

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

KASTAMONU'DA İNGİLİZ ESİRLER (1916-1917)
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

MÜCAHİT ZAFER AĞ

DANIŞMAN

PROF. DR. CEVDET YAKUPOĞLU

**T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KASTAMONU'DA İNGİLİZ ESİRLER (1916-1917)

Mücahit Zafer AĞ

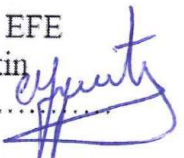
**Danışman
Jüri Üyesi
Jüri Üyesi**

**Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU
Doç. Dr. Aydın EFE
Dr. Öğr. Üyesi Özlem KUTKAN**

KASTAMONU-2019

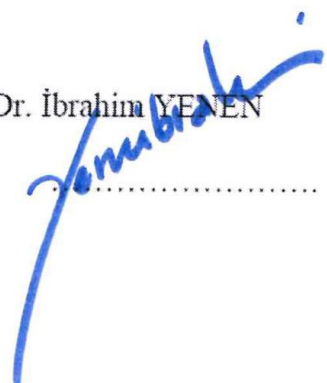
TEZ ONAYI

Mücahit Zafer AĞ tarafından hazırlanan "Kastamonu'da İngiliz Esirler (1916-1917)" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri üyeleri önünde savunulmuş ve oy birliği ile Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı	Unvanı Adı SOYADI Üniversite Adı	Doç. Dr. Aydın EFE Çankırı Karatekin Üniversitesi.....
Jüri Üyesi (Danışman)	Unvanı Adı SOYADI Üniversite Adı	Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU Kastamonu Üniversitesi.....
Jüri Üyesi	Unvanı Adı SOYADI Üniversite Adı	Dr. Öğr. Ü. Özlem KUTKAN Kastamonu Üniversitesi
Jüri Üyesi	Unvanı Adı SOYADI Üniversite Adı	
Jüri Üyesi	Unvanı Adı SOYADI Üniversite Adı	

17/10/2019

Enstitü Müdürü Unvanı Adı SOYADI Doç. Dr. İbrahim YENEN

TAAHHÜTNAME

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Kastamonu Vilayetinde İngiliz Esirler (1916-1917)” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyalarda gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla doğrularım.

Mücahit Zafer AĞ

İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

KASTAMONU'DA İNGİLİZ ESİRLER (1916-1917)

Mücahit Zafer AĞ
Kastamonu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU

Tezin konusu, Birinci Dünya Savaşı sırasında 29 Nisan 1916 tarihindeki Kutü'l-Amare zaferi ile esir alınan İngiliz askerlerinin yerleştirildikleri Kastamonu Üsera Garnizonu'na getirilmesinden garnizonun kapatılmasına kadar geçen süreçtir. Sürecin aydınlatılmasında Osmanlı arşiv belgeleri ve esirlerin hatıratındaki bilgiler kullanılmıştır.

Tezin giriş bölümünde, tezin konusu ile bağlantısından dolayı, Birinci Dünya Savaşı'nın sebepleri ve Osmanlı Devleti'nin savaşa giriş süreci özetlenmiştir. Birinci bölümde ise Türk-İngiliz ilişkileri ve Kutü'l-Amare zaferi üzerinde durulmuştur.

Tezin ana konusunun ele alındığı sonraki bölümde esirlerin Kastamonu'ya getirilmeleri, yerleştirilmeleri, buradaki hayatları ve kampın kapatılmasına kadar geçen zamanda yaşananlar anlatılmaktadır. Bu devre arşiv belgeleri, hatırat ve diğer araştırma eserlerinin ışığında aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Kastamonu, Türk-İngiliz ilişkileri, İngiliz Esirler, Kutü'l-Amare

2019, 120 sayfa.

ABSTRACT

MSc. Thesis

BRITISH PRISONERS IN THE KASTAMONU (1916-1917)

Mücahit Zafer AĞ
Kastamonu University
Institute for Social Science
Department of History

Supervisor: Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU

The subject of the thesis covers the period between the bringing of the British soldiers which were taken prisoner with the victory of Kutul Amare on April 29, 1916 during the First World War to the Kastamonu Prisoners Garrison and the closure of the garrison. Ottoman archival documents and information in the memoirs of the prisoners were used to illuminate events of the period.

In the introduction part of the thesis, due to its connection with the subject of the thesis, the reasons of the First World War and the process of entry of the Ottoman State's into the war are summarized. In the first part, Turkish-British relations and Kutul Amare victory were emphasized.

In the next section where the main subject of the thesis is discussed; bringing of the captives to Kastamonu, their settlement, their lives here and the events that took place until the camp was closed. This period has been tried to be revealed in the light of archival documents, memoirs and other research works.

Key Words: First World War, Kastamonu, Turkish-British Relations, British Prisoners, Kutü'l-Amare

2019, 120 pages.

ÖNSÖZ

Birinci Dünya Savaşında karşı saflarda yer alan Türkler ve İngilizler, belli başlı dört cephede savaşmışlardır. Bunlar, Çanakkale, Irak, Sina-Filistin ve Yemen-Hicaz'dır. Birinci Dünya Savaşı boyunca, 220 bin civarındaki Osmanlı askerinin 75 bini İngilizlere, 130 bini Ruslara esir düşmüştür. Buna karşılık Osmanlı Devletinin esir aldığı İtilaf Devleti askeri sayısının 25-30 bin civarında olduğu kabul edilmektedir. Osmanlı Devleti bu esirleri irili ufaklı ve büyük bir kısmı Anadolu'da olan 100'ün üzerinde kampta barındırmıştır. Türkiye'deki düşman esirleri bakımından İngilizler - bunlara sömürge askerleri de dâhildir- sayıca ilk sıradaydı. İngiliz esirlerinin kaldığı kamplar arasında Afyonkarahisar başı çekmiştir. Afyonkarahisar Üsera Garnizonu, demiryollarının kesiştiği stratejik bir yerde olması açısından, hem bir toplama hem de bir dağıtım kampıydı. Bunun dışında Eskişehir, Konya, Ankara, Yozgat, Kastamonu, Çankırı, İzmit, Bursa gibi kamplar İngiliz esirlerin kaldığı diğer önemli kamplardandır. Yapılan çalışmalar ve belgeler incelendiğinde Kastamonu Üsera Garnizonu'nun, Kutü'l-Amare zaferi sonrasında faaliyete geçen ve sadece İngiliz esirlerin kaldığı bir kamp olduğu görülmüştür. Esirlerin büyük bir kısmının Kutü'l-Amare'den alınan İngiliz esirler olduğu söylenebilir.

Türkiye'deki İtilaf devletleri esirleri konusunda yapılan doktora, yüksek lisans, kitap, makale, bildiri, inceleme-araştırma vs. gibi çalışmalar incelendiğinde, Kastamonu Üsera Garnizonu'na ait kısıtlı bilgilerin olduğu görülmektedir. Bunlar Kastamonu Üsera Garnizonu ile ilgili detaylı bilgi ve incelemeler olmadığından, bu konuda müstakil bir çalışma yapılmasının mevcut çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde esirlik kavramı, Türk-İngiliz ilişkileri ve Kutü'l-Amare zaferi, diğer bölümde ise 1916-1917 yıllarında Kastamonu Üsera Garnizonu'nda bulunan İngiliz esirlerin durumları anlatılmaya çalışılmıştır.

Bu tez çalışmasında fikir ve görüşleriyle benden desteğini esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Cevdet Yakupoğlu'na, Kızılay arşivinden elde edilen Fransızca belgelerin değerlendirilmesindeki katkılarından dolayı Doç. Dr. Melek Alpar'a (Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü Fransız Dili

Eğitimi Anabilim Dalı) ve Kastamonu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakóltesi Tarih Bölümü’ndeki Öğretim üyelerine ve aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Mücahit Zafer AĞ

Kastamonu, Eylül 2019

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	viii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	x
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1
1. ESİRLİK KAVRAMI ve TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ	9
1.1. Esirlik Kavramı ve Esirlik Hukuku	9
1.2. Türk-İngiliz İlişkileri	18
1.2.1. Birinci Dünya Savaşı Öncesi Türk –İngiliz İlişkileri	18
1.2.2. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-İngiliz İlişkileri	23
1.3. Kutü'l-Amare Zaferi ve İngilizlerden Alınan Esirler.....	32
1.3.1. Selman-ı Pak Muharebeleri	33
1.3.2. Kutü'l-Amare Kuşatması.....	34
1.3.3. Kut'un Sükûtu ve Zafer	35
1.3.4. Kut'tan Alınan İngiliz Esirler ve Esirlerin Anadolu'ya Sevkiyatı.....	39
2. KASTAMONU'YA SEVK EDİLEN İNGİLİZ ESİRLER	42
2.1. İngiliz Esirlerin Kastamonu'ya Nakilleri	42
2.2. Esirlerin Kastamonu'ya Varışı ve İskânları	43
2.3. Kastamonu Üsera Garnizonu'nda Bulunan İngiliz Esirlerin Kimlikleri	52
2.3.1. Subaylar	52
2.3.2. Hizmet Erleri (Emir Erleri).....	60
2.4. İngiliz Esirlerin Haberleşme İmkânları	62
2.4.1. Para	62
2.4.2. Koli-Paket	63
2.4.3. Gazete	65
2.4.4. Mektup	65
2.4.5. Esirlere Yapılan Giyecek ve Kışlık Eşya Yardımına Dair	66
2.5. İngiliz Esirlerin Kastamonu'daki Faaliyetleri	66
2.5.1. Esirlerin Sportif Faaliyetleri	67
2.5.2. Kültür-Sanat Faaliyetleri.....	68

2.5.3. Gazeteler (resimli yayın)	70
2.6. İngiliz Esirlerin Sağlık Koşulları.....	72
2.7. İngiliz Esirlerin İnanç ve İbadet İmkânları.....	72
2.8. İngiliz Esirlerin Muhtelif Konulardaki Fikir, Gözlem ve Yorumları	74
2.8.1. Türk Subayları Hakkındaki Görüşleri.....	74
2.8.2. Esirler Nazarında Osmanlı Topraklarındaki Etnik Gruplar	76
2.9. Dört İngiliz Subayının Firarı ve Kampın Kapatılması	77
2.9.1. Esirlerin Firarı ve Yakalanmaları	77
2.9.2. Derdest Edilen Esirlerin Tekrar Firarı (Kaçırılması).....	79
2.9.3. Esirlerin Tekrardan Kaçırılmasına Dair Yapılan Tahkikat.....	81
2.10. İngiliz Esirlerin İadesi	83
3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	84
KAYNAKLAR	88
EKLER.....	95
ÖZGEÇMİŞ	120

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil-1; Kastamonu Vilayet Haritası 1864-1922.....	1
Şekil-2; Kastamonu’da İngiliz esirlerin yerleştirildiği bölgenin kabataslak krokisi (haritası).....	66
Şekil-3; Kastamonu’da İngiliz esirlerin yerleştirildiği okul binasının esirler tarafından çizilmiş resmi.....	68
Şekil-4; Kastamonu’da İngiliz esirlerin yerleştirildiği okul binasının günümüzdeki görünüşü.....	69

KISALTMALAR

ABD.: Amerika Birleşik Devletleri

A.Ü. D.T.C.F.D.: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi

a.g.e.: Adı geçen eser

a.g.m.: Adı geçen makale

a.g.t. ; Adı geçen tez

Atase: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt

Bkz.: Bakınız

BOA.: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

Haz.: Hazırlayan

KA. : Kızılay Arşivi

Km.: Kilometre

mm.: Milimetre

S. : Sayı

s. : Sayfa

TDV. : Türkiye Diyanet Vakfı

TTK. : Türk Tarih Kurumu

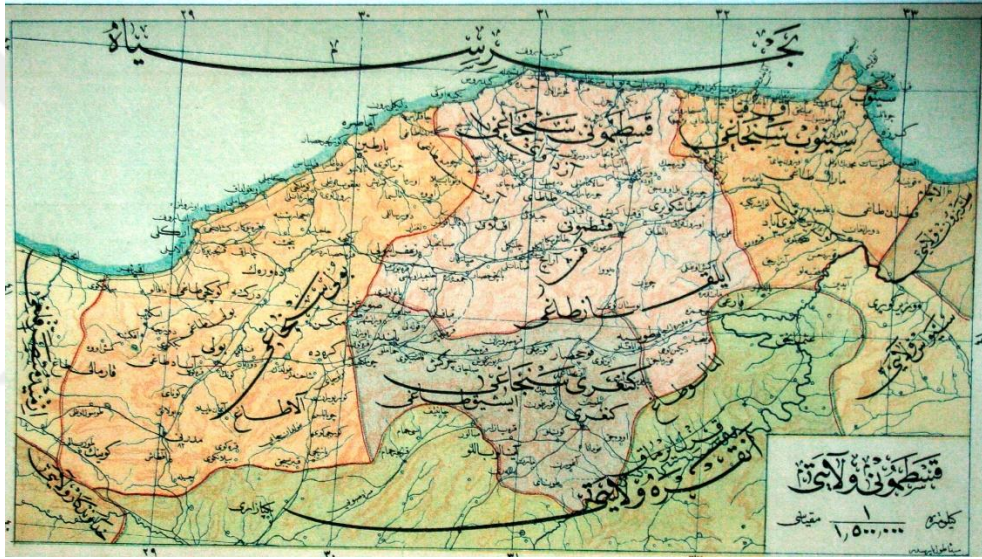
vb.: Ve Benzeri

vs.: Vesaire

Yay. Haz.: Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

Osmanlı Devleti 1864 Vilayet nizamnamesine göre eyalet düzeninden vilayet düzenine geçmiştir. Buna göre Kastamonu şehri, sınırları batıda yaklaşık olarak Sakarya Nehrinden doğuda Kızılırmak’a güneyde ise Kalecik’e kadar geniş bir bölgeyi kapsayan Kastamonu Vilâyeti’nin merkezidir. Kastamonu Vilayetinin genişliği ve o dönemdeki öneminden ötürü, vilayet tarihi üzerinde çalışılmasını tercih ettik. Ayrıca Kastamonu’nun, şehir tarihi olarak kimi şehirlere göre ihmal edilmiş bir konu olduğu düşüncesi de tercihimizi etkilemiştir.¹

Şekil 1: Kastamonu Vilayet Haritası 1864-1922²

Kastamonu şehrinin bulunduğu coğrafya, Anadolu’nun kuzey- kuzeybatısına tekabül eden, kuzeyinde Karadeniz’e paralel İsfendiyar dağları, güneyinde ise İç Anadolu ile sınır teşkil eden Ilgaz Dağları ile çevrili bir bölgenin merkezinde yer almaktadır. Bu bölgenin tarihi oldukça gerilere uzanmaktadır. Dolayısıyla, bölgenin tarihsel evrelerine ilişkin çeşitli araştırmalar ortaya konulmuştur³. Kastamonu adının ortaya

¹ Bu konuyla ilgili olarak; Kuzey Anadolu Beylikler Dönemi Sempozyumu, Ekim 2011, Kastamonu, Çankırı, Sinop. “Malazgirt’ten Osmanlı’ya Selçuklu” Sempozyumu, Mayıs 2014, Kastamonu. I. Uluslararası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu, Mayıs 2016, Kastamonu. II. Uluslararası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu, Ekim 2017, Kastamonu. Anadolu’nun Fethinden Milli Mücadeleye Sosyo-Kültürel Yapısıyla Kastamonu. 2018... Son dönemlerde yapılan bu çalışmalar bölgeye yönelik artan ilginin göstergeleri arasında sayılabilirler.

² <https://tarihvedenediyet.org/2009/10/kastamonu-vilayeti.html>, (07.09.2019)

³ Kastamonu ve çevresinde yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde Bakır Çağ dönemine ait bulgular elde edilmiştir. Antik dönemlerde Kastamonu’nun merkezinde bulunan Kuzey Anadolu coğrafyası Paflagonya olarak anılmaktaydı. Paflagonya isminin bölgede yaşayan kavimlerden biri olan Palalardan geldiği sanılmaktadır.

çıkışına dair bir bilgi de; bölgenin Türkmen akınlarına uğramasıyla birlikte başlayan Türkler ile Bizanslıların mücadelelerini anlatan “Saltukname” adlı Türk destanında verilmektedir. Saltukname’de, Bizansla Türklerin mücadelelerine sahne olan Kastamonu’nun Bizanslı kale komutanı Kasta ile oğlu Moni’nin isimlerinden bahsedilmektedir. Dolayısıyla ismin Türk tarihi ile ilişkilendirilmesi mümkündür.⁴

14. yüzyıl sonlarına doğru Osmanlı Beyliği iyice güçlenirken Candaroğulları ise, gücünü kaybetmeye başlamıştı. Osmanlı Hükümdarı I. Murad, Candaroğulları Beyliğindeki taht kavgasından istifade ederek Kastamonu üzerine yürür ve beyliği Kastamonu ve Sinop olarak ikiye böler. Ankara Savaşı sonrası Osmanlı devletinin içine düştüğü zor durumdan yararlanan Sinop hâkimi İsfendiyar Bey, beyliğin eski topraklarını ele geçirir ve beylik eski gücüne tekrar kavuşur. Fakat İsfendiyar Bey Anadolu’ya hâkim olma hevesinde başarılı olamayınca Candaroğulları Beyliği bir kez daha Osmanlı nüfuzuna girer. Candarlı ve Osmanlı arasında kurulan hısımlık sayesinde Candaroğulları toprakları sulh ile Osmanlı Devletine ilhak olur. Candaroğlu sülalesinden Kızıl Ahmet Bey ve onun neslinden gelenler asırlar boyu Osmanlı devletine hizmet ederler. Osmanlı hâkimiyetinde 1850’lere kadar Kastamonu sancak

Kastamonu isminin kaynağı olarak da bölgedeki halklardan biri olan Gaşkalar gösterilmiştir. Bunun yanında Bizans kaynaklarında Paflogonya’da Timonium adlı bir kalenin varlığından bahsedilmektedir. Ayrıca bir başka Bizans kaynağı bölgede Kastamuni diye bir şehirden bahsetmektedir. Sonuçta ismin Roma döneminde verildiği ve Latince Castra ile Timoni kelimesinin birleşmesinden oluştuğu düşünülmektedir. Kastamonu isminin ortaya çıkışına ilişkin İlk Çağlardan itibaren Paflogonya bölgesine sırasıyla Hititler, Palalar, Kaşkalar, Frigler, Kimmerler, Lidyalılar ve Persler hâkim olmuşlardır. Bölgede Pontus Krallığı hâkimiyeti gördükten sonra Roma egemenliği başlar. Romalılardan sonra Bizans’ın hâkimiyetine giren bölge Paflogonya teması olarak anılmaya başlar. Bu temanın merkezi Pompeiopolis (Taşköprü) olacaktır. Özhan Öztürk, Kastamonu Antik Çağ Tarihi: Timonium, Timonitus, Kastamon (4 Ocak 2018), 01.10.2019. 11. yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu’nun Türkmen akınlarına uğramasıyla beraber Paflogonya bölgesinde nüfus da giderek azalır. Malazgirt Savaşı; Anadolu’nun kapılarını bir daha kapanmamak üzere ardına kadar Türklere vatan olarak açar. Zaten Kastamonu ve çevresi uzun zamandan beri Bizanslılarla Müslüman Araplar ve Türkler arasında önemli bir mücadele sahası olmuştu. Malazgirt sonrası Kastamonu ve havalisi Selçuklu kumandanlarından Emir Karatekin tarafından fethedilir. 12. yüzyılda şehir Selçuklular, Bizanslılar ve Danişmendliler arasında defalarca el değiştirir. 1176 Miryakefalon savaşından sonra Bizans’ın Anadolu hâkimiyeti kesin olarak sona erer. Kastamonu ve çevresinde Türkiye Selçuklularına bağlı olarak Hüsameddin Çoban Bey tarafından Çobanoğulları uç beyliği kurulur. Hüsameddin Çoban Bey burada hem Bizans’a hem de Karadeniz’in kuzey kıyısına yapmış olduğu seferlerden ve zaferlerden dolayı büyük bir ganimet ve şöhrat kazanarak Anadolu Türk tarihinde önemli bir yere sahip olacaktır. Onun döneminde Moğol istilasından kaçarak Anadolu’ya gelen konar-göçer Oğuz-Türkmen boyları kuzey Anadolu’yu mesken edinir. Böylece bölgede Türk nüfuzu ve kültürü güçlenerek Anadolu’nun önemli bir uç eyaleti konumuna gelir. Kastamonu ve çevresi, Çoban Bey’in soyundan gelen Alpyürek ve Muzaffereddin Yavlak Arslan dönemlerinde de Moğol istilasına karşı mücadele edilmiş ve Türk Kültürünün önemli bir merkezi olmaya devam etmiştir. Sonraki dönemde Moğolların desteklediği bir devlet adamı olan Şemseddin Yaman Candar’ın oğlu Süleyman Paşa 1300’lerin başında Candaroğulları Beyliğini kurar. İlerleyen zamanlarda bu beylik Anadolu’da diğer Türkmen beylikleriyle Selçuklu mirası adına bir mücadeleye girer. İlhan Şahin, “Kastamonu”, **İslam Ansiklopedisi**, c. 24, İstanbul, 2001, s. 585. Ayrıca Çobanoğulları ve Candaroğulları dönem için Bkz. Cevdet Yakupoğlu, Selçuklu Uç Beyliği: Çobanoğulları ve Candaroğulları Beyliği, **Anadolu Beylikleri El Kitabı**, (Editör) Haşim Şahin, Grafiker Yayınları, Ankara 2016, s. 389-427

⁴ Cevdet Yakupoğlu, *Kastamonu isminin ortaya çıkışını anlatan en eski kaynak: Saltukname Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 16, 2014.

olarak kalacaktır. 1836'da Mutasarrıflık, 1850'de ise Kastamonu Eyaleti (Sinop, Bolu Viranşehir ve Kastamonu) kurulacaktır. 1864 Vilayet Nizamnamesine Göre Osmanlı Devleti eyalet sisteminden vilayet sistemine geçerek Kastamonu Vilayeti olacaktır. Kastamonu, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte müstakil bir il haline gelecek ve sınırları küçülecektir.⁵

Kastamonu Vilayeti 19. yüzyılın ikinci yarısından Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar Türkiye tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. Bu süreçte Dünya tarihinde meydana gelen en önemli vakalardan biri de hiç şüphesiz I. Dünya Savaşıdır. Tezde Kastamonu Vilayeti ve I. Dünya Savaşı başlıkları üzerinde durulmuştur. I. Dünya Savaşı konusu Dünya'da tüm detaylarıyla incelenirken bu incelemelerde Osmanlı Devletinin savaştaki rolünün yeteri kadar önemsenmemesi ve bu konuda Türkiye'deki detay çalışmaların yetersizliği tez konusunun belirlenmesinde temel etkindir. Bu sebeple, Kastamonu Vilayeti'nin askeri ve sosyal tarihinin hatta siyasal tarihinin bir potada buluşmasına imkân tanıyan esirlik konusunun incelenmesinin oldukça kıymetli olduğu görüşündeyiz. I. Dünya Savaşı'nda, Türkiye'deki İtilaf Devletleri esirleri üzerine daha önce bazı akademik çalışmaların yapıldığını da belirtmek isteriz. ⁶ Ancak bu tezde, Kastamonu merkezindeki İngiliz esirlerinin 1916-1917 yılları arasındaki olaylara ilişkin kaynakları detaylı bir şekilde ortaya koyarak konuya katkıda bulunulması amaçlanmıştır.

⁵ Şahin, Kastamonu, s. 585-586; Cevdet Yakupoğlu, "Kastamonu Tarihine Kısa Bir Bakış", **Kastamonu-Geçmiş Olmayanın Geleceği de Olmaz, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Destekli Kastamonu Gençlik ve Spor Kulübü Eğitim ve Kültür Projesi**, Tarihsiz, s. 19.

⁶ Mahmut Akkor, "*Birinci Dünya Savaşında Anadolu'daki İngiliz Esirleri ve Esir Kampları*" Yayınlanmamış doktora tezi, **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 2013, Sakarya. Nebahat Oran Arslan, **Birinci Dünya Savaşında Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri**, İstanbul: İq Kültür Sanat Yayıncılık, 2008. Hadi Belge, & Sibel Erbaş, "*Kütü'l Amâre Esiri Bir İngiliz Subayın Anıları ve Anadolu'ya Dair Gözlemleri*", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, C.6,S.2, 2019. Mesut Çapa, "*Birinci Dünya Savaşında Türkiye'deki İtilaf Devletleri Esirleri*", **Toplumsal Tarih**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999. Hüseyin Düzgün & Ertan Erol, "*Kutul Amare Kuşatması Sonrası Esir Alınan İngiliz Subaylarının Hatıratlarında Esaret Günleri ve Anadolu'daki Esir Kampları*", **Unutulan Zafer: Kutü'l-Ammare, 100'üncü Yılında Yeniden Anlamak Sempozyumu**, İstanbul, 2016 Mart. Mücahit Özçelik, **Birinci Dünya Savaşında Türkiye'deki Esirler**, Ankara, TTK. Yayınları, 2013. Feyza Kurnaz Şahin, "*İngiliz Arşiv Belgelerine Göre I. Dünya Savaşı Yıllarında Afyonkarahisar Üsera Garnizonundaki İngiliz Esirler*", **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitü Dergisi**, S.56, 2016. Ahmet Tetik, "*Osmanlıya Esir Düşenler Anadolu'daki Esir Kampları*", **Atlas Tarih Dergisi**, S.19, 2013. Gülfidan Akçay, "*Afyonkarahisar Esir Kampı (1914-1923)*", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, Afyonkarahisar. Çağlar Öngel, "*Birinci Dünya Savaşında Pozantı-Belemedik (Bilemedik) Esir Kampı*", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, Afyonkarahisar.

Birinci Dünya Savaşı'nda esir düşen Osmanlı askerlerinin akıbeti konusu uzun yıllar boyunca Türkiye'de kamuoyu tarafından bilinmemekteydi. 1990'lı yıllarda Prof. Dr. Mesut Çapa, Prof. Dr. Cemalettin Taşkiran ve araştırmacı yazar Ergun Hiçyılmaz tarafından yapılan çalışmalar bir öncü olmuş ve bugüne kadar yapılan araştırmaların temelini oluşturmuşlardır. Birinci Dünya Savaşında esir düşen Osmanlı askerleri ile ilgili yapılan çalışmalar sayesinde Türkiye'de kamuoyu biraz olsun aydınlanırken, aynı şekilde Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne esir düşen İtilaf Devletleri askerlerinin durumları da araştırmalara konu olmaya başlamıştır.

Fransız İhtilalinin etkisiyle yaklaşık 25 yıl süren ihtilal savaşlarını müteakip yüzyıl içinde bunların meydana getirdiği gelişmelerin devamlı ve tabii bir sonucu olan I. Dünya Savaşı hakkında şüphesiz çok sayıda araştırma vardır. Bu nedenle bir literatür tekrarına girmeden konu kısaca değerlendirilerek I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı İngiliz ilişkilerine giriş yapılacaktır.⁷

Avrupa'da Fransız İhtilali sonrası milliyetçi hareketler ve ihtilaller yaygınlaşmış, bunun sonucu olarak da, ulus devlet anlayışı kıtanın siyasi çehresine hâkim olmaya başlamıştı. Birinci Dünya Savaşı öncesi Avrupa'da 20 kadar irili ufaklı ulus devlet vardı. Bunların dışında, ulus devlet anlayışına henüz geçememiş ve mutlak monarşiye dayalı hanedanlarla yönetilen Avusturya-Macaristan ve Rusya İmparatorluğu içerisindeki etnik unsurlarda da milliyetçilik ve bağımsızlık fikirleri oldukça gelişmişti. Her devlet kendi ulus devletinin haklarını, sahip olduğu din ve mezhebi her şeyin üstünde tutan bencil bir siyasete başlamıştı. 20. yüzyılın ulusal devlet sistemi umulan huzur ve sükûneti getirmedi. Ulusal devlet sistemi bu denli gelişirken devletlerarası hukuk örgütlenmesi aynı oranda gelişemedi. Güçlünün haklı olduğu bir anlayış ortaya çıktı. Sonuçta da ulusal devletlerle ekonomik ve siyasal milliyetçilik arasındaki “anlaşma”, uluslararası sistemde büyük bir anarşi yarattı.⁸

⁷ Konuya ilişkin başlıca literatür araştırmaları için; bkz. Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi tarihi**, Cilt 1-2, Alkım Kitapevi, Ankara 1995, s.99. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, IX. Cilt**, TTK, Ankara 1999, s 355. Oral Sander, **Siyasi Tarih-İlkçağlardan 1918'e-**, İmge Kitapevi, Ekim 2005. s. 350. İrfan Kalaycı- Ali Duran Uzun “*I. Dünya Savaşı: İktisadi nedenleri ve Sonuçları*” **Uluslararası Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılı Sempozyumu-Bildiriler Kitabı-** C. 2, TTK, Ankara 2017, s. 95.

⁸ Sander, **a.g.e**, s. 344,349.

Ulusal devleti yaşatmak için, ulusçuluk ülküsüne bencil bir özellik kazandırılmıştı. Antropoloji, tarih ve ahlak soysuzlaştırılarak eğitimcilerin eline verilmişti. Eğitimcilerin ödevi, bağlı bulundukları ulusun diğer uluslara üstünlüğünü öğretmektir. 19. yüzyıl ortalarında Gobinau⁹'nun ortaya atmış olduğu beyaz ırkın üstünlüğü teorisi, tahrif edilen tarihle de desteklenerek ırkçı ulusçuluk efsanesi uydurulmuş ve neredeyse yeni bir din haline getirilmişti¹⁰.

En nihâyetinde önde gelen emperyalist¹¹ ülkeler arasında düşman ittifaklar kümesi oluştu. Almanya, Avusturya ve İtalya “Üçlü İttifak”ı, İngiltere, Rusya ve Fransa üçlü itilafı meydana getirmişlerdi¹².

Osmanlı Devleti ise 18. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa'nın büyük devletleri ile tek başına mücadele edecek kadar güçlü değildi. Ayakta kalabilmek için bir büyük devlete karşı diğer bir büyük devletin desteğini almak suretiyle bir “Denge Politikası” yürütmeye başladı. Bu denge politikası Cumhuriyet döneminde de devam etmiş ve günümüze kadar sürmüştür. 19. yüzyıl son çeyreğine kadar Osmanlı Devleti, Rusya'ya karşı İngiltere'nin yanında yer almış, İngiltere'nin Osmanlı aleyhine bir politikayı

⁹ Fransız diplomat ve toplum kuramcısı, *insan ırkının eşitsizliği üzerine yazı* adlı kitabıyla ırkçılığın gelişmesinde katkıda bulunmuştur. Bkz. David Miller, Janet Coleman- William Connolly, Alan Ryan, **Blackwellin Siyasal Düşünce Ansiklopedisi**, Çevirisi: Bülent Peker-Nevzat Kıracı, cilt 1, Ümit Yayıncılık, Ankara 1994, s.379.

¹⁰ Almanya, Cermen ırkını ve kültürünü her şeyin üstünde gördüğü ve tuttuğu için, kendisini “üstün millet” ilan etmekte sakınca görmüyordu. Bunun için de Almanya'nın dünyaya hâkim olması bir siyaset doktrini olarak icat edildi. Rusya, Almanya'dan aşağı kalmadı ve o da Slav ırkının üstünlüğü üzerine milliyet teorileri geliştirmeye başladı. Rus yazarları bile romanlarında Rusya'nın amacının tüm Slav milletlerini kurtarmak ve Asya ve Avrupa'da yayılmak olduğunu işliyordu. İngilizler de kendilerini ırkçı rüzgârdan kurtaramamış ve Anglosakson ırkının üstünlüğüne dayalı bir anlayış geliştirmişti. Ancak Alman ve Ruslardan çok farklıymış gibi coğrafi konumunun avantajını kullanarak daha sinsi, ikiyüzlü ve üstü kapalı hareket etmeyi yeğliyordu. Fransa'daki ırkçılık daha çok Alman düşmanlığı, Hristiyanlığı savunma ve uygarlığı yayma şeklinde gelişmişti. Bunların yanında İtalya ve diğer Balkan devletleri de benzer aşırılık ülküsüne kendilerini kaptırmışlardı. Savaşçılık, aşırı milliyetçiliğin adeta ikiz kardeşi gibiydi. Her milletin kendini üstün görme ve gösterme çabası savaşçılığı doğuruyor ve savaş kavramına yeni anlamlar kazandırıyor. Savaş haklı, zorunlu ve faydalı görülüyordu. Örneğin Alman edebiyatından şu örnek bunu doğrular niteliktedir; “Daimi bir barış bir hülyadır ve bu hülya güzel bile değildir. Savaş, Tanrı'nın kurduğu dünya düzeninde bir elemandır. Savaş olmasa dünya uyuşur ve insanlık materyalizm içinde boğulur”. Bu duygular yalnızca Alman milletine mahsus değildi, tüm ülkelerde savaşa benzer anlamlar yüklenmeye başlanmıştı. Gençlik örgütleri ve büyük sermaye sahipleri savaşı desteklemekte, bu da hükümetlerin izleyeceği siyasetin sınırlarını çizmek ve silahlanmak için de fırsat vermekte idi. Karal, **a.g.e**, s. 356-361.

¹¹ Emperyalizm birçok anlamlarda kullanılmıştır. Siyasi tahakküm veya ekonomik sömürüye ilişkin bir devlet sistemi, bir devletin savunma veya genişleme politikası, emperyalist hırsları destekleyen bir ideoloji ve hatta bireysel saldırganlıklar için bile kullanılmıştır. Bütün bu anlamlar çerçevesinde 20. yüzyılın başında doruğa çıkan, birkaç ülkenin ya doğrudan işgal ya da daha az askeri güç kullanarak ekonomik baskılarla neredeyse tüm dünyayı tahakküm altına alma noktasına varan tarihi sürecin değişik bölümleri için kullanıla gelmiş bir kavram olmuştur. Miller- Coleman, **a.g.e**, s. 221.

¹² Karal, **a.g.e**, s. 361.

benimsemesi üzerine, İngiltere ve Rusya'ya karşı Almanya'ya yaklaşmak zorunda kalmıştı.¹³

Büyük Devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzlarının artması, Osmanlı topraklarında yaşayan ulusların da milliyetçi hareketlerine hız kazandırmıştı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin büyük krizler ve baskılar altında kalması ve sonuçta da parçalanması kaçınılmaz olmuştur.¹⁴

Bu bağlamda Osmanlı Devletinin I. Dünya Savaşı'na giriş sürecine kısaca değinmemiz gerekir. 20. yüzyılın başlarında, devletlerarası ilişkilerdeki çıkar çatışmalarının kaçınılmaz bir şekilde savaşa dönüşeceği aşikârdı. Osmanlı devlet adamları bu durumun farkında olup, güçlü bir müttefikle ittifak yapma düşüncesindeydiler.¹⁵ Ancak Osmanlı devletinin I. Dünya Savaşı öncesi İtilaf Devletleriyle yaptıkları görüşmeler olumlu sonuçlar vermemiş, hatta bu devletlerin Osmanlı Devletine karşı tavır ve politikaları, Osmanlı Devletinin Almanya'ya yakınlaşmasını zorunlu kılmıştı.¹⁶ Osmanlı Devleti ve Almanya 2 Ağustos 1914 tarihinde gizli bir ittifak anlaşması yaptılar. Bu durum Osmanlı Devletinin savaşa girmesini hazırlayacaktı.¹⁷ Osmanlı Devleti, böylesine büyük bir savaş için gerekli seferberliği yapmak, ayrıca ekonomik ve askeri anlamda güçlü bir Almanya desteği almak düşüncesindeydi. Fakat

¹³ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Cilt 1-2, Alkım Kitapevi, s. 43.

¹⁴ Bu rekabet sahaları Osmanlı Devleti'ni hedef haline getirirken, Almanya ile olan yakınlaşma, Almanya'nın siyasi birliğini yeni sağlamış olması bundan dolayı güçlü bir diplomasi geleneğine sahip olmaması ve 1890 yılından itibaren izlediği Dünya hâkimiyeti politikası (Weltpolitik) Osmanlı Devleti üzerinde rekabeti artıracaktır. Almanya'nın Mısır, Hindistan ve Kafkasya hedefleri için Osmanlı Devletini ateşe atmasına, yani I. Dünya Savaşına sokmasına sebep olacak bu durum, hem Almanya'nın hem de Osmanlı Devleti'nin sonunu hazırlayacaktır. Mustafa Çolak, **Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)**, TTK, Ankara 2006, s. 32. Ayrıca Bkz. Armaoğlu, **a.g.e**, s. 58.

¹⁵ Hüner Tuncer, "1914 Yılında Osmanlı İmparatorluğu", **100. Yılında Birinci Dünya Savaşı**, (Editör: Ümit Özdağ), Kripto Yayınları, Şubat 2016, Ankara, s. 213. Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile yönetime gelen İttihat ve Terakki Partisi liderleri, İmparatorluğun gündemindeki en ivedi sorunun güçlü bir Avrupalı müttefikini yanına alma olduğu görüşünde hemfikir idi. Özellikle Rusya'ya karşı İngiltere, Fransa veya Almanya gibi büyük devletlerin desteğinin sağlanması hedeflenmekte; bunun yanında Osmanlı Devleti topraklarını istila emeli muhtemel olan Avusturya, İtalya, Bulgaristan ve Yunanistan gibi devletlere karşı da, kurulacak bu ittifaktan medet umulmaktaydı. İttihatçılar, tarafsız kaldığı ve tecrit politikası benimsendiği sürece, büyük devletlerin Türkiye'yi aralarında paylaşılabileceklerinden emindiler. Bu inançlarını doğrulayan bir sürü tarihsel belge vardı. Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, Çev. Nuran Ülken, Sander Yayınları, 1971 İstanbul, s. 222.

¹⁶ Bkz. Tuncer, **a.g.m**, s.217, Durdu Mehmet Burak, **Birinci Dünya Savaşında Türk-İngiliz İlişkileri (1914-1918)**, Babil Yayıncılık, Ankara 2004, s. 48, Hasan Babacan, **Mehmed Talat Paşa 1874-1921**, TTK, Ankara 2014, s. 97-98, Sander, **a.g.e**, s. 108, Önder Kocatürk, **Türk-İngiliz İlişkilerinde Dönüm Noktası (1911-1914)**, Boğaziçi Yayınları, s. 409,415-416, Ali İhsan Sabis, **Harp Hatıralarım**, Birinci Cilt, Nehir Yayınları, İstanbul 1990, s. 222. Sevtap Demirci, "Birinci Dünya Savaşında İngiliz Diplomasisi: İngiltere'nin Osmanlı Politikasını Anlama", **100. Yılında Birinci Dünya Savaşı**, (Editör: Ümit Özdağ), Kripto Yayınları, Şubat 2016, Ankara, s. 188.

¹⁷ Bkz. İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922**, TTK, Ankara 2014, s. 61, Karal, **a.g.e**, s. 380, 381, 382. Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, Cilt II Kısım IV, TTK, Ankara 1991, s. 658. Karal, **a.g.e**, s. 382.

Almanya'nın, Marne cephesindeki yenilgisi sonrasında ne pahasına olursa olsun bir an evvel Osmanlı Devletinin savaşa girmesi yönündeki baskı ve çabaları, Osmanlı Devletinin hazırlıksız ve zamansız bir şekilde savaşa sürüklenmesine neden oldu.¹⁸ Bu durum, Osmanlı Devletinin I. Dünya Savaşı sonunda ödediği ağır bedeli de hazırlayacaktır. Fakat tüm bunlara rağmen I. Dünya Savaşı boyunca Osmanlı Ordusunun ortaya koymuş olduğu mücadele Türk tarihi açısından son derece kıymetlidir. Özellikle Çanakkale Savaşları, Kutü'l-Amare Zaferi ve Kafkas İslam Ordusunun Bakü Seferi destansı olaylardır.

Tezde, I. Dünya Savaşı sırasında özellikle Kutü'l-Amare zaferinde, Türklere savaş esiri olarak tutsak düşen İngilizlerin durumu ve Kastamonu Üsera Garnizonu ele alınmıştır. Kastamonu Üsera Garnizonunda kalan İngiliz esirlerin Kastamonu'daki yaşamları, fikir ve görüşleri ve içinde bulundukları şartlar ile devletin esirlere karşı tutumuna değinilmiştir.

Tezin kaynaklarına dair olarak BOA'ndeki Osmanlı Türkçesi el yazısı belgeler, Kızılay Arşivi'ndeki Osmanlı Türkçesi el yazısı ve matbu ve Fransızca belgeler¹⁹, Atase Arşivindeki Osmanlıca el yazısı ve matbu belgelerle esir İngiliz subaylarının hatıratı ve konuyla ilgili özel ve genel olarak tez, makale, kitap, seminer ve kongre vb. yayınlardan faydalanılmıştır.

Buradaki önemli konulardan biri de Türklerin Çanakkale ile birlikte Birinci Dünya Savaşında İngilizlere karşı kazandığı önemli bir zafer olan Kut Kuşatması ve Kut'un teslimi konusudur. Osmanlı'nın savaş boyunca elinde 25-30 bin kadar düşman esirinin olduğu düşünüldüğünde Kut'ta 13 binden fazla esirin elde edilmesinin önemi daha iyi anlaşılır. Tek bir seferde 13 bin esirin elde edilmesi, askerî açıdan önemli bir başarı olmuştu. Bununla birlikte Osmanlı Devleti esirler için yeni yerler oluşturmak zorunda kalmıştı. Kut esirleri için faaliyete geçirilen önemli garnizonlardan biri de Kastamonu

¹⁸ Bkz. Sander, **a.g.e.**, s. 371-372, Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, Cilt III Kısım I, TTK, Ankara 1991, s. 75-80, Necmettin Alkan, "Alman kaynaklarına göre Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girmesi" **1914'ten 2014'e 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak**, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2014, s. 160, Cemal Paşa, **Hatıralar**, haz. Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul Eylül 2017, s. 144. Babacan, **a.g.e.**, s. 103, Mehmet Biçici, "Hatıralarla Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşına Girişi", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.13, S.3, s. 709.

¹⁹ Esirlerin durumları Kızılhaç ve Kızılay gibi kurumlar aracılığıyla takip ediliyordu. Kızılhaç belgeleri Fransızca idi.

olmuştur. Kastamonu İngiliz subaylarının kaldığı bir kamp konumundaydı ve bu özelliği ile ön plana çıkar. Elde edilen bulgular doğrultusunda şunu söyleyebiliriz ki Kut'ta esir edilen İngiliz subaylarının yarıya yakını Kastamonu'da ikamete mecbur tutulacaklardır.²⁰

Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'deki üsera kampları ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda Kızılhaç'ın 1916-1917 yıllarındaki üsera kampları ziyaretleri ve buna dair belgeleri önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye'yi ziyaret eden M. M. Alfred Boisser ve Dr. Adolphe Vischer başkanlığındaki heyet şu kamplara gider: Bursa, Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar, Konya, Yozgat, Kırşehir, İzmit, İstanbul.²¹ Dolayısıyla Kızılhaç heyeti Kastamonu Üsera Kampını ziyaret etmemiştir.²² Bundan dolayı tezimizde özellikle Kastamonu'da esir olan İngiliz subaylarının bu esarete dair yazmış oldukları hatıralara daha fazla önem verilmiştir. Bunun yanında coğrafyasının tarihi önemine de değinilmiş ve ek olarak arşivlere ve diğer kaynaklara ait orijinal yazılı belge, fotoğraf, kroki ve harita gibi materyallere de yer ayrılmıştır.

²⁰ Mesut Çapa, "Birinci Dünya Savaşında Türkiye'deki İtilaf Devletleri Esirleri" **Toplumsal Tarih**, Haziran 1999, s. 49-54.

²¹ Ahmet Tetik, "Kızılhaç Raporlarından; Osmanlıya esir düşenler Anadolu'daki esir kampları", **Atlas Tarih Dergisi**, S. 19, Nisan- Mayıs 2013, s. 84.

²² Aslında Kastamonu Üsera Garnizonu Kızılhaç Heyetinin ziyaret programına dâhildir. Ancak Kastamonu şehrinin demiryoluna olan uzaklığı ve mevsim şartları sebebiyle heyet bu ziyaretten vazgeçmiştir. E.H. Keeling, **Adventures in Turkey and Russia**, London, 1924, s. 56.

1. ESİRLİK KAVRAMI ve TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

1.1. Esirlik Kavramı ve Esirlik Hukuku

Esirlik kavramı insanlık tarihi boyunca daima tartışılan bir konu olmuştur. Tarihte toplumlar arasında her zaman mücadeleler vuku bulmuştur. Bazı toplumlar savaşlarda ele geçirdikleri tutsakları öldürmeyi bir hak veya ibadet olarak görmüşler, bazıları ise esirleri türlü fenalık ve işkencelere tabi tutmuşlardır. Bu durum eski zamanlarda yaşayan birçok toplumda var olmuştur. Romalılar esirleri köle olarak kullanmayı ve onlardan faydalanmayı düşünmüşler ve bu konuda bir farklılık yaratmışlardır. Esirlere uygulanan muamele konusunda İslam dini ve özellikle Hz. Peygamber ve Dört Halife dönemindeki uygulamalar esirlik müessesesinin hukuki bir zemine oturmasını sağlamıştır. Savaşta ele geçirilen tutsakların öldürülmemesi, onların karınlarının doyurulması, maddi gücü oranında fidye karşılığı serbest bırakılması gibi uygulamalar gerçekleşmiş, bu uygulamalar insanlık tarihine ve medeniyetine bir örnek olmuştur.²³

Tarihte görülen bu örneklerin dışında, 19. yüzyıla kadar esirlik hukukuna dair önemli bir gelişme olmamıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında ülkelerin gündemine gelen bu konu ile ilgili yapılan çalışmalar mevcut mevzuatın temellerinin atılmasını sağlamıştır. Bunlar arasında, 1856 Paris Bildirgesinde savaşla ilgili bazı kurallar düzenlenmesi,

²³ Esir kelimesi; ip vb. şeylerle bir şeyi sağlamca bağlamak anlamında kullanılan “Esr” kökünden türemiş bir sıfattır. Esir kelimesinin, kök anlamında kullanıldığında “mahpus” manasında kullanıldığı da görülmektedir. Arap dilinde esir kelimesinin, savaşta ele geçen ve asıl muharip olan yetişkin erkekler için kullanılmasına karşılık, kökünde “gönlünü çelmek” anlamı bulunan seby, sadece kadın ve çocuk tutsakları ifade eder. Esir kelimesi bazen kadınları ve erkekleri kapsayacak şekilde kullanıldığı halde seby erkekler hakkında kullanılmaz. İslam hukuku kaynaklarında bu iki kelime anlam farkları muhafaza edilerek kullanılmıştır. Osmanlı belge ve kaynaklarında esir kelimesi savaş tutsağı yanında daha çok köle anlamında kullanılmış olup “esirci, esir pazarı, esir tüccarı, esirciler şeyhi” gibi tabirler köle alım satımı ile ilgilidir. İslam öncesi toplumlarda savaşlarda tutsak edilen kimseler fena muamelelere tabi tutulabiliyordu. Bazı toplumlar ele geçirdikleri esirleri öldürmeyi dini bir vazife olarak görüyorlardı. Eski Roma ve Yunan uygarlığında esirler çeşitli işkencelere maruz kalıyorlar ve çoğunlukla da öldürülüyorlardı. Daha sonra dönemlere Romalılar onları köle olarak kullanma yoluna gitmişlerdi. Yahudilik ve Hristiyanlık gibi semavi dinlerde dahi esirler ağır işkence ve muamelelere görecektir. İslam dininin doğuşu ile birlikte ve özellikle Hz. Peygamber ve Dört Halife dönemlerinde esirlere yapılan muamele İslam hukukuna örnek teşkil edecektir. Bu uygulamalar arasında esirleri maddi güçlerine göre fidye karşılığı serbest bırakılması oldukça yaygın olacaktır. Bunu dışında farklı uygulamalar da olmuştur. Örneğin esirlerin bazen öldürüldükleri vakalar olacaktır Ancak bir esirin öldürülmesi olayı esirin kaçması veya tekrardan savaşmaya kalkması gibi durumlarda gerçekleşiyordu. Ayrıca İslam Hukukçuları esirlerin beslenme ihtiyaçlarının esir alan devlet tarafından karşılanacağını belirtmişti. Kur'an-ı Kerim'de (el-İnsan 76/8) iyi kulların özellikleri sayılırken bunlar arasından esire yemek vermek de bulunuyordu. Ahmet Özel, “Esir Maddesi”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 11, Ankara, 2003, s. 938-941.

savaş yöntem araçlarını ilk kez düzenleyen 22.08.1868 tarihli Saint Petersburg Bildirisi, 06.07.1906 tarihli Cenevre Savaş Alanında Yaralıların ve Hastaların Durumunun İyileştirilmesi Sözleşmesi, 1907 tarihli, bizim de çalışmamızda metnini vereceğimiz Lahey Sözleşmesi²⁴, 27.07.1929 tarihli Cenevre Savaş Alanında Yaralı ve Hastaların Durumunun İyileştirilmesine İlişkin Sözleşme ile Savaş Tutsaklarına Muameleye İlişkin Sözleşme, 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmesine yer verilebilir. Günümüzde uygulanan silahlı çatışmalar hukukunda, 1907 Lahey (The Hague) Sözleşmeleri, III, XII ve XIV sayılı Sözleşmeleri'nin dışında büyük ölçüde, 1949 Cenevre Sözleşmeleri tümüyle yürürlükte dir.²⁵ Bu hukuki çerçevelere savaşan tarafların uyması gerekiyordu. Birinci Dünya Savaşındaki Osmanlı esirleri konusu da hem devlet hem toplum açısından kaygı vericiydi. Osmanlı ordusunda, Birinci Dünya Savaşı boyunca yaklaşık olarak 200-220 bin asker esir düşmüştü. Bu rakamın yaklaşık olarak 75 bini İngilizlere, 130 bini Ruslara esir düşmüştü.²⁶ Osmanlı Devleti de kendi iç hukuku dâhilinde, 1914 yılında Üsera Talimatnamesini yayınlayarak bu konuda gerekli tedbiri aldı.

Osmanlı Devleti'nin taraf olduğu ve konumuz olan Kastamonu esirlerine muamelede de uygulandığı görülen Lahey Sözleşmesinin maddelerini ilerleyen bölümlerde ele alacağız. Bu noktada esirlere dair malumatın tatbikindeki bazı hususların menşeinin tespitini ve değerlendirmesini kolaylaştırmak açısından metnin maddelerini burada veriyoruz. Osmanlı Devleti'nin bu sözleşmeye uygun davrandığını ortaya koymak suretiyle esirlere uluslararası hukuk çerçevesinde ve hukuk devleti ilkesine göre muamele edildiği de bazı haksız iddiaların tersine böylece tespit edilebilecektir:

1907 Uluslararası Lahey Konferansı ve Kara Savaşı Kanun, Usul ve Kurallarına İlişkin Sözleşme

²⁴ Osmanlı İmparatorluğunun 12.06.1907'de taraf olduğu Lahey sözleşmesi metni için bkz. Düstur, I. Tertip, yeni baskı Cilt 7, s. 307 vd; ayrıca III sayılı Sözleşme metni için, Türkiye Kızılay Derneği, Türkiye Kızılay Derneği, Kızılay ve Kızılhaç'ın Milletlerarası Kaynakları, Ankara, 1964, sh. 19-22. Osmanlı İmparatorluğunun 03.09.1907'de katıldığı bu Sözleşme metni için bkz. Türkiye Kızılay Derneği, a.g.e, s. 24-32 Osmanlı İmparatorluğu 1907 Lahey Konferansına katılarak anılan sözleşmeleri imzalamıştır. Özden Sav, **Savaş ve Barış Hukuku**, Ankara, 2015, s.20.

²⁵ Sav, a.g.e, s. 20-22.

²⁶ Cemalettin Taşkiran, **Ana Ben Ölmedim Birinci Dünya Savaşında Türk Esirleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 63. Ayrıca Türk Esirler için bkz. Ergun Hiçyılmaz, **Esir Kampları Bana Biraz Hürriyet Yollar mısın?** Bilge Karınca Yayınları, İstanbul 2002.

Lahey Konferansı sonucunda 19 Elim 1907 tarihinde kabul edilen IV. Sözleşme üç bölümden oluşacaktır. 17 maddeden oluşan “Savaş Esirleri” alt bölümü²⁷ ise şu şekilde özetlenebilir:

4. Madde; Savaş esirleri kendilerini esir eden şahısların veya birliklerin değil, düşman hükümetinin hükmü altındadır, Onlara insanca davranılması zorunluluğu olup, silah, at ve askeri evrak haricindeki eşyalar kendilerinde verilecektir.

6. Madde; Devlet savaş esirlerini subay olmamak kaydıyla rütbe kabiliyetlerine göre işçi olarak çalıştırabilir. Ancak bu işler savaş operasyonları ile ilgili olmayacaktır.

7. Madde; Savaş esirlerinin bulundukları ülkenin hükümeti onların geçimlerini sağlamakla yükümlüdür.

8. Madde; Savaş esirleri bulundukları ülkenin ordusundaki kurallara itaat edeceklerdir.

9. Madde; Her savaş esiri sorgulandıklarında gerçek ismin ve rütbesini söylenmek zorundadır

10. Madde; Şayet ülke kanunları izin veriyorsa savaş esirleri verecekleri söz üzerine serbest bırakılabilirler.²⁸

12. Madde; Düşman hükümete söz verip serbest bırakılan esirler yeniden o hükümete karşı savaşır ve esir düşerse esirlik ile ilgili tüm haklarını kaybeder.

14. Madde; savaş döneminde gerek savaşan taraflar gerekse bu tarafları ülkelerine kabul eden tarafsız devletlerde savaş esirleri ile ilgili bir istihbarat ve iletişim bürosu kurulur. Bu büronun görevi; savaş esirleriyle ilgili her türlü isteğe cevap vermek ve alıkoyma, söz üzerine serbest bırakma, mübadele, firar, hastane girişi ve ölüm olaylarına ait her türlü hizmet ve belgeyi fişleyecektir.

18. Madde; savaş esirleri bulundukları ülkenin tüm nizam ve kanunlara uymak koşul ile dini ibadetleri konusunda her türlü serbestlik tanınır.

²⁷ Sözleşmede 4.-20. Maddeler Arası.

²⁸ Osmanlı topraklarındaki savaş esirleri firar etmeyeceklerine dair söz verirlerse daha iyi şartlara sahip olan Gediz kampına gönderiliyorlardı.

20. Madde; Nihai barış sağlandığında savaş esirlerinin vatanlarına iadeleri en kısa sürede gerçekleşecektir.²⁹

1914 Osmanlı Üsera Talimatnamesi³⁰

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’de tutulan esirlere dair muamelat konusunda 1914 yılında yayınlanan Üsera Talimatnamesi³¹ oldukça önemliydi. Bu talimatname esirlere uygulanacak muamelenin nasıl olacağını açıkça belirtmişti. Ayrıca 1915 yılında da 28 maddeden oluşan bir üsera talimatnamesi yayınlamıştır.³²

Talimat-ı Umumiyye

Madde 1- Üseranın nezaretine memur bilumum Osmanlı zabitanı ve küçük zabitanıyla muhafazaya memur efrad esir zabitanın ma-fevkidirler.

2- Üsera-yı Zabitan bil-umum Osmanlı zabiti rütbesinde bulunan zevata resm-i selamı ifa edeceklerdir. Küçük zabitan ile muhafazaya memur efrada karşı mütevazı bulunacaklardır.

3- Esir zabitanın başı açık olarak ikamet ettikleri mahale ma-fevk zabitanın duhulünde mezkûr zabitan eğilerek resm-i selamı ifa ederler.

4- Esir zabitandan Osmanlı memuriyetine karşı âdem-i itaat veyahut başka bir fenalığı gösterir bir tavır ve hareketi görülenler şiddetli riyazet hapsine mahkum edilir.

5- Bir cürüm icra eyleyan esir zabitan ceza kanunname-i hümayunu ahkâmı mucibince mücazat edilmek üzere divan-ı harbe tevdi olunur.

6- Ceza kanunnamesine temas etmeyen ehemmiyetsiz kabahat ile müttehhem bulunanlarda takdir cezasına müstahak olurlar.

²⁹ Nebahat Oran Arslan, **Birinci Dünya Savaşında Türkiye’deki Rus Savaş Esirleri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 43-46.

³⁰ Ayrıca bkz. Alaattin Uca, “1915 yılında Yayımlanan Bir Üsera Talimatnamesi Ve Düşündürdükleri” **Atatürk Dergisi**, C.3, S.3, Erzurum 2003, s. 169-183.

³¹ Osmanlı Üsera Talimatnamesi Bkz. Ekler, Belge 1.

³² Bkz. Aydın Efe, Kürşat Kurtulgan, “Kütü’l-Ammare Esiri İngiliz Yüzbaşı Mousley’in Kastamonu Esaret Günleri”, Haz. M.Y. Ertuş ve H. Kılıçalan, **Kütü’l Amâre Olaylar, Hatıralar, Raporlar 1916**, Kronik Kitap, İstanbul, 2017, s. 204.

İskânları

7- Ceneraller ile ümera ve zabıtana efraddan ayrı olarak ikamet mahalleri tahsis olunur. Ceneraller hakkında mümkün olduğu takdirde münferid odalar verilir.

8- Bilumum üsera şiddetli nezaret tahtında iskân edilir.

9- Her esirin yatağın üzerine gönyesine havi Türkçe pusula talik olunur.

10- Her odaya da derununde ikamet eden zabitanın esamisini muhtevi varakalar asılır (Türkçe yazılmış yaftaların altına tercümelerinin Latince yazılmasına müsaade olunur).

11- Garnizon kumandanlığı tarafından her esir zabite odalarında muin bir mevki gösterileceğinden muma-ileyh kumandanın müsaadesi alınmadıkça mevki tebdili memnuadır.

12- Esir zabitan garnizon kumandanının müsaadesi üzerine kendilerine mahsus bazı eşyayı tedarik edebilirler.

Esir Zabitanın Vürudlarında Teftişleri

13- Yeni vürud eden bilumum esir zabitan yoklama edilerek üzerlerinde bulunan esliha, fotoğraf aletleri ve mektuplar alınacaktır.

14- Mektupları tedkik ve sansür edildikten sonra müsaade olunanları sahibine iade olunacaktır. Silah ve fotoğraf aletleri iade olunmayarak beray-i hıfz icab eden makama irsal edilecektir.

15- Garnizona vürud eden esir üzerinde bulunan kendi maaşı mikdarından fazla parayı beray-i hıfz garnizon kasasına teslim mecburdur. Parayı yanında taşımak üzere saklayanlar tekdir cezasına müstehak olurlar.

Dâhili Rabıt ve İnzibatın Tarz-ı Muhafazası

16- İntizam dâhilinde temin-i muhafazası için esir zabitanın oturmakta oldukları ikametgâh için içlerinden en kıdemlisi (hane veya oda kumandanı olarak) intihab edilir.

17- Bir ikametgâhta birçok zabitan bulunduğu zaman en kıdemlisine muavenet etmek üzere müteaddit muavinler tayin olunup en kıdemlisi ile muavinleri esir zabitan meyanında zabt u rabt intizam dâhilinin muhafazasından ve meskenlerin vakt u zamaniyle tathirinden mes'uldurlar.

18- Hiçbir esir zabıt ikametgâhı veyahut ikametgâh havalisinin haricine garnizon kumandanın müsaadesi olmaksızın çıkamaz.

19- Esir zabitan sabahleyin saat sekizden daha geç kalkmamağa mecburdurlar. Sekizden ona kadar kahve altı edilir. Bu zaman zarfında gezmek ve işlemeğe müsaade olunur. Saat on ikiden ikiye kadar öğlen yemeğinin zamanıdır. Üsera saat sekizde garnizon kumandanı tarafından tadad edilir. Dokuz buçukda yatağa yatılarak ateş söndürülür. Müctemaaen gezmeye gitmek müddetleri garnizon kumandanlığının emriyle mevsim ve ahval-i havaiyyeye nazaran tayin edilir.

20- Esir zabitan ayda ikiden az olmamak haftada bir defadan fazla olmamak üzere istihmam etmeye mecburdurlar. Yaz mevsiminde günde bir istihmam edebilirler. Hamam olarak tertib ve üseraya gösterilen yerlerde istihmam edilir.

21- Üseranın ikametgâh haricinde nöbetçi muhafazasıyla çıkarılmaları atideki ahval dâhilinde vukuu bulur.

- A- Haftanın eyyam-ı mahsusasında mabede gitmek
 - B- Hamama gitmek
 - C- Dükkânlardan mübaayatda bulunmak
 - D- Garnizon doktorunun raporu üzerine dış tabibi nezdine gitmek
 - E- Kışlalarda avlu ve bağçe bulunduğu takdirde gezinti yapmak
 - F- Garnizon kumandanının daveti üzerine muma-ileyhin nezdine gitmek.
- İşbu ahval haricinde üseranın dışarı çıkmalarına müsaade olunmaz.

22- Mabede giden esir zabitan kendilerini sevke me'mur olan efrad ile birlikte mümkün ise diğer ziyaretçilerden ayrı olarak oturtulur. Üsera için ziyaretçilerle ihtilat etmek onlardan bir şey alıp vermek memnuadır.

23- Esir zabitanın garnizonda ikametgâhlarında veyahut bir mahalden diğer bir mahale esna-yı nakillerinde şehir ahaliyle ihtilatları memnuadır. Böyle bir ihtilata teşebbüs edenler isticvab altına alınır.

24- Sokakta giderken esir zabitan terbiyelerini muhafaza edecek ve sigara içmeyeceklerdir. Esir zabitan kendi hizmetlerine tayin edilmiş olan zabitan hademesinden başka efrad ile ihtilat etmezler.

25- Üseraya ikametgâh ittihaz olunun mevkilerde bağçe ve havlu bulunmadığı takdirde yaptırılacak gezme mahalleri yabancılardan tarafından en az ziyaret edilen mevkilerdir.

26- Boş vakitlerde esir zabitan ikametgâhları dâhilinde her türlü iş ile meşgul bulunabilirler. İntizam-ı dâhilîyi gözetmek ve arkadaşlarını taciz etmemek üzere esir zabitanın türkû çağırımlarına müsaade olunur.

27- İskambil vesa'ir kumar oyunu oynamak memnuadır.

28- Esir zabitan aynı ikametgâh derûnunda yekdiğerini ziyaret edebilirler. Fotoğraf almakla iştigal etmek ve yanlarına fotoğraf makineleri bulundurmak memnuadır.

Melbûsat

29- Elbise ayakkabı ve yatak takımlarını zabitan kendi keselerinden tedarik ederler.

30- Elbiseler memleketin kendi pazarında tedariki mümkün olduğu takdirde her esir zabitan esaretinden mukaddem ait olduğu kıtaanın elbisesi yaptırılır.

31- Her bir esir zabıt üniformasıyla paltosunun sol kolunda (esir) kelimesini havi dikilmiş bir parça taşıyacaktır.

İaşe

32- Esir zabitan kendi maişetlerini kendi keselerinden tedarik edeceklerdir. Garnizon kumandanı mümkün olduğu kadar kendilerine matbah tanzimi için muavfis eder muhafız efrad ile birlikte zabitan hizmet neferlerini yiyecek tedariki için pazara gönderir. Esir zabitan matbah eşyasıyla yemek masasına metalik eşyayı kendi hesaplarına tedarik ederler.

33- Esir zabitanın kulüplere, pastacılar gitmeleri memnuadır.

34- Esir zabitanın ikametgâhına tahsis edilen odalardan biri mümkün olduğu takdirde yemek odası ittihaz olunur. Bu odalardan maada yerde öğle akşam yemeği yemek, kahve altı etmek, çay kahve içmek memnuadır.

35- Yangın vukuuna meydan vermemek için garnizon kumandanı tarafından gösterilen mahalden başka yerde kahve, çay ihzarı memnuadır.

Mektup Alınıp Gönderilmesi, Para İrsalatı, Kitaplar ve Gazeteler ve Resimli Gazeteler

36- Esir zabitan tarafından yazılacak mektup ve kartların kendi lisanlarıyla yazılmasına müsaade olunur. Ol babdaki talimat ve ol emr-i mübelligeye tevfiқан icabı ifa edilir.

37- Üsera tarafından yazılacak mektuplarda siyaset ve askerlikle temas eden hususattan bahs olunması memnua olup bu misillu mektuplarla okunamayan mektuplar imha olunur.

38- Üsera tarafından yazılan mektup ve kartların garnizon kumandanlığı tarafından Der-saadetde Sansür Müfettişiliğine gönderilir ve namlarına vürud eden mektup ve kartlar mezkûr kumandanlık tarafından sahibine ita olunur. Üsera tarafından mektupların doğrudan doğruya postahanelere teslim edilip alınmasına müsaade olunmaz.

39- Ecnebi eşhas ianesiyle veya ecnebi adresi delaletiyle veya evvelce kararlaştırılmış bir adres ile mektup irsali memnuadır.

40- Sansürü aldatmak üzere vesa'it muhtelif-i hafiye-i kimyevi ve mihaniki ile mektup yazmak memnuadır. Buna cüret eyleyenler esaretleri müddetince bir daha mektup yazmaktan men olunur. Üsera aileleriyle muhabere edebilirler. Ahir garnizonlarda bulunan üsera ile muhabere etmeleri memnuadır.

41- Üsera memalik-i ecnebiye ve dâhiliyeye emanet gönderemezler.

42- Üsera yalnız “Hilal” gazetesine abone olabilirler. Vakitlerini hoş geçirmek üzere siyasi değil eğlenceli romanlar kendilerine verilebilirse de verilecek kitaplar evvel emirde menzil-i müfettiş-i umumiyyeliğince görülmelidir. Maa-haza askeri sansür müfettişliğinin mühr- ü resmisini havi mektup ve kitaplar üseraya verilebilir.

43- Üseraya ait akçe hilal-i ahmer cemiyeti tarafından garnizon kumandanlığına irsal edilir. Üsera tarafından doğrudan doğruya postahanedan emanet ve para aldırılması memnuadır. Ancak bankalardan ve postahanelerden para kabzı garnizon kumandanlığının delaletiyle olabilir.

44- Her zabitin yanında garnizon kumandanlığı tarafından kendilerine verilmiş olan bir kayıt defteri bulunmalıdır. İşbu deftere ay ve günler para, masraf u iradı kayd olunur.

Ziyaretler

45- Üseranın karargâh ve ikametgâhlarını ziyaret etmek isteyen devlet karargâh-ı umumiyenin müsaadesine mübeyyen vesika-yı irae etmedikçe ziyarete müsaade olunamaz.

1.2. Türk-İngiliz İlişkileri

1.2.1. Birinci Dünya Savaşı Öncesi Türk –İngiliz İlişkileri

Türk-İngiliz ilişkilerini “Medeniyetler Çatışması” kavramı açısından düşündüğümüzde bu bahis oldukça önemli bir konu olacaktır. 1500’lü yıllardan itibaren dünyaya hâkim olmaya başlayan fikrin ve medeniyetin adı “Batı” idi. İşte bu Batı Medeniyeti’nin liderinin de özellikle 19. yüzyılda İngiltere olduğunu kabul edebiliriz. Batı Medeniyeti’nden önce ise dünyadaki hâkim zihniyetin ve medeniyetin adı da “İslam”dır. İslam Medeniyeti’nin de en önemli ve en son temsilcisinin Osmanlı Devleti olduğunu söyleyebiliriz. Bu devletlerin kurucusu olan asli unsurlar yani Türkler ve İngilizlerin ilişkileri bu açıdan da farklı bir boyut kazanacaktır. Büyük Britanya İmparatorluğu ve Osmanlı Devleti dünyaya hâkim olan ve dünyaya hâkim olmuş iki azametli güç durumundadır. Dünya hâkimiyeti açısından bu halef-selef ilişkisinde İngiltere, Batı Medeniyetinin dünya hâkimiyeti için kendisinden bir önceki medeniyeti yani İslam medeniyetini yani Osmanlı Devletini tasfiye etme görevini üzerine alacaktır. –Bu görev Sevr projesi olarak görülebilir- Yine aynı hâkimiyet için bir önceki medeniyetin izlerini -Osmanlı- takip etmeye ve ondan faydalanmaya da çalışacaktır. Bu açıdan Türk-İngiliz ilişkileri son derede keskin çizgileri olan bir denklem olmuştur.

İngilizlerle Türkler arasındaki ilişkiler,³³ 19. yüzyıl başlarına kadar daha çok ticari boyutlu kalmış ve daha öteye gitmemiştir. Ancak 19. yüzyılın başından itibaren Fransa ve Rusya’nın Osmanlı Devleti’ne karşı politikaları Türk-İngiliz siyasi ilişkilerinde önemli bir başlangıç teşkil edecektir.

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren buhar gücünün keşfi sayesinde İngiltere merkezli olarak Sanayi İnkılabı başlamıştı. Sanayi İnkılabı’nın doğurmuş olduğu hammadde ve pazar ihtiyacı Sömürgeciliki ortaya çıkartmıştır. İngiltere’nin sanayi gücü ve denizlerdeki üstünlüğü, Dünya’daki en güçlü devlet konumuna gelmesine ve “Üzerinde Güneş Batmayan İmparatorluk” olarak anılmasına sebep olmuştu. İngiltere

³³ Orhan Burian, Türk-İngiliz Münasebetinin İlk Yılları, A.Ü. D.T.C.F. Dergisi, Cilt: IX, Sayı:1-2, Ankara, Mart-Haziran 1951, s. 1-41.

büyük ve zengin sömürgeleri sayesinde Dünya'ya hükmeden bir devlettir. Bunu sağlayan en önemli sömürge ise Hindistan'dır.³⁴

Bundan dolayıdır ki İngiltere'nin Dünya politikası üzerindeki stratejisi; özellikle Avrupa'nın dışında kalan, İngiltere ve Hindistan arasında ki coğrafyayı ele geçirmek veya kontrol etmek amacını taşıyordu. Nitekim 20. yüzyılın başlarından itibaren İngiltere bu coğrafyayı ifade etmek için bir terim kullanmaya başlayacaktır ki bu terimin adı “Ortadoğu” olacaktır. İngilizlerin kullandığı bu terim günümüze kadar dünya yaşamına mal olmuş kemikleşmiş bir kavram haline gelmiştir. – Osmanlı için bu coğrafya adı “Yakındoğu” idi-. Bu durum İngiltere'nin bugünün dünyasına olan etkisini açıkça göstermektedir.

İngiltere'nin sahip olduğu Hindistan sömürgesinin güzergâhı üzerinde Osmanlı Devleti bulunmaktaydı. İngiltere'nin Osmanlı coğrafyası ile ilgisi bölgede bazı ticari imtiyazlar elde etmekten ibaretti. Türk-İngiliz ilişkilerinin bu ticari niteliği Fransa'nın 1798'de Osmanlı toprağı olan Mısır'ı işgal etmesi ile değişti ve Türk-İngiliz ilişkileri yeni -siyasi- bir boyut kazandı.³⁵ 19. yüzyılın başlarında gerçekleşen Tilsit Antlaşması ve Viyana Kongresi gibi diplomatik gelişmeler yavaş yavaş Osmanlı Devleti'ni tüm Büyük Devletlerin (Düvel-i Muazzama) hedefi haline getirdi.

Türk-İngiliz ilişkilerinin dönüm noktası ise Rusya'nın 1833'te Osmanlı Devleti ile Hünkâr İskelesi Antlaşmasını yapmasıydı.³⁶ Buna karşılık İngiltere, Osmanlı Devleti ile Londra Boğazlar Sözleşmesini imzalayarak Osmanlı Devleti üzerindeki baskısını artırmaya başladı.

İlk defa Viyana kongresi sırasında gündeme getirilen “Şark Meselesi” kavramı, Osmanlı Devleti ve topraklarını 19. yüzyılda dünya politikasının en önemli mevzuu haline getirmişti. 19. yüzyıl “diplomasi yüzyılı” idi. Viyana Kongresi, Paris Konferansı ve Berlin Kongresi gibi diplomatik gelişmeler Osmanlı Devleti aleyhine önemli sonuçlar doğurmuştu. Bu sonuçlar Osmanlı'ya neden “Hasta Adam” dendiğini

³⁴ <https://bhagatsingh2024.blogspot.com/2018/02/osmanli-ingiliz-iliskileri1800-1914.htm> (28.09.2019).

³⁵ Rıfat Uçarol, **Siyasi tarih (1789-2012)**. Der Yayınları, İstanbul 2013, s.100.

³⁶ Burak, **a.g.e.**, s. 11-21.

doğrular nitelikteydi. Osmanlı aleyhine alınan kararlarda etkili olan devletlerin başında İngiltere geliyordu.

İngiltere'nin 19. yüzyıl başından Birinci Dünya Savaşının sonuna kadarki süreçte sürdürdüğü politikalarda, Osmanlı Devleti ve toprakları büyük bir önem arz edecektir. İngiltere için, merkezinde Osmanlı Devleti'nin olduğu ve daha sonra da "Ortadoğu" olarak ifade edilecek coğrafyayı kontrol etmek en önemli öncelikti. Bu açıdan Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında yani gerilemesi ve dağılması sürecinde, Türk-İngiliz ilişkileri oldukça belirleyici olacaktır.

Bu süreçte İngiltere Osmanlı Devleti'ne karşı temelde iki ana politika takip edecektir. Bunlardan birincisi; 19. yüzyılın başından 1878 Berlin Antlaşması'na kadarki dönemde Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğünü koruma politikasıydı. İngiltere bu dönemde Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün bozulmasına yol açacak gelişmelere ve diğer devletlerin baskılarına karşı Osmanlı'nın yanında yer alıyordu. Fakat bu destek belki Osmanlı Devleti'nin ömrünü uzattığı düşünülse de gerçek anlamda bir fayda sağlamıyordu. Çünkü her desteğin karşılığında büyük imtiyaz veriliyor ve böylece Osmanlı Devleti daha zayıf ve bağımlı hale geliyordu. İngiltere bu politikasını özellikle Rusya'ya karşı sürdürüyordu.³⁷ Çünkü Rusya'nın "Sıcak Denizlere İnme Politikası" vardı, bu da iki devleti Osmanlı üzerinde çatışma noktasına getiriyordu. Fransa ise bu rekabette İngiltere ile fazla çatışmaya girmiyor hatta bazen İngiltere'nin yanında yer alıyordu.- Kırım Savaşı-. Bununla birlikte bu devletlerin hiç biri Osmanlı Devleti'nin kendi menfaati doğrultusunda ve onların ortak çıkarları aleyhine, tamamen bağımsız hareket etmesine de izin vermiyordu. Böyle zamanlarda işbirliği yaptıkları da görülecektir. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasına dair son girişimi 1878 Berlin Antlaşması olacaktır. Bu anlaşmadan sonra artık Osmanlı Devletine karşı parçalama ve paylaşma politikasını takip etmeye başlayacaktır. Osmanlı Devletine karşı İngiltere'nin yürüttüğü ikinci ana politika parçalama ve paylaşma politikasıdır. Dolayısıyla

³⁷ Uçarol, a.g.e, s.229.

İngiltere'nin dünya hâkimiyeti hedefinin merkezinde olan Osmanlı Devleti de bu suretle fiilen ortadan kalkacaktır.³⁸

İngiltere'nin Osmanlı politikasındaki bu köklü değişikliklerin sebeplerine gelirsek; ilk olarak 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi ve bunun sonuçları İngiltere'yi bu yola itecektir. Bu savaşta Osmanlı Ordusu büyük fedakârlıklara rağmen son dönemlerde en ağır yenilgisini alacak ve Rus Orduları İstanbul'a (Yeşilköy'e) kadar geleceklerdir. Ruslar Osmanlı'yı parçalama konusunda öteden beri en hevesli milleti ve ilk defa en büyük hedefleri olan Osmanlının kalbi İstanbul'a bu kadar yaklaşmışlardı. Rusların İstanbul'u fethetme hayali neredeyse gerçekleşmek üzereydi. Ancak İngilizler son bir hamle yaparak Boğazları bahane etmiş ve yeni bir kongre (Berlin) toplanmasını sağlamıştı. Böylece Rusların İstanbul hayali bir kez daha ertelenmiş oldu. İngiltere bu savaşta Osmanlı Ordusunun bozgununu ve ne kadar kırılğan olduğunu görmüş oldu. Artık İngiltere için Osmanlı topraklarını koruma politikası değerini yitirecektir.³⁹

İngiltere'nin bu politika değişikliğinde bir başka sebep de Almanya faktörü idi. 1871'de siyasi birliğini sağlayan Almanya aynı zamanda güçlü sanayisi ve ordusu ile iddialı bir devlet olmuştu. Alman sanayisi için gerekli hammadde ve pazarı sağlamak sömürgelere bağlı idi. Fakat Almanya bu yarışta geç kalmış ve Dünya'da fazla bir sömürge hedefi kalmamıştı. Almanya'nın kurucusu kabul edilen şansölye (başbakan) Bismark bu durumda ihtiyatlı bir politika izlemiş ve diğer sömürgeci güçlerin çatışmasından ve birbirlerini yıpratmasından medet uman Avrupa merkezli bir denge politikası yürütmüş ve bunda da başarılı olmuştu. Fakat 1888'de Alman İmparatoru olan II. Wilhelm, 1890'dan itibaren ülke yönetimini tamamen kontrol etmeye başladı. O Bismarck'ın kısmi ve ihtiyatlı politikasını tasvip etmiyor ve eleştiriyordu. İmparator hırslı, atak, açgözlü ve hayalperest bir kişiliğe sahipti. Bu durum Alman dış politikasının tamamen değişmesine neden oldu. Bu dünya hâkimiyetini (Weltpolitik) hedefleyen dışa dönük, saldırgan ve militarist politikanın özünde sömürgelere hâkim olmak yatıyordu.⁴⁰ Fakat Almanya'nın hedefleyeceği fazla sömürge hedefi olmaması ve buna rağmen dünya hâkimiyeti fikrinden vazgeçmemesi Almanya'yı dünyanın hâkimi olan devletlerin ve özellikle de İngiltere'nin tehlikeli bir rakibi haline

³⁸ <https://bhagatsingh2024.blogspot.com/2018/02/osmanli-ingiliz-iliskileri1800-1914.html>, (28.09.2019).

³⁹ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, TTK, Ankara 1995, s. 529-532.

⁴⁰ Çolak, **a.g.e.**, s. 28-45.

getirecektir. Dünya hâkimiyeti için önemli hedef sömürgeler Mısır ve Hindistan gibi İngiliz sömürgeleriydi. Bu coğrafyanın merkezinde de Osmanlı Devleti vardı. Aynı zamanda bu topraklar sömürge açısından da çok değerliydi. Dünya hâkimiyeti için 1890'lardan itibaren giderek artan İngiltere-Almanya merkezli rekabet Osmanlı topraklarında yoğunlaşacak, bu durum hem Birinci Dünya savaşına hem de Osmanlı Devletinin parçalanmasına yol açacaktı. Bu süreçte Osmanlı devletinin parçalanması için Fransa ve Rusya ile birlikte hareket eden İngiltere sürecin etkili devleti olacaktır.

İngiltere'nin Osmanlı'yı parçalama politikasını benimsemesi 1890lardan itibaren etkili olmaya başlayacaktır. Bu dönemde İngiliz politikalarına yön veren kişilerin başında Liberal Başbakan William Ewart Gladstone gelecektir. Osmanlının yıkılış sürecinde İngiltere'nin etkisini ortaya koyarken Gladstone'un Türkler ve Müslümanlar hakkındaki fikirlerinin bilinmesinde fayda vardır:

Gladstone, Anglikan mezhebine mensup koyu bir Hristiyan ve katıksız bir Türk-İslam düşmanıydı. Onun bu fikirlerine bakarsak;

“Türkler insanlığın insan olmayan numuneleridir. Medeniyetimizin bekası için Onları Asya'nın steplerine veya Anadolu'da yok etmeliyiz.”

Bir seferinde İngiltere parlamentosunda eline Kuran-ı Kerim'i alıp *“ Türkler bu kitapla yürüdükçe medeniyete zararlıdır”* diye bağracaktır.

“Türklerin kötülüklerini Dünya yüzünden kaldırmanın bir tek yolu vardır o da onların vücutlarını dünya yüzünden kaldırmaktır.”

“Ermenilere yardım insanlığa hizmettir”.

“Doğuyu ilerletip aydınlığa kavuşturmak isterseniz Ermenilere istiklal veriniz.”

Türklerin Balkanları terk etmesini isteyen Gladstone *“Türkler kötü yönetimlerini kendileri ile birlikte alıp gitsinler. Umarım zaptiyeleri, müdürleri, binbaşılıarı, yüzbaşılıarı, kaymakamları ve paşaları her şeyleri çerleri ve çöpleri onların harap bıraktığı yerlerden silinip atılacaktır. Tüm bu kurtuluş, bu kutsal kurtarma insanlık*

ahlakı için, Tanrının kanunları için medeni dünyanın karşı karşıya kaldığı utanç için saflık ve temizlikleri kirletilmiş ve tecavüz edilmiş çocuk genç kız yaşlı kadınlar için öbek öbek yığılmış cesetlerin hatıraları için yapabileceğimiz bir temizlik olacaktır”

Ermenilere hitaben “*kan dökün ki müdahil olalım*”.⁴¹

Onun bu düşüncelerinin Osmanlı topraklarında son dönemde yaşanan olayların ve bunların vahim sonuçlarının sebepleri olduğunu açıkça söyleyebiliriz.

İngiltere’nin Berlin Antlaşması sonrası Kıbrıs’a yerleşmesi, Ermeni Meselesine resmîyet kazandırarak dünyaya mal etmesi, 1882’de Mısır’ı işgali gibi olaylar hem Osmanlı Devletinin yıkılmasını körüklemiş hem de Ortadoğu hedefine adım adım yaklaştığını göstermiştir. İngiltere, dünyadaki rakibi Almanya karşısında Osmanlı Devleti’nin parçalanmasının zamanı geldiğini düşünüyor ve bu konuda özellikle Rusya ile anlaşmaya sıcak bakıyordu. 1894 Rusya-Fransa, 1904’te Fransa-İngiltere ve 1907’de Rusya- İngiltere arasında ittifak anlaşmaları yapıldı. Bu anlaşmaların en önemlisi Rus-İngiliz ittifakıydı. Her iki devlet Osmanlı üzerinde uzun süre çatışmışlardı. Şimdi ise her ikisi de Osmanlı’nın parçalanmasını öngörüyordu. Öteden beri bunu isteyen Rusya İngiltere olmadan bunu gerçekleştiremeyecekti. Şimdi ise İngiltere Türklerin Anadolu’dan atılması konusunda kararlıydı. Bu karar Osmanlı devletinin sonunu getirmiş bu gelişmeler Türk- İngiliz ilişkilerinde belirleyici olmuştu.⁴²

1.2.2. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-İngiliz İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk-İngiliz ilişkileri, doğal olarak daha çok askeri niteliktedir. Bu sebeple bu bölümde, Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkler ve İngilizlerin düşman saflarda savaştığı dört önemli cephe üzerinde durulacaktır. Bu cepheler Çanakkale, Irak, Kanal-Filistin ve Hicaz-Yemendir. Bu cepheler değerlendirilirken, savaş döneminde siyasi ve istihbarat anlamında da büyük bir

⁴¹ Süleyman Kocabaş, *Hindistan Yolu ve Petrol Uğrunda Yapılanlar: Türkiye ve İngiltere*. Vatan Yayınları, s. 231.

⁴² Bkz. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 381-450.

mücadele yaşandığından dolayı, konunun istihbarat boyutunun daha iyi değerlendirilmesine ihtiyaç olduğu düşüncesindeyiz.⁴³

1.2.2.1. Çanakkale Cephesi

Çanakkale Savaşlarının başlamasına neden olan gelişme Rusya'nın etkisiyle doğacaktır. Sarıkamış Harekâtı Rusları fena halde korkutmuştu. Rus Orduları Başkomutanı Grandük Nicolas Türkleri zorlayacak kara veya deniz saldırısı yapıp yapılamayacağını müttefiklerinden sormuş bu da Çanakkale'ye taarruzun bahanesini oluşturmuştu.⁴⁴

Çanakkale deniz savaşları

Çanakkale Boğazını denizden zorlamak, o dönem İngiltere Denizcilik Bakanı olan Winston Churchill'in uzun zamandan beri gündemindeydi. Daha sonra çıkan belgeler ve görüşler Churchill'in Çanakkale'yi saplantı haline getirdiğini göstermektedir. Dolayısıyla Çanakkale Cephesinin Müttefiklerce açılması Churchill'in eseri olacaktır.⁴⁵ Çanakkale Boğazına denizden ilk saldırı 3 Kasım 1914'te gerçekleşir. Bu sırada Çanakkale müstahkem mevki kumandanı Cevad Paşa'dır. Cevad Paşa 3 Kasım'daki saldırı üzerine boğaz savunması için tahkimat tedbirlerini artırır. Ona göre bu saldırı savunma tedbirleri almak için iyi bir fırsat olacaktır. İngiliz-Fransız birleşik filosunda oluşan düşman donanması ilk ciddi taarruzunu 19 Şubat'ta yapar ardından 25 ve 26 Şubat tarihlerinde tekrar saldırır. Bu saldırılar neticesinde Çanakkale Boğazının Anadolu ve Rumeli ağzındaki Kumkale-Orhaniye ve Seddülbahir-Ertuğrul tabyaları hasar görür. Müttefiklerin planına göre önce girişteki tabyalar susturulacak, daha sonra orta kısımdaki tabyalar tahrip edilecek, sonra Kilit Bahir'deki savunma hatları susturulacak ve mayın hatları temizlenip Marmara Denizine girilecekti. Boğazın girişindeki tabyalar tahrip edilmiş olsa da mayın hatlarının temizlenmesi ve orta tabyaların tahribi konusunda müttefikler başarı kaydedemedi. Türkler sürekli yeni mayın hatları döküyor ve batarya mevzilerinin yerlerini her saldırıdan sonra değiştiriyordu Bundan dolayı Müttefikler planlarının ikinci ve üçüncü aşamalarında

⁴³ Bkz. Sait Yılmaz, Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları 1914-1918, Kripto Yayınları, Ankara 2017. Bülent Özdemir, Fişlenen Türkiye (Birinci Dünya Savaşı Yıllarında, İngiliz İstihbarat Raporlarında), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2008.

⁴⁴ Karal, **a.g.e**, s. 430.

⁴⁵ Çanakkale 1915, (CD), Türk Tarih Kurumu Başkanlığı, Ankara, Tarihsiz.

başarı sağlayamadılar ve böylelikle 18 Marta gelindi. Müttefikler Türk savunmasına yapmış oldukları saldırılardan dolayı ağır hasar bıraktıklarının düşünüyorlardı ki bunda yanılacaklardır. Ayrıca Nusret Mayın gemisinin boğaza dökmüş olduğu mayınlar savaşı kaderinin doğrudan etkileyecektir. Fransız Bouvet ve İngiliz Ocean ile İrresistible savaş gemileri Türk topçusunun isabetli atışları ve Nusret'in döktüğü mayınlara çarparak batacak ve savaş dışı kalacaktır. Bunun yanında Suffren, Gaulois, Agemennon ve İnflexible savaş gemileri de ağır hasar görecek ve savaş dışı kalacaklardır. Böylece Müttefik donanması Çanakkale boğazını geçemeyecektir. 18 Marttaki deniz savaşında boğazı savunanlar 97, boğazı geçmek isteyenler ise yaklaşık 800 kayıp vereceklerdir.

Ayrıca diğer zamanlarda denizde gerçekleşen muharebeler sonucunda da; 15 Ocak 1915'te Fransız Saphir Denizaltısı, Ferman, İsa Reis ve Nusret adlı Türk gemilerince batırılacak ve personeli esir edilecektir. 12 Mayıs 1915'te İngiliz Goliat savaş gemisi Muvenet-i Milliye adlı Türk Torpidosu tarafından, 25 Mayıs'ta Majestic ve 27 Mayıs'ta ise Triumph adlı İngiliz zırhları da Alman denizaltıları tarafından batırılacaktır.⁴⁶

Çanakkale kara savaşları

Düşman ordularının yetkilileri deniz savaşında yaşadıkları ağır mağlubiyet sonrası bu sefer karaya çıkarma yaparak kara savaşlarının başlamalarına sebep olacaklardır. Sadece deniz kuvvetiyle boğazın geçilemeyeceği acı bir şekilde görülecektir. Deniz kuvvetinin yanında karaya da asker çıkarmak suretiyle boğazı geçmeyi deneyeceklerdir. Türkler ise düşmanın denizde başarısız olmasından sonra karaya çıkarma yapacaklarının tahmin edebilmekteydiler. Çanakkale boğazını savunma görevi 5. Osmanlı ordusunun üzerinde idi ve komutanı ise Alman General Liman Von Sanders'di. Her iki tarafta kara savaşları için hummalı hazırlık yapmakta idi. 5. Ordu 6 tümendenden oluşan bir kuvvete sahipti. 5.Orduya bağlı iki kolordu vardı ki bunlar 3. Kolordu ve komutanı Esat (Bülkat) Paşa, 15. Kolordu ve Komutanı Alman Weber idi. Liman Paşa'ya göre düşman Saroz körfezine ve Anadolu kıyılarına çıkarma yapacaktı. Bu yüzden Saroz körfezine 2 tümen, Anadolu tarafına ise yine 2 tümen

⁴⁶ Çanakkale 1915, (CD), Türk Tarih Kurumu Başkanlığı, Ankara, Tarihsiz.

konuşlandırılmıştı. Düşmanın asıl çıkarma yapacağı Gelibolu yarımadasında sadece 9. Tümen vardı. Türk komutanlar Liman Paşa'yı uyarmışlar, düşmanın Gelibolu'ya çıkarma yapacağını ve tedbirlerin buna göre alınması istemişlerdi. Liman Paşa Türk komutanlarını uyarılarını dinlemeyecektir. Bu uyarı yapanlardan biri de Yarbay Mustafa Kemal olacaktır. Mustafa Kemal Bey 5. Ordunun ihtiyat tümeni olan 19.tümen komutanı olarak cephe gerisinde Bigalı köyünde bulunmakta idi. Mustafa Kemal Bey'e göre Gelibolu yarımadasına çıkarma yapmak İstanbul'a ulaşmanın en kolay yoluydu. Gelibolu ve İstanbul arasındaki mesafe hem daha kısa hem de coğrafi olarak da çok daha uygun düz bir araziye sahipti. Anadolu yarımadasına çıkarma yapıldığında mesafe uzun olduğu gibi arazi ilerlemeye çok da müsait değildi ayrıca Gelibolu yarımadası ele geçirilmeden Saroz körfezine yapılacak çıkarma düşmanı iki ateş arasında bırakacağından sonuç alınması zordu. Bunun yanında Liman Paşa kıyı savunmasını da zayıf yapacak ve düşmanı iç bölgede karşılayacaktır. Böylece düşmanın kıyılarda tutunması sağlanmış ve savaş bu yüzden oldukça uzun sürmüştür.

Düşman 25 Nisan 1915 günü erken saatlerde Gelibolu Yarımadasının güney ve batı sahillerine birliklerini çıkarmaya başlayacaktır. Türk kuvvetlerinin düşmanın çıkarma yaptığı sahilleri zayıf kuvvetlerle savunması düşmanın kıyıya önemli bir kuvveti yığmasına sebep olacaktır. Ancak düşmanın çıkarma yaptığı sahillerde Türk birliklerinin cansiperane yaptığı büyük mücadele düşmana ilerleme fırsatı vermemiş ve düşman olduğu yerden kımıldayamamıştır. Çanakkale Kara Muharebeleri 25 Nisan 1915-9 Ocak 1915 tarihleri arasında Seddülbahir ve Arıburnu olmak üzere iki ana cephede gerçekleşmiştir.⁴⁷

Seddülbahir Cephesi; Düşman 25 Nisan 1915 sabahı erken saatlerden itibaren Gelibolu yarımadasının güney ucu olarak adlandırılan Seddülbahir bölgesindeki beş ayrı kumsala çıkarma gerçekleştirecektir. Bu çıkarma noktaları güneyden kuzeye olmak üzere S (Morto Koyu- Eski Hisarlık sahili), V (Ertuğrul Koyu), W (Teke Koyu), X (İkiz Koyu) ve Y (Zığındere-Pınar içi Koyu) olarak adlandırılacaktır. 25 Nisan sabahı düşman kuvvetini karşılayan Türk kuvveti 26. Alayın 3. Taburudur. Bu taburun komutanı Binbaşı Mahmut Sabri Bey'dir. 26. Alayın 3. Taburu kendisinde tam on kat fazla olan düşman kuvvetine karşı 32 saat boyunca büyük bir mücadele

⁴⁷ Çanakkale 1915, (CD), Türk Tarih Kurumu Başkanlığı, Ankara, Tarihsiz.

yapacak ve tarihlere sığmayan bir destan yazacaktır. Bu mücadele sayesinde Gelibolu yarımadasındaki 9. Tümenin kıyı bölgelerindeki sayıca az Türk kuvvetleri takviye edilerek düşmana ilerleme ve başarı şansı tanınmayacaktır. Bu cephede 25 Nisan 1915'te düşman çıkarması ile başlayacak savaşlar boyunca birçok muharebe gerçekleştirilecek ve iki tarafta ağır kayıplar verecektir. Fakat yarımada da yapılan bütün bu muharebeler boyunca düşman ancak 5 km kadar bir ilerleme kaydedecek ve en önemlisi düşmanın hedef bölgesi olan Türk cephe karargâhının bulunduğu Alçıtepe bütün bu muharebeler boyunca Türklerin elinde kalarak düşmana geçit verilmediği gibi ciddi hiçbir başarı da tattırılmayacaktır. Seddülbahir Cephesinde 25 Nisan-9 Ocak tarihleri arasında gerçekleşti. Bu dönemde gerçekleşen Kirte, Kerevizdere ve Zığındere muharebeleri sonunda her iki taraf ağır kayıplar vermiş ve Türkler düşmana geçit vermeyerek büyük bir başarı kazanmıştır.

6-13 Ağustos 1915 tarihleri arasında düşman Arıburnu ve Anafartalar Bölgesine yapacağı taarruzları gölgelemek ve güney cephesinden takviye yapılmasını engellemek Seddülbahir cephesinde yeniden taarruza geçti. Buradaki saldırılar geri püskürtüldü. Düşmana ağır zayıat verildi. Daha sonraki küçük taarruzlar da sonuçsuz kaldı. Düşman her hangi bir başarı elde edemedi. Seddülbahir Cephesindeki düşman taarruzlarının bir oyalama olduğu anlaşıldığında Güney gurubu komutanı Vehip Paşa 6 Ağustos'ta 4. Tümeni, 7-8 Ağustos'ta 8. Tümeni, 9 Ağustosta da 41.ve 28. Alayları Conk Bayırına gönderdi. Özellikle bu iki alay düşmanı Conk Bayırından atan Türk taarruzunda Albay Mustafa Kemal Beye yardımcı oldular. 11 Eylülden 9 Ocağa kadar geçen zamanda küçük çaplı mevzi muharebeleri oldu. 9 Ocak'ta düşman Gelibolu'yu terk etti.

Düşman Seddülbahir Cephesinde donamanın ateşini de arkasına alıyor ve böylece Türk siperleri güçlü donanma ateşi karşısında da mücadele etmek zorunda kalıyordu. Özellikle Türk Taarruzları sırasında donanma ateşi etkisini göstermiş ve taarruzların başarısız olmasını sağlamıştı ki böylece düşman denize dökülmekten kurtulacaktır.

Arıburnu Cephesi; Bu cephedeki muharebeler oldukça kritik olacaktır. Buradaki arazi dik ve sarp idi. Ayrıca yarımadaya hâkim Kocaçimentepe ve Conkbayırı gibi önemli yükseltiler Çanakkale boğazını görebilmekteydi ve düşman burayı ele geçirip kolayca

Eceabat'a inerek hem Türk tabyalarını etkisiz hale getirecek hem de yarımadaadaki Türk kuvvetleri kuşatılmış olacaktı.⁴⁸

Arıburnu Cephesinde, 25 Nisan 1915 tarihinde düşmanın Kabatepe sahillerine yaptığı çıkarma ile başlayan mücadelede, ilk saatlerden itibaren Türklerin aleyhine İngiliz (Anzaklar) Kuvvetleri tehlikeli bir ilerleme gerçekleştirmişlerdi. Ancak, yedek kuvvet olan 19. Tümenin komutanı Yarbay Mustafa Kemal Bey'in emriyle, 57. Alay ve bir dağ bataryası düşmanın yaklaştığı Kocaçimen bölgesine yayılarak düşman ilerlemesini durdurdu ve böylece Çanakkale Savaşlarının kaderi en başından beri Mustafa Kemal ve askerleri tarafından yazılıyordu. Ağustos ayının başlarında İngilizler (Anzak, Hint, İskoç gibi sömürge askerleri de dâhil) ikinci bir genel taarruz harekâtına daha giriştiler. Bu taarruzun cephe hattı güneyde Kabatepeden, kuzeyde Kemikli burnuna kadar geniş bir alanı kapsıyordu. Bölgedeki tüm Türk Kuvvetleri Anafartalar Grup Komutanlığı adı altında yeniden teşkilatlanarak Mustafa Kemal Bey'in emrine verildi. Mustafa Kemal Bey ve askerleri 9 Ağustos'ta I. Anafartalar ve 21 Ağustos'ta II. Anafartalar Zaferlerini kazanarak bir kez daha büyük bir başarı kazandılar. Bu tarihten sonra bölgedeki savaş Ocak ayına kadar sürse de İngiliz kuvvetleri Anafartalar'dan sonra bir kez daha ciddi bir taarruza kalkışamadılar.⁴⁹

1.2.2.2. Süveyş, Sina, Filistin, Suriye Cepheleri

Osmanlı Devleti'nin harbe girişinden beş-on gün sonra Enver Paşa, Cemal Paşa'yı konağına davet eder. Enver Paşa Cemal Paşa'ya hitaben, Süveyş Kanalı'na taarruz etmek, İngilizlerin Hindistan'dan getirdikleri bir kısım birlikleri burada alıkoymak, Çanakkale'ye kuvvet göndermelerini engellemek amacıyla bir süreden beri Suriye'de bazı hazırlıklar yapıldığını söyler. Bu iş için Mersinli Cemal Paşa'nın komutanı olduğu 8. Kolordunun memur edildiğini ve ayrıca Almanların bu harekâta büyük önem verdiklerini belirtmiştir. Hatta bunun için bazı Alman subaylarının da bu harekâta görev alacaklarını fakat Suriye'nin durumunun karışık olduğunu ve buradaki 4. Ordu komutanı Zeki Paşa'nın ve 8. Kolordu komutanı Cemal Paşa'nın taarruz hazırlıkları ve Suriye'nin durumu ile meşgul olmaları gerektiğinden bahsetmiştir. Bunun

⁴⁸ Çanakkale 1915, (CD), Türk Tarih Kurumu Başkanlığı, Ankara, Tarihsiz.

⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi, Cilt: III, Kısım II**, TTK, Ankara 1991, s. 278-386. Görgülü, **a.g.e.**, s. 102-125. Mustafa Kemal, **Arıburnu Muharebeleri Raporu**, Yay. Haz. Uluğ İğdemir, TTK, Ankara 1990.

sonucunda Zeki Paşa'nın bu görev için yetersiz olduğunu ve 4. Ordu Kumandanlığı üzerine tevdi edilmek üzere Süveyş Kanalına düzenlenecek harekâtın komutasını almasını rica ve teklif eder. Böylece Cemal Paşa, 4. Ordu komutanı⁵⁰ olur ve Kanal harekâtı için görevlendirilir.⁵¹

Birinci Kanal Harekâtı 2-3 Şubat 1915 gecesi Süveyş Kanalı üzerinde bulunan İsmailiye'ye gerçekleşir.⁵² Taarruz bölgesi Timsah gölü ile Acı göl arasındaki bölgeydi ve İngilizler burayı oldukça kuvvetli savunuyordu. Ancak 500 civarı bir Türk birliği karşı tarafa geçmişlerdi fakat takviye edilmeyince imha oldular. Bunun üzerine Cemal Paşa orduyu Sina Çölünün gerisine çekme kararı alır. Bu harekât neticesinde İngilizlerin burada büyük bir kuvvet bulundurma zorunluluğu görüldüğünden Almanların buradaki stratejisinin bir ölçüde tutturulduğu söylenebilir⁵³ Harekât sonrası zayıyatımız ise 188 şehit, 381 yaralı, 727 kayıp şeklindedir.⁵⁴

İkinci Kanal harekâtı öncesi İngilizler Gelibolu'yu boşaltmış (Ocak 1916) ve birliklerini Mısır'da toplamıştı. İngilizler buradaki bazı birliklerini değişik cephelere göndermelerine rağmen yine de burada Filistin'e yönelik bir harekât hazırlığı içindeydiler. Nisan 1916' da Türk keşif kolları Sina çölünde başarılı taarruzlar yapmaktaydı (bu taarruzların birinde 300 civarında subay ve erlerden oluşan düşman kuvveti esir edilmişti). Haziran 1916'da Hicaz'da Mekke Şerifi Hüseyin ve oğullarının isyanı başlamış ve Türk ordusu burasını takviye etmek zorunda kalmıştı. II. Kanal Harekâtı bu şartlar içerisinde yapılacaktır. Temmuz ayı başlarında başlayıp Ağustos 14'e kadar devam eden İkinci Kanal Harekâtının kuvve-i seferiyyesinin başında Alman Albay Von Kress vardır. Neticesinde Türk zayıyatı, harekâta katılan Alman ve Avusturya birlikleri de dâhil 4000, İngilizlerin ki ise 1130'dur. Haziran ayında başlayan Arap isyanı ve II. Kanal Harekâtının başarısız olması sonrası geri çekilen Türk birliklerine karşı; İngilizler bir taarruz başlattılar. Deniz kuvvetlerinin de yardımı ile 22 Aralık 1916 tarihinde El- Ariş İngilizlerin eline geçti. Arap İsyanın büyümesiyle

⁵⁰ Cemal Paşa 1914 Aralıktan 1917 Aralık ayına kadar yaklaşık 3 yıl Suriye- Filistin'de 4. Ordu Kumandanlığını yürütecektir Cemal Paşa, **a.g.e**, s. 173.

⁵¹ Cemal Paşa, **a.g.e**, s. 164.

⁵² Cemal Paşa, **a.g.e**, s. 182.

⁵³ Görgülü, **a.g.e**, s. 181.

⁵⁴ Cemal Paşa, **a.g.e**, s. 188.

İngiliz Taarruzu da gelişme gösterdi. İngilizler isyancı Araplara Kızıldeniz'den yardım göndermeye başladılar.⁵⁵

26 Mart 1917 tarihinde İngilizler Gazze'ye taarruz ettilerse de başarısız oldular. 18 bin İngiliz kuvvetine karşı koyan 3 bin kişilik Türk garnizonu İngilizleri geri püskürttü. Böylece I. Gazze Muharebesi (26-27 Mart 1917) kazanılmış oldu. Bu savaşta Türklerin kaybı 1500, İngilizlerin kaybı 2700 kadardı. İngilizler 19 Nisan 1917 tarihinde bu sefer donanmanın da desteğini alarak bir kez daha taarruz etti. Fakat yine başarılı olamadılar. (II. Gazze Muharebesi) Burada ise düşman 6500, Türkler 2000 civarında zayıyat verdiler.⁵⁶

İngiliz komutan Allenby'nin 31 Ekim 1917'de başlattığı ve Aralık 1917'ye kadar süren taarruzu sonucunda Osmanlı Ordusu önemli bir kayıp vermişti. Osmanlı Ordusunun bu savaşta kayıp yaklaşık 25 bin idi. Buna rağmen İngilizlerin kaybı yaklaşık 18 bindi. Bu sonuca istinaden İngiliz tarihçi Cyrill Falls "Allenby'nin piyadede bir iki fazla, süvaride bire sekiz üstünlüğe sahip olduğu düşünülürse başarısının pek o kadar büyük olmadığı anlaşılır" demektedir. Edward J. Erickson ise "Falls'un topçu üstünlüğünü, devasa lojistik birikimi ve Kraliyet Donanmasının desteğini hesaba katmadığı düşünülürse, Türklerin böylesine bir baskı altında ayakta kalabilmesi ve savaşarak geri çekilmeleri gerçekten de büyük bir başarı olarak görülebilir" diyecektir.⁵⁷

1.2.2.3. Hicaz, Yemen Cephesi

Savaş başladığında Arap Yarımadası Osmanlı toprağı olmakla beraber Umman Denizine ve Basra Körfezi kıyısındaki bazı bölgeler İngilizlerin himayesine girmişti. Yemen ve Hicaz bölgeleri Osmanlı toprağı idi. Hicaz ve Yemen 4 Osmanlı Tümeni vardı. 22. Tümen Hicazda ve 21. Tümen Asir'de bulunuyordu. 7. Kolordunun bazı birlikleri ise Yemende idi. Savaş boyunca Yemen'deki Osmanlı birlikleri yerli halkla birlikte İngilizlere karşı savaşmış, Asir'de ise yerli halk Osmanlı ordusuna karşı bir direnme göstermemişti. Ancak en çok sadık kalacağı düşünülen Hicaz'da ise yerli halk

⁵⁵ Görgülü, **a.g.e**, s. 182-184.

⁵⁶ Görgülü, **a.g.e**, s. 185.

⁵⁷ Mithat Aydın, "Birinci Dünya Savaşında Mısır, Suriye ve Filistin Cepheleeri" **100. Yılında Birinci Dünya Savaşı**, (Editör: Ümit Özdağ), Kripto Yayınları, Şubat 2016, Ankara, s.288.

İngilizlerle anlaşarak Osmanlı'ya karşı ayaklanmışlardı.⁵⁸ Bu ayaklanma bölgenin kaderini belirleyecektir. Ayaklanma sonrası Hicaz-Yemen'i İstanbul'a bağlayan demiryolu hattı kesildiğinden buradaki birlikler kaderleri baş başa kalacaklardır. Birliklerin komutanı Fahrettin (Türkkan) Paşa her türlü yokluğa rağmen Medine'yi uzun süre savunacaktır (Ocak 1919).

1.2.2.4. Irak Cephesi

19. yüzyılda petrolün çok bulunduğu yerlerden biri olması Irak'a sömürgeci devletlerin ilgisini arttırmıştı. Irak'taki petrolerin işletilmeye başlaması ve Almanların elde ettiği imtiyazlar İngilizleri harekete geçirmişti. Petrol aslında İngiltere'nin Osmanlı'ya karşı izlediği siyaseti yönlendiren en önemli etkenlerden biriydi.⁵⁹ Osmanlı Devleti savaşa girmeden hemen önce Irak'ta bulunan kuvvetlerini çekmiş idi. Irak'ta savaşın başında Osmanlı kuvvetleri sadece 8 bin idi. Enver Paşa burada yerel aşiret kuvvetlerine güveniyordu.⁶⁰ İngilizlerin Irak'a asker çıkarmasının önemli nedenlerinden biri petrol bölgesine sahip olmaktı.-İngilizlerin Irak'la ilgili bir başka planı da Irak'ı Hindistan sömürgesinin bir parçası yapmaktı-⁶¹ Esasen İngiltere Osmanlı Devletinin savaşa Almanya'nın yanında gireceğini kestirebiliyordu. Bunun için savaşın başlamasından sonra İngilizler Osmanlı sınırlarında askeri kuvvetler bulunduruyor ve hatta Osmanlı topraklarına tacizde ve tecavüzde bulunuyorlardı. İngilizler açısından bu askeri hareketlilik noktalarından biri de Basra Körfezi olmuş ve İngilizler ekim ayı başlarında gizlice Osmanlı toprağı olan Bahreyn'e bir miktar kuvvet çıkarmışlardı. Osmanlı devleti ile savaş resmen başlayınca bu sefer kasım ayında Basra'ya daha büyük bir kuvvet çıkardılar.⁶²

Kasım 1914'te İngilizlerle Türkler Basra'da çatışmaya başladılar. İngilizlerin karşısında 38. Osmanlı tümeninin 8 bin kişilik kuvveti vardı ki bu birlikler açıkçası hem sayı olarak az hem de savaş gücü açısından da oldukça zayıftılar. Nitekim ilk çatışmalar sonucunda Türkler tümen komutanı Suphi Bey'le birlikte bin kadar askeri esir verirler. Yapılan bu muharebeler "Kurna muharebeleri" olarak anılacaktır ve

⁵⁸ Karal, a.g.e, s. 493.

⁵⁹ Zekeriya Türkmen, "Birinci Dünya Harbinde Irak Cephesinde Türk- İngiliz Mücadelesi", **1914'ten 2014'e 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak**, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2014, s. 390.

⁶⁰ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi, C. III, Kısım I**, TTK, Ankara 1991, s. 397.

⁶¹ Bkz. Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi, C. III, Kısım III**, TTK, Ankara 1991, s. 88.

⁶² Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi, C. III, Kısım I**, TTK, Ankara 1991, s. 398.

Basra ve Kurna şehirleriyle Şattülarap⁶³ bölgesi Osmanlıların elinden çıkar. Bu gelişme üzerine Irak ve Havalisi Komutanlığı'na Süleyman Askeri Bey atanır. Süleyman Askeri Bey Enver Paşa ile birlikte Trablusgarp'ta çete savaşlarında oldukça ustalaşmış teşkilatçı bir subaydı ve Enver Paşa Irak'ta da kurulacak benzer bir gayrinizami teşkilatlanma konusunda kendisine çok güvenmekteydi.⁶⁴

Fakat Irak ile Trablusgarp'ın şartları birbirlerinden oldukça farklıdır. Zaten burada her iki taraf da yerel Arap aşiretlerine, destek muharip kuvvet olarak pek güvenemeyeceklerdir. Her ne kadar Arap aşiretleri Osmanlı bağlılığını sürdürse de savaş boyunca sürekli kazanan tarafın yanında yer alıp diğer tarafa karşı yağma faaliyetinden başka bir şey yapmayacaklardır.⁶⁵

Süleyman Askeri Bey'e göre yerel birliklerle yapılacak savaşın İngilizleri buradan def etmek için yeterli olacağı idi. Bu kuvvetlere güveniyordu. Süleyman Askeri Bey İstanbul'dan gelirken yanında bir miktar para, bazı çete gurupları ve güvendiği subayları getirmişti. 20 Ocak 1916'da Kurnada bu birlikler ile İngilizlere karşı küçük çaplı bir başarı kazanır.

Bu başarı Süleyman Askeri Bey'in güvenini artıracaktır. Ayrıca İran tarafından gelen Muhammed Dağıstani'nin kuvvetleri de Osmanlı kuvvetlerini takviye eder. Bu kuvvetlerle çoğunluğunu aşiret kuvvetlerinin oluşturduğu büyük bir kuvvet! ile İngilizlere karşı taarruza kalkar. -Bu savaş Şuayyibe savaşı olarak anılır- Süleyman Askeri Bey'in kuvvetleri sayıca çok olsa da aşiret kuvvetleri askeri açıdan fazlasıyla zayıftır. Nitekim bu kuvvetlere güvenilmeyeceğini Türkler acı bir şekilde öğreneceklerdir. Yaşanan hezimet ve hayal kırıklığı sonrası Süleyman Askeri Bey kendini vurur. Bu savaşın neticesinde İngilizler Basra bölgesine iyice yerleştiği gibi kuzeye doğru ilerleme fırsatını ele geçirirler.⁶⁶

1.3. Kutü'l-Amare Zaferi ve İngilizlerden Alınan Esirler

Almanlar Irak'a önem vermektedirler. Hem petrol açısından hem de İran'a ve İran üzerinden Hindistan'a yapılacak stratejik harekâtlar açısından oldukça kilit bir coğrafyadır. Bundan dolayı Şuayyibe Muharebesi sonrası Almanlar o bölgedeki İslam

⁶³ Fırat ve Dicle nehirlerinin birleştiği yerden Basra Körfezine kadar olan verimli bölge.

⁶⁴ Bayur, **a.g.e.**, s. 399.

⁶⁵ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. III Kısım III, TTK, Ankara 1991, s. 88-89.

⁶⁶ Bayur, **a.g.e.**, s. 91-92-93.

birliğinin sağlanması işini üzerlerine alır ve bu amaçla Irak Cephesi Komutanlığı'na Golç Paşa'yı atarlar ve aynı zamanda İran'daki Osmanlı kuvvetlerini de bu komutanlığa bağlarlar. Ancak bu atama daha sonra yaşanacak ve öncesinde Irak'taki birliklerin başında Nurettin Paşa yere alacaktır⁶⁷

İngilizler Basra'daki başarılarından sonra kuzeye doğru rahatça ilerleme fırsatı bulurlar. Birliklerin başında General Townsend vardır. İlerleyen İngiliz birlikleri 21 Mayıs'ta Amara'yı⁶⁸ 23-25 Temmuz tarihleri arasında Nasıriye'yi alırlar. Daha sonra İngiliz Hükümetinden istediği onayı alan Townsend 28 Eylül'de de Kutü'l-Amare'yı alarak Aziziye'ye kadar ilerler. Bu muharebeler de Türkler önemli kayıplar vereceklerdir.⁶⁹

İngilizlerin bu ilerleyişlerine rağmen Bağdat'ın alınıp alınılmaması konusunda tereddütler ve çelişkiler vardır. Her şeyden önce Irak'ta İngiliz Ordusu sömürge olan Hindistan hükümetinin birliği olup büyük bir kısmı Hintlilerden oluşmaktadır. - Yaklaşık olarak yarı yarıya Hindu ve Müslüman olmak üzere sefer kuvvetinin % 78'i⁷⁰- Ayrıca Hindistan hükümeti Irak'ı kendi topraklarına katmak konusunda çok hevesli iken İngiltere Hükümeti Irak Cephesini Avrupa cepheleri veya Çanakkale cephesi kadar önemsememektedirler. Burada yalnızca Hindistan askerinin kullanılması gerektiğini düşünüyorlardı. Bu görüş farklılıkları İngiltere ve Sömürge Hint Hükümeti arasında yetki karmaşasını da doğuruyordu. Bu durum İngilizlerin yavaş ilerlemesine sebep olduğu gibi Arap aşiretlerinin de Osmanlı'ya sadık kalmasına olanak tanıyordu. Sonunda İngiltere Hükümeti Çanakkale'deki başarısızlık ve bozulan saygınlıklarının düzeltilmesi gerektiği düşüncesiyle Irak'taki ordularına Bağdat'a yürüme emri verirler.⁷¹

1.3.1. Selman-ı Pak Muharebeleri

Emri alan General Townsend 14 Kasım'da harekete geçer. Osmanlı birliklerinin başında bulunan Nurettin Paşa İngilizleri karşılamak için Selman-ı Pak harabelerinde

⁶⁷ Bayur, **a.g.e.**, s. 99.

⁶⁸ Kutü'l-Amare ile karıştırılmamalıdır.

⁶⁹ Bayur, **a.g.e.**, s. 100.

⁷⁰ Nicolas Gardner, **Kütü'l-Amare Mezopotamya'da Bir Savaş (1915-1916)**, Tercüme: Mehtap Gün, Etkileşim Yayınları, Ankara Nisan 2016, s. 15.

⁷¹ Bayur, **a.g.e.**, s. 101-102. bkz. Durmuş Akalın, "İngiltere'nin Basra Körfezi Politikaları ve General Townshend'in Kütü'l-Amare'de Esir Düşmesi", **Kütü'l-Amare Olaylar, Hatıralar, Raporlar 1916**, İstanbul, 2017, s. 70-75.

tertibat alır. Selman-ı Pak Bağdat'ın 30 km. kadar güneyinde yer alan stratejik bir yerdi.

İngiliz ordusu manen zayıf durumdadır. Ordudaki Müslüman askerler Selman-ı Pak'ın kutsal sayılan bir bölge olmasından dolayı rahatsızlardır. Askerler yorgun ve moralsizlerdir. İngiliz Birliklerinin başında bulunan General Townsend aslında iyi bir asker olmasına rağmen Türk askerin tanımıyor ve küçümsüyordu. Onları Hintliler gibi sömürge askeri değerinde görüyordu.⁷² 22 Kasımda başlayan savaş üç gün boyunca şiddetle devam eder. Sonunda İngiliz Ordusu yenilir ve bazı birlikler dağılarak geri çekilirler. Bu çekilme Kutü'l-Amare'ye kadar devam eder. Townsend daha sonradan yazacağı anılarında Türk askeri ile ilgili olarak şöyle diyecektir. *“Avrupa’da hiçbir asker yoktur ki – bu ifademini altını çiziyorum- savunmada Türklerle kıyaslanabilsin. Almanların savunmada gayet iyi olduğu farz ediliyor. Fakat siperlerde bulunduğu zaman onlar Türklerle kıyaslanamazlar. Bu konuda verebileceğim bir örnek Gelibolu’dur. Orada bizim gemi ateşlerimizle birçok kayba uğrayan kıtalar, eğer Alman olsaydı yerlerinde kalamazlar ve hemen Türklerle değiştirilirlerdi. Hâlbuki Türkler bütün savaş boyunca yerlerinde kaldılar. 8500 süngülü ile Selman Pak ta kesin bir zafer kazanmayacağım açıktı.”* Diyerek Türk askerini nasıl tanıdığını ifade etmek zorunda kalacaktır.⁷³ Türk birlikleri İngilizleri takip eder. İngilizler yorgun ve bitkin olduklarından daha fazla geriye gidemezler. Ayrıca Kut kasabasının üç tarafı Dicle nehri ile çevrili ve kara bağlantısı 1200 metre kadar olup savunmaya son derece elverişli stratejik bir yerdi. Burada kendilerini güvende hisseden İngilizler, cephe gerisinden kendilerine rahatlıkla yardım edileceği düşüncesiyle burada kalma kararı alırlar. Irak'ta İngilizlerin Dicle nehrini kullanmak için ellerinde uygun araçlar olduğundan, bu konuda Türklere karşı önemli bir avantaja da sahiptiler.⁷⁴

1.3.2. Kutü'l-Amare Kuşatması

Kaçan İngiliz birliklerini takip eden Türk kuvvetlerinin başında Nurettin Paşa vardır. 9 ve 10 Aralık tarihlerinde Kut'un kara bağlantısı olan tarafından taarruza geçer (Bkz. Ekler, Kroki 1). Fakat bir netice alamaz. 12 Aralık'ta Kut'un 30 km. ilerisindeki Şeyh

⁷² Yener, **a.g.e.**, s. 609. İsmet Üzen, Türklerin Kutü'l-Amare Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusunda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915 - Nisan 1916), **Gazi Akademik Bakış**, C.2, S.3, 2008, s. 82-85, 100.

⁷³ Charles V.F. Townsend, **Esir Bir İngiliz Generalin Kaleminden: Kutü'l-Amare'de Esaret**, Çev. Tarih-i Asker-i Osmani Encümeni, Sadeleştiren Recep Ahıskalı, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2016, s. 259.

⁷⁴ Bayur, **a.g.e.**, s. 103. Akalın, **a.g.m.**, s. 75-80.

Saad kasabasına kadar Türk birlikleri ilerlerler. Aynı gün Golç Paşa, Aziziye'deki Osmanlı Karargâhına gelerek Irak ve İran'daki Osmanlı birliklerinin komutasını ele alır. Böylece Irak'ta 6. Osmanlı ordusu teşekkül eder. Bu ordu 13. ve 18. kolordulardan oluşmaktadır.- Kut fethedildiğinde bu kolorduların başında Ali İhsan Sabis Paşa ve Kazım Karabekir Bey bulunuyorlardı.- Nurettin Paşa, Kut'u kuşatan birliklerin başında görevine devam eder. Fakat aynı zamanda Golç Paşa'nın Irak'taki varlığını da eleştirir. Golç Paşa ve Nurettin Paşa arasında Kut'un düşürülmesi konusunda da görüş ayrılığı söz konusudur. Golç Paşa ağır toplara sahip olmadıklarından dolayı Kut'un teslimini açıklıkla almayı düşünmekte, Nurettin Paşa ise taarruz ederek Kut'u düşürmekten yana idi. Golç Paşa'nın İran'daki birlikleri teftişe gittiği bir sırada Nurettin Paşa Kut'a bir kez daha taarruz eder. Fakat netice alamaz. Bu arada Şeyh Saad kasabasında toplanan İngilizlere karşı da harekete geçer. 1916 yılı Ocak ayının sonlarına doğru Enver Paşa'nın amcası olan Halil Paşa, Nurettin Paşa'dan görevi devralır ve kuşatma birliklerinin başına geçer. Nisan ayında ise Golç Paşa Bağdat'ta tifüsten ölünce Halil Paşa onun yerine 6. Ordu komutanı olur. Kut'ta kuşatılan İngilizleri kurtarmak için güneyden diğer İngiliz birlikleri defalarca teşebbüslerde bulunurlar. Ama her seferinde bu teşebbüsler hüsrarla sonuçlanır. Bu teşebbüsler 6-21 Ocak, 8 Mart, 6-9 Nisan ve 17-19 Nisan tarihlerinde gerçekleşir. İki taraf arasında bu çatışmalar devam ederken Kut kuşatmasında yalnızca 2 bin Türk askeri bulunmasına rağmen Kut'taki İngilizler kuşatmayı yarmak için taarruza yeltenmezler. Selman Pak Muharebelerinden Kut'un sükûtuna kadar geçen dönemde yapılan savaşlarda İngiliz birlikleri hem daha donanımlı, hem de Türklerden en az 2-3 misli fazla olmalarına rağmen üstünlük sağlayamamışlardır. Bundan dolayı bu muharebeler Türklük adına büyük bir övünç kaynağı olacaktır.⁷⁵ Halil Paşa, anılarında bu muharebelerde İngilizlerin binlerce ölüyü arkalarında bıraktıklarından bahsedecektir. Bu savaşlarda İngilizlerin toplam zayiatı 30 bin civarında olacaktır.⁷⁶

1.3.3. Kut'un Sükûtu ve Zafer

Nisan ayında İngilizlerin yapmış olduğu son taarruz teşebbüslerini Türkler boşa çıkarmışlardı. İngilizler çaresizlikten bir gambotu -Türkler bu gemiye "Kendigelen" ismini vereceklerdir-. Dicle üzerinden Kut'a yollarsalar da o da Türkler tarafından ele

⁷⁵ Bayur, a.g.e, s. 104,105.

⁷⁶ Bkz. Taylan Sorgun, *Kutü'l-Amare Kahramanı Halil Paşa Bitmeyen Savaş*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2016. s. 139.

geçirilmiş ve mürettebatı esir alınmıştı. İngilizler artık Kut'u kurtaramayacaklarının farkında idiler. Teslim gününden birkaç gün önce⁷⁷ beyaz bayrak taşıyan bir İngiliz subayı Türk hatlarına gelerek Halil Paşa'yı görmek istediğini söyler. Komutanın yanına götürülen İngiliz, Halil Paşa'ya Townsend'in mektubunu sunar. Mektupta Townsend'in Halil Paşa ile görüşmek istediği belirtilecektir. Halil Paşa cevaben görüşmeyi kabul ettiğini yazar. Görüşme, Dicle nehri üzerinde İngilizlerin istimbotunda gerçekleşir. İki komutan askerliğin şerefi içerisinde Kut'un teslimiyet şartlarını konuşurlar. Townsend 40 adet İngiliz topunu Türklere vermek ve Halil Paşa adına yazılmış 1 milyon İngiliz lirası tutarındaki çek karşılığında İngilizlerin serbestçe güneye çekilmesini teklif eder. Halil Paşa bu teklif karşısında önce şaşırır. Daha sonra topların kendi ordusu için uygun olmadığını, onları istediği gibi imha edebileceğini bu surette kesinlikle bir taarruzda bulunmayacağını ve para teklif için de gülerek böyle bir şeyin söz konusu bile olmayacağını söyler ve teklifi kibarca reddeder.⁷⁸

Görüşme böylece sona erer. Halil Paşa para teklifine oldukça içerlemiş ve artık Kut'u'l-Amare'nin düşürülmesi için taarruz hazırlıklarına geçilmesini emretmişti. Böylece rüşvet teklifine münasip bir cevap verilmiş olacaktı. Hazırlıklar sürerken bir haber gelir ve yine bir İngiliz subayının Halil Paşa ile görüşmek istediği söylenir. Halil Paşa bu kişiyi kabul eder. Gelen kişi İngilizlerin meşhur casusu Lawrence'dir. Lawrence yine bir teklif mektubu getirmiştir. Halil Paşa bunu okur. Mektupta önceki teklif yenilenmiş ve bu sefer para miktarı 2 milyon İngiliz lirasına çıkarılarak Türk Hükümetine verileceği yazmaktadır. Halil Paşa cevaben İngiliz toplarının kendilerinin bir işine yaramayacağını ve hükümetinin de paraya ihtiyacı olmayıp artık bu boş müzakerelerle vakit kaybedemeyeceğini söylemiştir. Anlaşılan İngilizler tüm dünyaya rezil olmamak için her çareye başvuruyor ve parayla Türkleri satın alabileceklerini düşünüyorlardı. Bu teklifler sadece Halil Paşa'nın Kut'u bir taarruzla alma düşüncesini kamçılamaktan başka bir işe yaramıyordu. Aynı günün gecesi Kut'tan şiddetli patlamalar gelmeye başladı. İngilizler silah ve cephanelerini imha etmeye başlamışlardı.⁷⁹

Ertesi gün yani 29 Nisan 1916 sabahı Halil Paşa önce Kut'un asayişi ve Arap yağmacılara karşı korunması için 3. Alay komutanı Albay Nazmi Bey'e emir verir ve

⁷⁷ Bkz. Ekler, Resim 3.

⁷⁸ Sorgun, **a.g.e**, s. 132,133,134.

⁷⁹ Sorgun, **a.g.e**, s. 135; Akalın, **a.g.m**, 80-84.

kurmaylarıyla birlikte şehre girer. Doğruca Townsend'ın karargâhına gider. General Townsend odasında Halil Paşa'yı beklemektedir. Halil Paşa Generalin kılıcının ve iki revolverinin masada olduğunu görür. Silahlar askerin şanı ve şerefidir. Halil Paşa silahlarını Townsend'a iade eder. Townsend silahları minnettar bir şekilde geri alırken hükümetinin kendisine bir ay dayandığı takdirde onu oradan kurtaracaklarını, fakat 5 ay dayanmasına rağmen bu sözün tutulmadığını belirtir. Halil Paşa generale Plevne'de Ruslar'a esir düşen Gazi Osman Paşa'nın konumunda olduğunu, görevini layıkıyla yaptığını ve üzülmemesi gerektiğini söyler. Onun Türkiye'de esir değil bir misafir muamelesi göreceğini söyler.⁸⁰

Halil Paşa, Kut'un teslim alındığı 29 Nisan 1916 tarihinde Kolordu'ya şu emri yayınlayacaktır.

“Karargah

18. Kolordu Kumandanlığına

Arsanlar,

1- Bugün Türklere şan, İngilizlere kara meydan olan şu kızgın toprağın güneşli semasında, şehitlerimizin ruhları neşeli ve sevinçli bir şekilde uçarken, ben de hepinizin pak alınlarından öperek cümlelerinizi tebrik ederim.

2- Bize 200 senden beri tarihimizde okunmayan bir vakayı bugün kaydettiren Cenabı Allah'a hamd ve şükür eylerim. Allah'ın azametine bakınız ki 1500 senelik İngiliz Devleti'nin tarihine bu vakayı ilk defa yazdıran Türk süngüsü oldu. İki seneden beri devam eden Birinci Dünya Savaşı'nda böyle parlak bir vaka gösterilemedi.

3- Ordum gerek Kut karşısında gerekse Kut'u kurtarmaya gelen İngilizler karşısında 350 subay ve 10 bin neferini kaybetmiştir. Fakat buna mukabil bugün Kut'tan 5'i general olmak üzere 481 subay ve 13300 er neferlik İngiliz ordusunu teslim alıyoruz. Bu teslim aldığımız orduyu kurtarmaya gelen İngiliz ordusuna da 30 bin zayıat verdirdik.

⁸⁰ Sorgun, a.g.e, s. 136.

4- *Şu iki yekûna sathi bir nazar atfedince cihani hayretlere düşürecek büyük bir fark görülecek ve tarih bu vakayı yazacak kelime bulmakta müşkülata uğrayacaktır.*

5- *İşte Türk sebatının İngiliz inadını kırdığı birinci vakayı Çanakkale’de, ikinci vakayı burada görüyoruz.*

6- *Yalnız süngü ve göğsümüzle kazandığımız bu zafer tekemmül eylemekte bulunan vesait-i harbiyemiz karşısında atideki muvaffakiyatımıza parlak bir başlangıç olacağına kati bir delildir.*

7- *Bugüne Kut Bayramı adını veriyorum. Ordumun her ferdi her sene bu günü kutlarken şehitlerimize Yasin’ler, Tebareke’ler, Fatiha’lar okuyacaktır. Şühedamız hayat-ı aliyatta, göklerde kızıl kanlarıyla süzülürken, gazilerimiz de gelecekteki zaferlerimizin bekçileri olsunlar.*

6. Ordu Kumandan Vekili

Mirliva (Tuğgeneral) Halil

29 Nisan 1916⁸¹

“Netice olarak, Kutu’l Amare zaferi, Gelibolu zaferi denen büyük Çanakkale savaşından sonra Britanya İmparatorluğu’nu zora sokan; politikalarını altüst eden ve imparatorluğun yenilmezliği inancını sarsan, dünya hâkimiyetine inanmış Britanya kamuoyunu şüpheyne, hatta karışıklığa sürükleyen büyük zaferdir. Çanakkale ve Kutü’l-Amare’nin ardından Britanya’yı sarsan üçüncü gelişme ise bugün bile tesiri devam eden ve hem kamuoyunda hem de bölge coğrafyasında kalıcı etkileri olan Bakü-Azerbaycan cephesinde yaşanmıştır.⁸² Bu zafere dair diğer bir değerlendirmeye göre, Kutü’l-Amare Zaferi, sonuçları açısından Çanakkale savaşı ile kıyaslanabilecek durumda değildir. Çanakkale Savaşı’nın sonucunda Osmanlı başkenti işgalde, ülke ise mağlup bir şekilde mütareke imzalamaktan kurtulmuştur. Üstelik bu zafer, savaşın uzamasına da yol açmış ve belki de 1919’da başlayan Milli Mücadele’nin şartları oluşmuştur. Kutu’l Amare ise İngiliz politikalarında değişikliğe yol açmakla birlikte etkileri daha sınırlı bir zaferdir. 1917 yılının Mart ayından itibaren İngilizler, Bağdat

⁸¹ Sorgun, a.g.e, s. 137-138.

⁸² İlber Ortaylı, “Kutu’l-Amare Zaferi”, **Kutü’l-Amare Olaylar, Hatıralar, Raporlar 1916**, İstanbul, 2017, s. 15.

dâhil olmak üzere, Osmanlı kontrolündeki Irak coğrafyasını işgal edeceklerdir. Ancak 1915 sonlarından Rusya ile İran üzerinden birleşmek isteyen İngiltere'nin planları suya düşmüştür. Bu gelişmeyi müttefiklerin Rusya'ya Çanakkale üzerinden yardım götüremeyişleriyle birlikte değerlendirdiğimizde, belki de Rusya'da patlak veren 1917 ihtilalinin önünün açıldığı söylenebilir".⁸³

1.3.4. Kut'tan Alınan İngiliz Esirler ve Esirlerin Anadolu'ya Sevkiyatı

Osmanlı topraklarında Birinci dünya savaşında esir olan İtilaf Devleti askeri sayısı 1916 Ekim ayında 26 binden fazla idi. Sadece Kutü'l-Amare'de 13309⁸⁴ İngiliz'in esir alındığını düşünürsek, Birinci Dünya Savaşında Türkiye'deki esir ve üsera garnizonları konusunda Kutü'l-Amare Zaferinin ne kadar önemli olduğu anlaşılabilir.

Kutü'l-Amare Zaferi Türk ve Alman Basınında geniş yankı uyandıracaktır. Her ne kadar her iki basında esir edilenleri hepsinin İngiliz olduğu konusunda ısrarlı ise de bu gerçeği yansıtmamaktaydı. Kut'tan alınan esir miktarı şöyle idi; 5'i general olmak üzere 277 İngiliz Subay ve 2869 İngiliz nefer ile birlikte 204 Hintli Subay ve 10440 Hintli nefer⁸⁵ yani toplamda 481 subay ve 13309 neferdir.

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşına girdiğinde topraklarında yaşayan düşman devletlerin tebaalarına karşı bir takım tedbirler almak zorunda kalmıştır. Bu tedbirlerden biri de sürgüne göndermek suretiyle Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde zorunlu ikamete tabi tutmaktır. Bu sürgün işlemleri genel olarak misilleme politikasından oluşmaktaydı. Birinci Dünya Savaşında Osmanlı topraklarında harp esiri olarak tutulanlar arasında çeşitli cephelerden tutsak edilen düşman subay ve erleri de mevcuttu.⁸⁶

Bu dönemde gerçekleşen sürgünlerin bir miktarı da casusluk ve şüphe zannıyla vuku bulmuştu. Sürgün sebepleri arasında güvenlik unsuru da önemliydi ki özellikle Karadeniz kıyılarından iç bölgelere gerçekleşen sürgünler bu kapsamda idi. Ayrıca suç işleme potansiyeli yüksek sabıkalı kişiler de sürgüne gönderilenler arasında idi.

⁸³ Umut Karabulut, "Sayılar, Olaylar ve Kişilerle Kutü'l Amâre Kuşatması", **Kutü'l-Amare Olaylar, Hatıralar, Raporlar 1916**, İstanbul, 2017, s. 52.

⁸⁴ Çapa, **a.g.m.**, s. 49.

⁸⁵ Yener, **a.g.e.**, s. 612.

⁸⁶ Sonat, **a.g.m.**, s. 263-264.

Sürgüne gönderilen düşman tebaasına mensup esirler arasında İngiliz tebaası ilk sıralarda gelmekteydi.⁸⁷

Bu esirlerin önemli bir kısmı Osmanlı Devletinin İngiltere ile savaştığı dört önemli cepheden (Çanakkale, Irak, Sina-Suriye-Filistin ve Yemen-Hicaz) gelen subay ve askerlerdi. 25 Ekim 1918 tarihli bir İngiliz devlet raporuna göre Osmanlı topraklarında esir tutulan İngilizlerin sayısı 16583 idi. Tabii bu rakama İngiliz tabiiyetinde bulunan Avustralyalı, Yeni Zelandalı ve Hintliler de dâhildi.⁸⁸

Düşman tebaasının ikamet edeceği şehir ve kazalar seçilirken en başta onların gözetim altında tutulabilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda da özellikle Anadolu'ya kıyısı olmayan, askeri sevkiyat noktalarından uzak, düşmanla işbirliğinin zayıf olduğu şehirler sürgün yeri olarak tercih edilmiştir. Bu anlamda sürgünler genel olarak Sivas, Kastamonu, Diyarbakır, İstanbul, Konya, Ankara, Bursa, Adana, Halep ve Suriye gibi vilayetlerle Kayseri, Eskişehir, Kütahya, Niğde, Urfa, İzmit gibi mutasarrıflıklara gerçekleştirilmiştir. Bu yerler arasında Konya, Kastamonu ve Sivas vilayetleri ile Kayseri, Urfa ve Niğde mutasarrıflıkları sürgünlerin yoğunluğu açısından ön plana çıkmaktadır. Bunların yanında bu vilayet ve mutasarrıflıklara bağlı Osmancık, Ayaş, Boğazlıyan, Tokat, Çiçekdağı, Mucur, Burdur, Yozgat, Çankırı, Çorum, Amasya, Kırşehir, Bozkır, Talas, Nevşehir, Kalecik, Şam, Orhaneli, Aksaray, Ereğli, Bor, Beypazarı, Devrekâni, Taşköprü, Sultaniye, Beyşehir, Safranbolu, Bala, İskilip, Koçhisar, Sungurlu, Haymana, Araç ve Seydişehir gibi liva ve kazalara da sürgünler gerçekleştirilmiştir ki bunlar arasında da Beyşehir, Bozkır ve Çorum gibi yerler sürgün yoğunluğu açısından ön plana çıkmaktadır.⁸⁹

Osmanlı Devleti Karadeniz hadisesi sonucu savaşa girişinden itibaren ilk esirler ülkeye gelmeye başlamışlardı. Savaşın ilerleyen dönemlerinde esir sayısı arttıkça yeni üsera garnizonları teşkil edilmeye başlandı. Üsera garnizonları oluşturulurken ana yol güzergâhı üzerinde olmasına dikkat ediliyordu. Kutü'l-Amare Zaferi sonrası önemli bir miktar esir elde edilmişti ki (13 binden fazla) bu suretle esirler için yeni mahaller

⁸⁷ Sonat, **a.g.m.**, s. 265-266.

⁸⁸ Mahmut Akkor, “*I. Dünya Savaşında Anadolu'daki İngiliz Esirleri ve Esir Kampları*”, **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Basılmamış Doktora Tezi, Haziran 2013, s. 62-63.

⁸⁹ Ramazan Sonat, “*I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Muhasım Devlet Politikası (1914-1918)*” **Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Tarihın Peşinde**, S.11, 2014, s. 267-268.

oluşturulmuştu. Bu oluşturulan mahaller bazı evlerin boşaltılması suretiyle oluşturulan garnizonlardı. Bunlar arasında Kastamonu Üsera Garnizonu da vardı.⁹⁰

⁹⁰ Mücahit Özçelik, **Birinci Dünya Savaşında Türkiye’deki Esirler**, TTK, 2013, s. 49.

2. KASTAMONU'YA SEVK EDİLEN İNGİLİZ ESİRLER

2.1. İngiliz Esirlerin Kastamonu'ya Nakilleri

Kutü'l-Amare'den alınan İngiliz esirler Anadolu'ya sevk edilmeye başlamıştı.⁹¹ Kastamonu vilayeti Anadolu'da esirlerin tutulduğu en önemli vilayetlerin başında geliyordu. Kastamonu Üsera Garnizonu mevcut belgelerden anlaşıldığına göre esirlerin buraya yerleştirildiği Temmuz 1916'dan, kapatıldığı Eylül 1917 tarihleri arasında faaliyette kalmıştır. Ayrıca Kastamonu Üsera Garnizonu, esirlerin Anadolu'da yolculuk ettiği en uzak garnizondur. Kastamonu vilayetinin uzaklığı, dağlık bir araziye sahip oluşu, denize olan mesafesi, esirlerin miktarı, Kutü'l-Amare gibi önemli bir zafer sonucu elde edilmeleri gibi saikler, Kastamonu Üsera Garnizonu'nun önemini arttırmaktaydı.

Kutü'l-Amare zaferi sonrası ele geçirilen İngiliz esirlerin Osmanlı topraklarına yerleştirilmeleri hususunda devlet içinde tez elden tedbirler alınmaya başlandı. Buna dair olarak, bazı vilayetlerde bu esirlerin iskân olunacağı mekânlarda gerekli hazırlıkların yapılmasına dair tebligatta bulunulduğu arşiv belgelerindeki kayıtlarda açıkça görülmektedir. Şöyle ki: “Bab-ı Âli Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Nezareti Kastamonu Vilayetine (Şifre) 2 Mayıs 332. Esir efraddan başka iki yüz kadar İngiliz zabitanı gönderileceğinden ona göre icap eden mahallerin tertip ve ihzarıyla Kastamonu garnizon komutanlığı emrine tevdi başkumandanlık vekâleti celilesine cevaben bildirilmekle iktizasına. 16 Mayıs 332 Nazır Vekili,⁹² Bab-ı Ali Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Kastamonu Vilayetiyle Eskişehir Mutasarrıflığına Avn-ı inayet-i Hakla Kutü'l-Amare'de esir edilen İngiliz zabitan ve efradına muktezi garnizonlardan bir kısmının Çankırı mıntıkası dâhilinde tertip ve ihzarı ve mebani kâfi gelmediği takdirde bilhassa Ermenilerden hali kalan köy ve kasabalardan istifade ve icap ederse münasip köy ve kasabaların tahliyesi zımında beşinci kol ordu ve ahz-ı askeriye şubesiyle teşrik-i mesai edilmesi ve bu husus için karargâh-ı umumiyece gönderilen Binbaşı İrfan Bey'e teshilatı lazıme edilmesi

⁹¹ Bkz. Ekler, Resim 4-7.

⁹² BOA. DH. ŞFR 64/185. Bkz. Ekler, Belge 2.

başkumandanlık vekâletinden bildirilmekle icabına icra ve inbası, 18 Nisan 332 ”.⁹³ Kayıtlardan da anlaşılacağı üzere Osmanlı İç İşlerinin, Temmuz ayından önce Nisan-Mayıs itibariyle Kastamonu’ya yerleştirilecek olan subay ve askerîlerin sayısına göre İngiliz esirlerin buraya ulaşacağı planlanmaya başlamıştır. İlk olarak esirler gayri müslimlerin boşalttığı yerlere, yukarıdaki resmî yazıda işaret edildiği üzere yerleştirilmişlerdir. Bu hususu aşağıda ilgili yerde daha teferruatıyla ortaya koyacağız.

Osmanlı Devleti’nin bir yandan esirleri kendi topraklarına naklederken, öte yandan esirlerin yerleşimleri ile alakalı tedbirleri daha savaş biter bitmez alıyor olması, esirler konusundaki teşkilat ve bunun icrası hakkındaki hazırlığını göstermesi bakımından manidardır. Bunların hepsi bir hukuk ve düzen çerçevesinde yürütülerek esirlere savaş hukuku uygulanmış ve esirlerin insani şartlarda hayatlarını sürdürmesi sağlanmıştır. Bunun en büyük delili de tezin başında verdiğimiz Lahey Konferansı Savaş Hukukuna Dair Uluslararası Antlaşması’nın ve Osmanlı Üsera Talimatnamesi’nin, bahsettiğimiz üzere esirlere dair yapılan muamele ve hazırlıklara temel teşkil etmiş olması ve icraatın bunlara uygun bir şekilde olmasıdır. Bunu gösteren pek çok husus esir hatıratında tespit edilmiş olup ilgili yerlerde bu konuya işaret edilmiştir.

2.2. Esirlerin Kastamonu’ya Varışı ve İskânları

Bu esirlerin öncelikle Kastamonu’ya hangi güzergâhtan ulaştığını tespit etmek, esirlerin hikâyesinin yolculuk kısmını aydınlatmak ve şehre varış keyfiyetlerini ortaya koymak yerinde olacaktır. Bu sürecin başlangıcında bahsedildiği üzere, Kutü’l-Amare’den esir alınan İngilizler buradan Anadolu’ya gönderilmeye başlanmıştır. Esirler, Kut’tan Dicle nehri yoluyla Bağdat’a ve oradan da Musul’a getirilmişlerdir. Esirlerin bu yolculuğu, güzergâhtan⁹⁴ anlaşılacağı üzere uzun ve zorluydu. Yolculuk bazen tren, bazen nehir yolu, bazen de at arabalarıyla gerçekleşmekteydi. Yol, Haydarpaşa- Bağdat tren hattı boyunca gerçekleşse de bu hat tam bitirilmemiş olduğundan ve Musul’dan sonra Dicle nehri kullanılmadığından bu zahmetli ve uzun yolculuk daha çok at arabaları veya kağnı ile gerçekleşmiştir. Sonrasındaki Toros tünelleri bölgesinde de demiryolu yapım aşamasında olduğundan, buradaki yol da bu şekilde geçilmişti. Toroslar sonrasında yeniden demiryolu kullanılmış Konya-Akşehir üzerinden Afyon’a ulaşılmıştı. Afyon, demiryollarının kavşak noktasında bulunuyordu

⁹³ BOA. DH. ŞFR. 63/147. Bkz. Ekler, Belge 3

⁹⁴ Bkz. Ekler, Harita 1; Harita 2-3.

ve Anadolu'daki esir sevkiyatında bir dağıtım merkezi konumundaydı. Esirler, Afyon-Eskişehir – Ankara güzergâhını demiryoluyla geçiyor ve buradan sonra demiryolu olmadığı için Ankara- Çankırı- Kastamonu güzergâhı yeniden at arabalarıyla geçiliyor, dolayısıyla esirler oldukça uzun ve yorucu bir yolculuktan sonra Kastamonu'ya ulaşabiliyorlardı.⁹⁵

Bu yolculuk sonrası 4 Temmuz 1916⁹⁶ günü Kastamonu'ya ulaşan ilk esir kafilesi 75 subay, 25 hizmet erinden⁹⁷ oluşmaktaydı ve yaklaşık olarak 3200⁹⁸ km.'lik bir yol kat etmişlerdi. Bu, Osmanlı topraklarında bir esirin geçeceği belki de en uzun mesafeli güzergâhtı. Ancak onların durumu İngilizlere esir düşen Türk esirlerin durumuyla karşılaştırıldığında Türk esirlerin Burma, Hindistan, Sibirya, Vladivostok (Japon denizi kıyısı, Büyük Okyanus) ve Kanada gibi yerlere götürüldükleri de düşünülürse bu yolculuğun uzunluğu ve meşakkati buna kıyasla önemsiz sayılabilir. Kastamonu'ya ilk günlerde gelen esirlerin sayısı, zamanla artmıştır ve ilk başta bahsettiğimiz şekilde 100 kişi iken, üsera garnizonunda kalan İngiliz esir miktarı Aralık 1916'da 130 Subay ve 40 hizmet eri, Eylül 1917 de ise 200 askeri bulmuştur.⁹⁹

Kastamonu'ya gelen esirlerin durumu daha önce de bahsedildiği üzere gelişigüzel olmayıp, talimatnameler ve sözleşmeler çerçevesinde yapılacaktır; çalışmamızın başında verilen Lahey Konferansı Savaş Hukukuna Dair Uluslararası Antlaşma ve Osmanlı Üsera Talimatnamesi'ni incelediğimizde esirlere dair yapılan hazırlıkların bunlara uygun bir şekilde olduğunu da görmekteyiz. 1914 yılında yayınlanan Osmanlı Üsera Talimatnamesi'ne göre esir subaylar, efrattan ayrı olarak tahsis edilecek olan ikametlerde kalacaklardı.¹⁰⁰ Buna göre Kastamonu'ya gelen ilk esir kafilesi, şehrin dışında bir jandarma müfrezesi tarafından karşılanmış ve gelen kabile, nizamname uyarınca, iki kısma ayrılarak bir grubu tepedeki Rumların okudukları okula (40 odalı Konağı), bir grubu da yakınlardaki, boşaltılmış ve temizlenmiş Rum evlerine yerleştirilmişti.¹⁰¹ Bugüne kadar yeri tam tespit edilemeyen lakin bu çalışma vesilesi

⁹⁵ Hadi Belge-Sibel Erbaş, “*Kutü'l-Amare Esiri bir İngiliz Subayının Anıları ve Anadolu'ya dair Gözlemleri*”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, 2019, Cilt:6 / Sayı:2, s. 442-447.

⁹⁶ Bu tarihi, Kastamonu Üsera Garnizonu'nun faaliyete geçtiği tarih olarak kabul edebiliriz.

⁹⁷ Esir sayısına dair olarak; Kastamonu'ya biri Temmuz başı 75 subay ve biri Temmuz sonu 58 subay olmak üzere iki büyük esir kafilesi gelmiştir. Bkz. Keeling, **a.g.e.**, s. 57. Buna göre Bishop ve Keeling birinci, Mousley ikinci kabileyle gelmiştir.

⁹⁸ H.C.W. Bishop, **A Kut Prisoner**, Essex, England, 1920, s.79.

⁹⁹ Mahmut Akkor, **a.g.t.**, s. 183.

¹⁰⁰ Bkz. Osmanlı Üsera Talimatnamesi 7. Madde.

¹⁰¹ Bishop, **a.g.e.**, s. 45.

ile tarafımızdan yeri bulunduğu düşünölen, Kastamonu Üsera Garnizonu şehre tepeden bakan ve kalenin yakınlarında bir mahalleydi.

Yorucu bir yolculuktan sonra Kastamonu'ya ulaşan esirler yerleştirildikleri konutlardan ve uzun bir zamandan sonra yatak yüzü görmekten oldukça memnundular.¹⁰² Esirlerin hatıratında da Kastamonu'ya girişleri ve ilk izlenimlerini okuduğumuzda yukarıda bahsedilen talimata göre davranıldığını ve esirler için gerekli hazırlıkların yapıldığını anlıyoruz.

Bishop, uzun bir yolculuğun ardından 5 Temmuz¹⁰³ günü Kastamonu'ya girişlerini ve izlenimlerini şu şekilde yazmıştır: “Geldiğimiz dağın tepesinden vadiye baktığımızda kayalık tepede duran eski kale bizi karşılayan ilk görüntüydü. Vadinin aşağısına ve yukarısına yayılan ve kale kayasının zeminin etrafını saran kasaba, Halep'ten ayrıldığımızdan beri gördüğümüz her Türk kasabasından daha büyük görünüyordu. Vadi ekilmiş araziler ve ağaçlarla yeşillik, yamaçlar ise ağaçsız ve kahverengiydi. Şehrin hemen dışında mola verdik, bu sırada vilayet emrindeki jandarmalar yolun her tarafında beliriverdi. Uzun bir bekleyişten sonra şehre doğru ilerledik, pazardan geçerek kalacağımız konutlarımız olan, daha önceki Rum sakinlerinin tahliye edilmiş olduğu evlere doğru ilerledik. Sonunda, oldukça kalabalık olmasına rağmen her birimiz kendimize bir yatak, yatak takımı ve diğer küçük mobilyaları bulduk. Çoğumuz, hastanede geçen birkaç gün dışında, 8 ay veya daha fazla süreden bu yana bir yatakta uyumamıştı ve şu anda tek isteğimiz uzun bir dinlenmeydi. Geçtiğimiz hafta boyunca, şu ana kadar tüm yolculuğun en keyifli olan zamanıydı, günde ortalama 20 mil yol gittik. Yolculuğumuzun tümü yaklaşık 1700 mildi (yaklaşık 2735 km) ve bu muhtemelen herhangi bir savaş tutuklusunun hapis edileceği yere seyahat etmek zorunda kaldığı ülke çapında en uzun mesafeydi.”¹⁰⁴

E.H. Keeling, yolculuğun sonunu şöyle anlatmıştır: “Yaklaşık 6400 feet (yaklaşık 1950 metre) rakımlı Ilgaz Dağı'ndan geçtik, yaz ortası olmasına rağmen birkaç zirvede kar vardı. 4 Temmuz'da Kastamonu'ya vardık ve böylece iki aylık yolculuğumuzu bitirdik. Kut'tan yaklaşık 2000 millik (yaklaşık 3218 km) yol geldik. Bu muhtemelen Roma İmparatorluğu günlerinden beri savaş esirlerinin yaptığı en uzun yolculuklardan

¹⁰² Bishop, **a.g.e.**, s. 81.

¹⁰³ Bu tarihin 4 Temmuz olması gerekmektedir. Nitekim diğer hatıratda bu tarih doğru olarak verilmektedir.

¹⁰⁴ Bishop, **a.g.e.**, s. 79.

biri olmalıydı. Shumran'dan 10 Mayıs'ta ayrılan subayların 40 tanesi yolda giderken hastanelerde kaldı (öyle söylendi) ve bizim kafiye 75 subay ve 25 emir erinden oluşuyordu. Şehrin dışında durdurulduk, bizi karşılamaya gelen 100 askerlik bir müfrezeyle teslim edildik.” Keeling kitabın devamında Kastamonu'nun deniz seviyesinden yaklaşık 850 metre yükseklikte olduğunu ve Karadeniz'in güney kıyısından 80 km uzakta olduğunu belirtmiştir. Şehri tarif ederken de: “Şehirden bir dere akar ve vadi mısır tarlası, sebze bahçesi, içinde kiraz, kayısı, şeftali, erik, elma, armut ayva (yetiştirmelerine özen gösterilmemesine rağmen), bol yetişen bağlar ile doludur. Yukarılar sarp ve taşlı eğimlidir, aralarda çam ağaç kümeleri vardır, çoğu yerde ardıç çalıları ve otlar vardır, inek, keçi ve koyunlar için otlatılır.”¹⁰⁵ demektedir.

Kastamonu'ya esirlerin girişi hakkında *From Kastamuni to Kedos* adlı eserde benzer ifadeler yer almaktadır; “Shumran kampından başladığımız 56 günlük yolculuk ve bu esnada 640 milini yürüyerek veya at üstünde kat ettiğimiz toplam 1200 millik (yaklaşık 1931 km) yolun sonunda, 4 Temmuz 1916'da öğleyin Kastamonu şehrinin dışında mola verdik. Burada, vilayet emrindeki jandarmalar yeni üniformalarını giymiş olarak merasim kıtası ile bizi karşıladı. Bizim askerlerimiz ve vilayet yetkililerinin uzun görüşmeleri sonunda iki gruba bölündük: 30. Tugay ve S.¹⁰⁶ ve T. tepedeki Rum okuluna yollandı, öte yandan kalanlara daha aşağıda olan bir grup eve yerleşmeleri söylendi. Daha sonra iki tarafımızda çok sayıda jandarmalarla kalabalık bir grup olarak şehre doğru ilginç düzenli bir topluluk olarak hareket ettik.”¹⁰⁷

E. O. Mousley ise Kastamonu'ya varmadan bir gece önce Ilgaz Dağı'nda (27 Temmuz) boş bir değirmende uyuduktan sonra ertesi gün yola devam ettiklerini, Kastamonu'yu öğleden sonra saat üç gibi gördüklerini ve şehre ilk bakışını anlatır. Sonra yaşananları kitapta şu şekilde anlatmaktadır: “Kasabanın dışında, farklı evlere yerleştirilmesi açıkça planlanmış olan iki gruba ayrıldık. ... Kahverengi çatıların üzerinde bol miktarda minaresi yükselen ve Çankırı'dan daha büyük olan bir kasabaya girdik. Evler havzanın kenarında sıralanıyor, bu havza sadece, içinden bir dere geçen bereketli küçük vadinin genişlediği yerdir. Şehirde derenin geçtiği yer üzerinde ilginç

¹⁰⁵ Keeling, a.g.e, s. 45- 46.

¹⁰⁶ Burada geçen S. ve T. ifadelerinin esirlerin bağlı oldukları birliklerin kısaltmaları oldukları değerlendirilmektedir. Mücahit Zafer AĞ.

¹⁰⁷ C.L. Wooley, *From Kastamuni to Kedos*, Oxford,1921, s. 2.

görünümlü eski bir taş köprü bulunuyor. Arka planda ve şehre yukarıdan bakan resmedilmeye değer kale şimdi bir harabedir. Kasabaya halkın meraklı bakışları altında aceleyle girdik. Gözlemlediğimiz dükkânlarda yerel tütün (berbat, ama hiç yoktan daha iyidir) şeker, pirinç ve hatta sardalye gibi şeyler vardı.”¹⁰⁸

Hatıratla esirler tarafından Kastamonu’nun kalesi ve sokaklarının resimlendiği görülmektedir.¹⁰⁹ Çekilen fotoğrafların¹¹⁰ ise esirler tarafından değil, daha sonra başkaları tarafından çekildiği hatıratın anlaşılmaktadır.¹¹¹

Türkiye’deki savaş esirlerinin deneyimlerinin kaydı niteliğindeki bir kitap olan Wooley’in kitabında esirlerin biri tarafından çizildiği düşünülen bir kroki/kabatask harita bulunmaktadır. Kroki Kastamonu’da aşağı taraftaki kampta kalan İngiliz esirlerin kaldığı ve kullandığı binaları göstermektedir. Esirlerin, kaldıkları ve yemek yedikleri binaların dışında şapel, kütüphane, restoran, badmington ve futbol sahalarına da erişimi vardır. Ancak kaçış (bu olay ileride detaylı olarak değinilecektir) sonrası bu özgürlükler ve ayrıcalıklar Türkler tarafından sınırlandırılmıştır. Krokide bu bölgeler de işaretlenmiştir. Tez çalışmamızda krokinin okunabilen kısımları İngilizce aslından Türkçe’ye çevrilerek üzerinde gösterilmiştir (Şekil 1).¹¹²

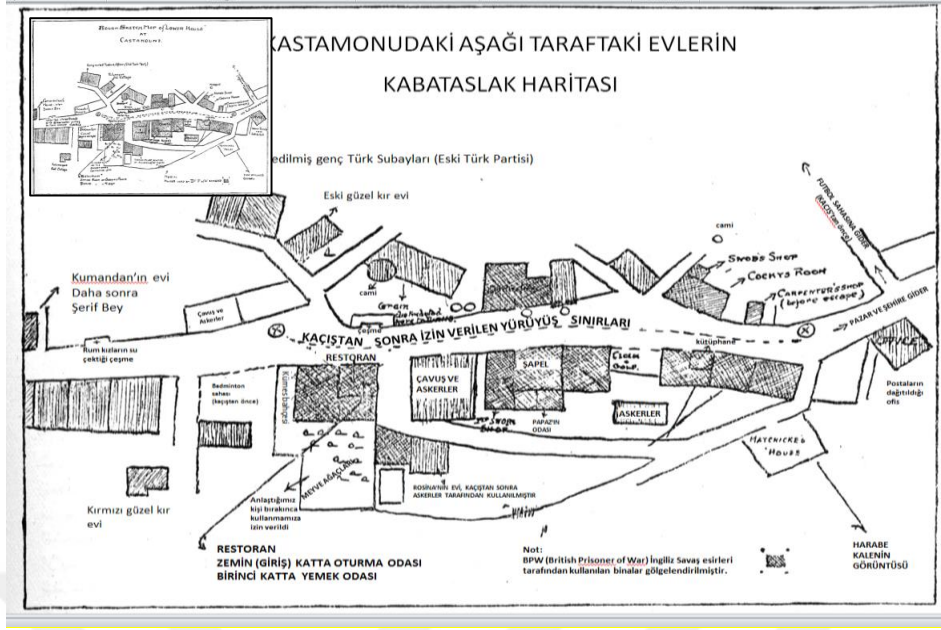
¹⁰⁸ E. O. Mousley, *The Secrets of A Kuttite An Authentic Story Of Kut, Adventures In Captivity And Stamboul Intrigue*, Great Britain 1924, s. 203-204.

¹⁰⁹ Bkz. Ekler, Çizim 1-5.

¹¹⁰ Bkz. Ekler, Resim 8, 9.

¹¹¹ Keeling, *a.g.e.*, s. VI.

¹¹² Wooley, *a.g.e.*, s. 7.

Şekil 2: Kastamonu’da İngiliz esirlerin yerleştirildiği bölgenin kabataslak haritası (sol üstte orijinal harita küçük olarak verilmiştir. From Kastamuni to Kedos, s.7).

Bu haritada gösterilen binalar ve kullanılan alanlar, aynı zamanda tez çalışmamızda yararlandığımız diğer İngiliz esirlerin hatıratında bulunan bilgilerle de uyushmaktadır.

H.C.W Bishop, Temmuz 1916-Ağustos 1917 arasında Kastamonu’da kaldıkları yerleri şu şekilde anlatmaktadır: “Kastamonu’ya varmamızla iki gruba bölündük, bir grup daha önceden bir Rumların eğitim gördüğü bir okula ve yanına bitişik birkaç ev bulunan büyük bir binaya yerleştirildi. Diğer grup tepeden aşağı bir sokaktaki bir dizi eve yerleştirildi. Her iki yer de kasabanın kenarında Rum mahallesindeydi. Okul binası yüksekte konumlanmıştı ve vadideki şehir boyunca, arkasında sadece yaklaşık 40 mil uzakta Karadeniz bulunan tepelere doğru muhteşem bir manzaraya hâkimdi.”¹¹³

Bishop’un kitabında belirtildiğine benzer şekilde, Keeling de yolculuğun sonunda Kastamonu’ya vardıklarında iki gruba bölündüklerini ve farklı yerlere yerleştirildiklerini söylemektedir: “Neredeyse eşit iki kısma ayrıldık, bir kısmımıza kasabanın üstündeki tepedeki okula doğru nezaret edildi, diğerleri bizim için temizlenmiş, daha aşağıdaki Rum evlerine gönderildi.”¹¹⁴

¹¹³ Bishop, a.g.e, s. 80.

¹¹⁴ Keeling, a.g.e, s. 45.

Wooley, kitabında, esirlerin şehirde yerleştikleri yerler ve evlerle ilgili “Aşağıdaki evler, köhne bir sokağa bakıyordu, içindeki yerleşim değişkenlik gösteriyordu, bazı subaylar daha iyi durumdaydı, yerleşenlerin sayısı yarısı kadar olsaydı daha rahat olabilirlerdi. Okul evi temiz ve büyüktü, ancak burada da yatak odaları çok kalabalıktı, 8 veya 9 subay daha geniş yatakhanelere yerleştirilmişti” demektedir.¹¹⁵

Peter Little’ın eserinde esirlerden H.H. Rich’in yerleştikleri sokak hakkında benzer bilgiler verildiği görülmektedir. Ayrıca aşağı taraftaki sokağın 100 yard (yaklaşık 90 metre) aşağısına ve yukarısına gitme özgürlüklerinin olduğunu, sokakta bir bekçi kulübesi ile bir veya iki karakol (sokağın her iki ucunda birer olmak üzere) bulunduğunu ifade eder. Haritayı incelediğimizde de çavuş ve askerler olarak işaretlenmiş birkaç bina olduğu görülmektedir.¹¹⁶

Bishop’un, Keeling’in ve Wooley’in kitaplarında Kastamonu’ya gelen esirlerin iki kısma ayrıldığını ve bir kısmının tepeden aşağı bir sokaktaki bir dizi eve yerleştirildiği söylenmektedir. Söz konusu haritanın başlığı ve haritada gösterilen kısım bu tarife uymaktadır.

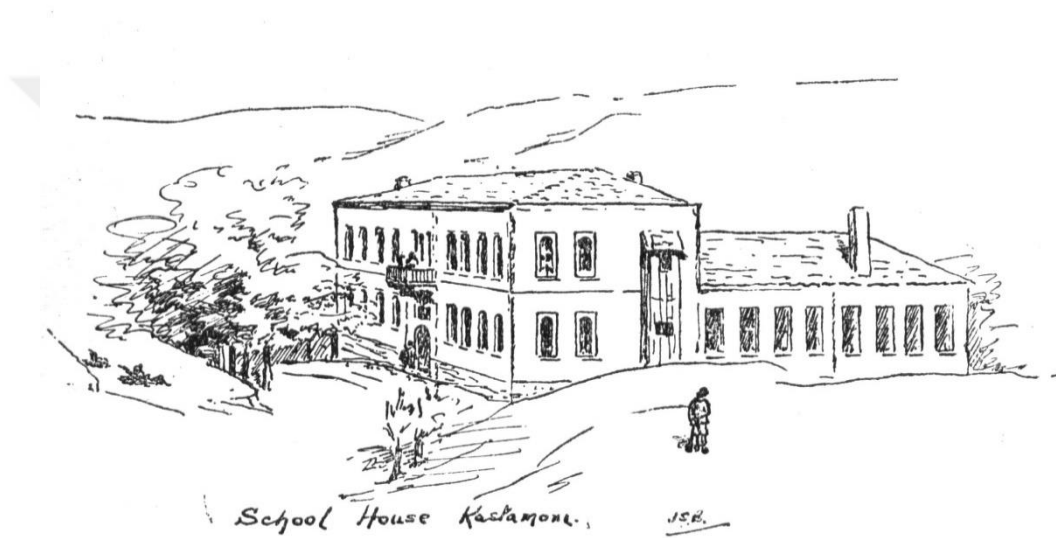
Tez çalışmamız kapsamında bu kabataslak çizimden hareketle, ilgili sokağın günümüzde var olup olmadığı araştırılmıştır. Yaklaşık 100 yıl öncesine dayanan bu çizimdeki bazı yapıların (cami, çeşme gibi) hâlâ ayakta olabileceği düşünülmüş, sokağın ve bağlantılı sokakların şekilleri göz önüne alınarak Kastamonu haritasından bu sokak tespit edilmiştir. Esirler tarafından kullanıldığını düşündüğümüz bir takım binaların günümüze kadar ulaştığı görülmektedir (Bkz. Ekler, Kroki 2). Harita üzerinde sol üst tarafta kumandanın evi, çavuş ve askerlerin kaldığı yerler, üst ortada Honsalar Camii ve Çeşmesi, üst sağ tarafta, Carpenters Shop (mobilya marangoz atölyesi) Cocky’s Room, Snob’s Shop (ayakkabı tamir dükkânı) binaları, sağ alt tarafta esirlerin kullandığını düşündüğümüz binalardan ikisi ve şapel binası görülmektedir. Sol alt köşede ise esirlerin yemek yedikleri restoran binasının bugünkü fotoğrafı verilmiştir. Bu binalardan en çarpıcı olan şapel olarak kullanılan binanın bitişiğindeki yapıdır. Günümüze ulaşan ancak yıkılma tehlikesi bulunan bu binanın resmi (Bkz. Ekler, Kroki 2) ayrıntılı görülmektedir. Bu sokağın ve binanın tahmin ettiğimiz yerler

¹¹⁵ Wooley, a.g.e, s. 2.

¹¹⁶ Peter Little, *Captured Memories 1900-1918 Across the Threshold of War*, UK, 2010, s.179-180.

olduğunu teyit eden bir bilgi Patrick Crowley’de bulunmaktadır.¹¹⁷ Kitapta esirlerin resmi (Picture of Prisoners) olarak verilmiş bir fotoğrafta, bahsedilen ev ve sokağın görüntüsü ile yaklaşık 20 civarında İngiliz esirin görüntüsü bulunmaktadır.¹¹⁸

Kitaplarda esirlerin kalanının yerleştirildiği söylenen Kastamonu merkezindeki Rumların okul olarak kullandıkları binaya ait bir çizim “From Kastamuni to Kedos” kitabında “Okul Evi Kastamonu” olarak yer almaktadır (Şekil 2). Bu bina günümüzde özel okul olarak hizmet vermektedir (Şekil 3).

Şekil 3: Kastamonu’da İngiliz esirlerin yerleştirildiği okul binası (From Kastamuni to Kedos, s.7).

¹¹⁷ Resmin aslı British Imperial War Museums’da bulunmaktadır. Yapılan yazışmalar neticesinde telif hakkı problemi olabileceği bilgisi alınmış olduğundan tezde resme yer verilmemiştir.

¹¹⁸ Bkz. Patrick Crowley, **Kut 1916 The Forgotten British Disaster in Iraq**, The History Press, UK, 2016, s.211.

Şekil 4: Kastamonu’da İngiliz esirlerin yerleştirildiği okulun günümüzdeki görünüşü (Fotoğraf: Mücahit Zafer AĞ/ 10.06.2019).

Bishop’un, Keeling’in ve Wooley’in kitaplarında daha detaylı olarak aşağı kısımdaki evler ve yaşam anlatılmaktadır. E. O. Mousley’in yazdıklarından yukarı kısımda yer alan evlerde kaldığı ve burayı daha etraflı tarif ettiği görülmektedir: “Tırmanan at arabalarının arkasında yürüdük ve şehrin diğer tarafına tırmandık, burası Hristiyan Rumların mahallesiydi. Kirli evlerin yanından geçerken diğer subayların etrafa ve mevkilerine uygun olmayan ortama baktıklarını gördüm. İki grup ev vardı: Yukarı ve aşağı. Biz yukarı eve bitişik, hepsinden daha yüksek yeni bir eve yerleştik. Ön kapıya, yan tarafında bir duvar olan dar bir yoldan geçtik. Kendimizi Türkiye için iyi bir ev olarak görünen yerde bulduk. Üst kata çıkınca dört kapıya açılan bir sahanlık buldum. Onlardan birini açtım ve kendimi iki yatak bulunan küçük 14 fit’e (4.2 m) 10 fit (3 m) ölçüsünde bir odada buldum, pencereyi açınca bütün Kastamonu’nun ve vadinin uzaklarda mavi tepelere karışan, arkasında bir yerlerde Karadeniz’in bulunduğu, görkemli manzarasını gördüm. Evden saat 7.30 a kadar çıkmamıza izin verilmedi, bu saatte iki katlı büyük Yukarı Ev’e, daha önce okul olduğu için mektep olarak adlandırılıyor, götürüldük. Burada büyük bir oda restorana çevrilmişti ve Türk bir gıda dağıtıcısı tarafından işletiliyordu”.¹¹⁹

¹¹⁹ Mousley, a.g.e, s 204.

2.3. Kastamonu Üsera Garnizonu'nda Bulunan İngiliz Esirlerin Kimlikleri

Kastamonu'ya varışlarından itibaren esirlerin sayıları, Osmanlı Devleti'nin esirlerin iskân ve barınma koşullarına dair almış olduğu tedbirleri ifade etmekle birlikte Kastamonu Üsera Garnizonu'nun, esir kadrosunda bulunan şahısların isimlerini ortaya koyarak, incelediğimiz bu sürecin aydınlatılmasına katkı sağlayacaktır.

Esirlerin kimliklerine¹²⁰ aşağıdaki alt başlıkta değinilmiştir.

2.3.1. Subaylar

Rütbelere¹²¹ göre;

Tuğamiral;

1-Tuğamiral Crabtree S. ; 17 Ağustos 1916' da Ayas¹²²'ta esir edildi. 29.09.1916'da Kastamonu'ya gelirken yolda vefat etti.

Albay;

1- Albay Annasley, H. R.; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

2- Albay?¹²³ Cummins, H. A. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

Yarbay;

1- Yarbay Brown, W. H. ?? ; 29 Nisan 1916'da Kut' ta esir edildi

2- Yarbay? Cox, C.E.S. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

3- Yarbay? Cramer-Roberts, W. E. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi

4- Yarbay Moore A. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

¹²⁰ Esirlerin kimlik bilgilerine dair liste; (Bilgilerde esirlerin rütbeleri, soyadları, isim baş harfleri, esir edildikleri yer ve tarihi, Kastamonu Üsera Garnizonu'na geliş tarihleri ve bağlı oldukları birliklerin künyeleri gibi bilgiler mevcuttur.) Bkz. Wooley, **a.g.e**, s.170-177.

¹²¹ Rütbelerin Türkçe karşılıkları için Bkz. Genelkurmay Başkanlığı, **İngilizce-Türkçe Müsterek Askeri Kısaltmalar Sözlüğü** (Tasnif Dışı), Genelkurmay Basımevi, Ankara 2010.

¹²² Ayas; Adana'nın Yumurtalık ilçesinin eski ismidir.

¹²³ Wooley'in kitabında yer alan isim listesindeki bazı kısaltmaların ne olduğu anlaşılamadığından, bunlara soru işareti konmuştur.

5- Yarbay Powell, W. B. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

6- Yarbay Taylor A. ? ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

Binbaşı;

1- Binbaşı Anderson H. J. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

2- Binbaşı Ball, T. L. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

3- Binbaşı Barker, J. S. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

4- Binbaşı Booth, F. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

5- Binbaşı Davies, H. W. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

6- Binbaşı Hill, D. S. O. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

7- Binbaşı Johnstone, W.? ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

8- Binbaşı Middlemass, R. W. N. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

9- Binbaşı Milford, E. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

10- Binbaşı Neumann, C. W. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

11- Binbaşı Pocock, P. F.? ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

12- Binbaşı Price, H. W. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

13- Binbaşı Rybot, N. V. L. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi. Hatıratında bulunan bazı çizimlerde Rybot imzası vardır (Bkz. Ekler, Çizim 5,6,7)

14- Binbaşı Saunders, P. C. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

15- Binbaşı Stewart, A.F. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

16- Binbaşı Sutherland, A. O. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

17- Binbaşı Syer, H. H. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

18- Binbaşı Thorne, A. C. O. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

19- Binbaşı Tregear. F. C. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

Yüzbaşı;

1- Yüzbaşı Atkins. R. F. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

2- Yüzbaşı Brickman. F. C. M. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

3- Yüzbaşı Channer, G. O. de R. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

4- Yüzbaşı Clark, V. S. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

5- Yüzbaşı Cook, W. K. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

6- Yüzbaşı Corbett, R. D. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

7- Yüzbaşı Floyd, A. B. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

8- Yüzbaşı Fox; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

9- Yüzbaşı Grant, R. A. P. ?; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

10- Yüzbaşı Gunn, A. D. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

11- Yüzbaşı Haig, A. B. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

12- Yüzbaşı Herapath; C. B. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi. Herapath tepedeki okul binasında kalmıştır. Burada esirler tarafından oluşturulan kütüphaneden sorumlu olan kişidir.¹²⁴

13- Yüzbaşı Hungerford, S. A. H. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

14- Yüzbaşı Ivey, T. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

15- Yüzbaşı Johnston M. A. B. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

¹²⁴ Wooley, **a.g.e.** s.112.

- 16- Yüzbaşı Kirkwood, C. H. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 17- Yüzbaşı Laing, S. V. B. ?; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 18- Yüzbaşı Lowndes, R. C. ; 29 Nisan 1917'da Kut'ta esir edildi.
- 19- Yüzbaşı Manners, C. M. S.? ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 20- Yüzbaşı Martin, J. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi. Kampın doktoru.
- 21- Yüzbaşı Miles, W. H. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 22- Yüzbaşı Miskin, W. L. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 23- Yüzbaşı Morrell, H. G. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 24- Yüzbaşı Rae, G. R. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 25- Yüzbaşı Raynor, C, A, ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 26- Yüzbaşı Reyne, G. v. R. ?; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 27- Yüzbaşı Rich, Henry H. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi. "Captured Memories" adlı kitapta ismi geçmektedir.
- 28- Yüzbaşı Spooner, H. A. ?; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi. Kampın rahibi, din hizmetlerinden sorumlu kişidir.
- 29- Yüzbaşı Stockley, C. H. ?; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 30- Yüzbaşı Thompson, A. R. ?; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 31- Yüzbaşı Trevor, A. C. H. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 32- Yüzbaşı Wallece, C. W. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 33- Yüzbaşı Warner, C. T. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 34- Yüzbaşı Wells, T. R. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 35- Yüzbaşı White, G. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

36- Yüzbaşı Wilson, N. M. ?; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

37- Yüzbaşı Woolley, C. L. ? ; 17 Ağustos 1916'da Ayas'ta esir edildi. "From Kastamonu To Khedos" adlı kitabın yazarıdır.

Üsteğmen;

1- Üsteğmen Andeen, W. B. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

2- Üsteğmen Appleby, W. R. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

3- Üsteğmen Armstrong, R. H. C. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

4- Üsteğmen Bampton, R. N. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

5- Üsteğmen Bell-Syer, L. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

6- Üsteğmen Bishop, Harry Coghill Watson ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi. "A Kut Prisoner" kitabının yazarı, aynı zamanda 8 Ağustos 1917 tarihinde garnizondan firar eden dört subaydan biridir. Yakalandıktan sonra bazı kişiler tarafından yardım görerek tekrar firar edecek ve Rusya'ya ulaşmayı başaracaktır. Ayrıca "A Kut Prisoner" kitabının günümüze kadar pek çok baskısının yapıldığı görülmüştür.¹²⁵

7- Üsteğmen Brabazon, J. H. T. ; 17 Nisan 1916'da Beit Aiesa'da esir edildi.

8- Üsteğmen Brierley, R. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

9- Üsteğmen Browne, H. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

10- Üsteğmen Burroughs, G. H. C. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

11- Üsteğmen Cheshire, H. S. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

12- Üsteğmen Clark, A. M. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

13- Üsteğmen Clifton H. A. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

14- Üsteğmen Drake-Brockman F.T. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

¹²⁵ Bu durumla ilgili olarak; Bishop'un kitabının biraz kışkırtıcı ve saldırgan bir üslupla yazıldığını belirtmek isteriz. Bu yüzden Türkler aleyhine suistimal edilecek bazı hususlardan ötürü bu kitabın birçok baskısının yapıldığını değerlendirmekteyiz. Mücahit Zafer AÇ.

- 15- Üsteğmen Duxbury, E. L. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 16- Üsteğmen Ellis F. R. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 17- Üsteğmen Elton, G. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 18- Üsteğmen Farborth, E. S. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 19- Üsteğmen Forbes, A. G. ?; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 20- Üsteğmen Forbes, C. A. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 21- Üsteğmen Galloway, W. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 22- Üsteğmen Gayer, J. H. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 23- Üsteğmen Greenwood; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 24- Üsteğmen Halliley, W. S. ?; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 25- Üsteğmen Harris, J. H. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 26- Üsteğmen Heron- Jones, M. C. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 27- Üsteğmen Horwood, John C. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi. Kızılay Arşiv belgesine göre adına 10,42 Türk Lirası bir para gelmiştir.¹²⁶
- 28- Üsteğmen Huddleston, G. R. G. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 29- Üsteğmen¹²⁷ Keeling, E. H. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi. "Adventures in Turkey and Russia" kitabının yazarı. 8 Ağustos 1917 tarihinde Kastamonu Üsera Garnizonu'ndan firar eden dört subaydan biridir. Daha sonra Rusya yoluyla İngiltere'ye ulaşacaktır. Keeling her ne kadar kitabında bahsetmemiş olsa da, diğer bir kaynak Keeling'in esirlerin kaldığı alt bölgedeki kütüphanenin sorumlusu olduğunu yazmaktadır.
- 30- Üsteğmen Lacy, R. S. (Genç)¹²⁸ ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

¹²⁶ Bkz. Ekler, Belge 4.

¹²⁷ Keeling'in hatırasında rütbesi yüzbaşı olarak verilmiştir. Bu kitap 1924 yılında yazılmıştır. O tarihte Keeling'in yüzbaşı rütbesinde olduğu düşünülmektedir. Mücahit Zafer AĞ.

¹²⁸ Bu ifade Mousley tarafından kendi kitabında kullanılmıştır.

- 31- Üsteğmen Lang, A. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 32- Üsteğmen Lecky, R. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 33- Üsteğmen Leigh- Bennet, P. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 34- Üsteğmen Le Patourel, A. ?; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 35- Üsteğmen Lesmond, C. A. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 36- Üsteğmen Locke, A. C. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi. Mousley'in kitabına göre Locke'nin kalın bağırsak hastalığı ve dizanteriden öldüğü söylenmiştir. Muhtemelen cenaze töreni düzenlenen üç subaydan biridir.
- 37- Üsteğmen Macfadyen, A. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 38- Üsteğmen Mayo, F. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 39- Üsteğmen McDermott ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 40- Üsteğmen Mears, H. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 41- Üsteğmen Mellor, J. S. P. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 42- Üsteğmen¹²⁹ Mousley, Edward Opeteki ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi. 30-31 yaşlarında, "Secrets of the Kuttite" adlı kitabın yazarıdır. Yabancı bir makalede yazar, hukukçu, subay ve savaş esiri olarak tanıtılmıştır, kampta -kaçak olarak- çıkartılan Smoke adlı gazetenin (resimli yayın) yazarıdır, keman çalıyor olduğu ve kampta kurulan orkestranın şefi olduğu ifade edilmiştir. Entelektüel, hayal gücü geniş, enteresan bir kişilik olarak tarif edilebilir. Savaştan sonra hukuk alanında "Uluslararası Hukukun Hukuk İçerisindeki Yeri" adlı bir deneme yazmıştır.
- 43- Üsteğmen Munroe, C. H. C. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 44- Üsteğmen Naylor, G. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 45- Üsteğmen Nicholson, S. ; 17 Ağustos 1916'da Ayas'ta esir edildi

¹²⁹ Mousley'in hatırasında rütbesi yüzbaşı olarak gösterilmektedir. Mousley'in eseri 1922'de basılmıştır. O tarihte yüzbaşı olduğu düşünülmektedir. Mücahit Zafer AĞ.

- 46- Üsteğmen O'Donoghue, P. E. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 47- Üsteğmen Patmore, F. J. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 48- Üsteğmen Phillips, W. A. P. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 49- Üsteğmen Pocock, J. A. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi. (muhabere?)
- 50- Üsteğmen Potter, L. R. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 51- Üsteğmen Reynolds, A. B. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi. Kastamonu'da hayatını kaybetmiştir. Cenaze töreni düzenlenen üç subaydan biri olduğu düşünülmektedir.
- 52- Üsteğmen Rogers, R. N. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 53- Üsteğmen Smith ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 54- Üsteğmen Stapleton, H. E. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 55- Üsteğmen Stearns ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 56- Üsteğmen Sweet R. T. ? : 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi. 28 Ağustos 1917 tarihinde Kastamonu garnizonundan firar eden dört subaydan biridir. Bu subay yakalanmış olup Kastamonu'ya geri götürülmüştür.¹³⁰ Kastamonu kampının kapanmasından sonra bulunduğu Yozgat üsera garnizonunda vefat etmiştir. Ayrıca 7. Gurkalar Alayına mensup olup Townsend'e göre bu birlik Irak'ta iyi savaşmış bir birliktir.
- 57- Üsteğmen Taylor, A. T. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 58- Üsteğmen Tipton, Richard James: 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi. 28 Ağustos 1917 tarihinde garnizondan firar eden dört subaydan biridir. Firar sonrası Rusya yoluyla İngiltere'ye dönmüştür (Fotoğrafı için ayrıca bkz. Ekler, Resim 11).
- 58- Üsteğmen Upsdell, A. R. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

¹³⁰ Bkz. Wooley, a.g.e, s. 43.

59- Üsteğmen Yearsley, K. D. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi. Daha sonra bulunduğu Yozgat üsera garnizonundan firar etmiştir.

Teğmen;

- 1- Teğmen Baird, R. V. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 2- Teğmen Dooley ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 3- Teğmen Kiernander, O. G. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 4- Teğmen Parsons, R. G. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.
- 5- Teğmen Punchard, F. N. ; 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi.

Diğer;

- 1- Rahip Mullen, Jim (Peder Tim); 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi. Kampta bulunan üç rahip subaydan biridir, din adamı talebi üzerine Afyon kampına gönderilir.
- 2- Rahip Wrigth, E. R. (Muhterem Wrigth); 29 Nisan 1916'da Kut'ta esir edildi. Kampta bulunan üç rahip subaydan biridir, din adamı talebi üzerine Afyon kampına gönderilir.
- 3- Mutemet Yardımcısı Dunlop, H. W. ; 17 Ağustos 1916'da Ayas'ta esir edildi.

2.3.2. Hizmet Erleri (Emir Erleri)

Kastamonu Üsera Garnizonu'nda hizmet erleri varlığına ve sayılarına dair kesin bilgiler olduğunu söyleyebiliriz. Ancak kimliklerine dair bilgi ise kısıtlı olduğundan dolayı 29 Nisan 1916 tarihinde Kutü'l-Amare'de esir olmuş ve muhtemelen Kastamonu Üsera Garnizonu'na gönderilmiş olduğunu düşündüğümüz hizmet erlerinin listesini vermekle yetineceğiz.

Abbot	Crees, A. E. W.
Abdulla	Crocket
Adley, F. G.	Cullum

Allaper	Cushion
Arrulapan, R. A.	Dadds
Ariss	Diffey, W. C.
Barker	Duthie Dyer
Basset	Elliott
Bennet, D.	Evans
Bird	Finch, W. S.
Beswick	Firman
Birtwhistle, W.	Francis Hizmetçi- Hademe
Blamire	Fredericks. P. A.
Britton, H.	Furmage. W.
Brookes	Harding
Brotherton	Harrison, J.
Cherrett, G. F.	Henry, A.
Connor	Hookey (Kör) ¹³¹
Cooper	Sam Mayo- eski başçavuş
Corey	muhtemelen bir hizmet eri

¹³¹ Bu ifade Mousley'in kitabında geçmektedir.

2.4. İngiliz Esirlerin Haberleşme İmkânları

Nizamname bağlamında İngiliz esirlerin muhtelif haklardan yararlandırıldığı görülmekte ve en başta ise haberleşme imkânı gelmektedir. Bu meyanda esir kamplarına gönderilen para, mektup, paket gibi emanetler Kızılay aracılığıyla ulaştırılmaktaydı. Dolayısıyla Türk Kızılay'ı Birinci Dünya Savaşı'nda üsera garnizonlarıyla kurulan iletişimde oldukça aktif bir hizmet görmüştü. Kızılay arşivleri incelendiğinde kamplara gönderilen paket, koli, mektup, para, dergi, gazete gibi materyallerin ulaşımı konusunda pek sıkıntı yaşanmadığı görülecektir. Türkiye'deki İtilaf devletleri esirlerine gönderilen eşya, yiyecek ve paralar çoğu kez Amerika ve Hollanda elçiliklerince Kızılay'a teslim ediliyor, sonrasında esir garnizonlarında dağıtılıyordu.¹³²

Esirlerin üsera garnizonlarındaki genel şikâyetlerinden biri, kendilerine gönderilen para, posta ve koli gibi emanetlerin gecikmesinden dolayı yaşanan sıkıntılardır. Ancak bazı gecikmeler yaşanıyor olsa da Osmanlı topraklarındaki üsera garnizonlarıyla yapılan haberleşme genel itibarıyla düzenli ve itinalı yürütülmekteydi. Esirlerin bu konudaki durumları girişte tamamını verdiğimiz nizamnamenin *Mektup Alınıp Gönderilmesi, Para İrsalatı, Kitaplar Ve Gazeteler Ve Resimli Gazeteler* başlıklı kısmında da düzenlenmektedir. Görüleceği üzere esirlerin hiçbir hakkı, hukuki zemin dışında bırakılmayarak olumsuz manada şahsi inisiyatiflere meydan verilmemiş, devlet kendi çizdiği sınırlarla kendisini mesuliyet altına da almıştır.

2.4.1. Para

Esirlere gönderilecek paralar İstanbul'daki ABD Konsolosluğu tarafından Osmanlı Bankası'na yatırılırdı. Oradan da Kızılay'ın hesabına geçirilirdi.¹³³ Örneğin Temmuz 1916'da faaliyete geçen Kastamonu Üsera Garnizonu'na aynı ay içinde para transferi olmuştur. 25 Temmuz 1916 tarihli belgede Kastamonu Üsera Garnizonu komutanı adına Osmanlı Bankasına yatırılan 22,500 Türk Lirası Kızılay'ın hesabına

¹³² Mesut Çapa, *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti 1914-1925*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2010, s. 118.

¹³³ Akkor, *a.g.t.*, s. 83.

geçmiştir.¹³⁴ Yani Osmanlı Bankası'na gelen emanetler Kızılay'ın hesabına aktarılmakta, Türk Kızılay'ı emanetleri kamplara ulaştırmaktaydı.

21 ağustos 1916 tarihli Osmanlı Bankası'na ait makbuzda ¹³⁵ 6,12 Türk Lirası ve 22 Ağustos 1916 tarihli bir diğer makbuzda¹³⁶ 5,55 Türk Lirası gönderilmiş, ayrıca 29 Ağustos 1916 tarihli makbuzda ise 1,124 Sterlinin Kastamonu Üsera Garnizonu komutanına verilmek üzere yine Türk Kızılay'ı hesabına yazılmıştır.

Ayrıca belgelerden öğrendiğimize göre Kastamonu Üsera Garnizonu'nda bulunan esirlerden Teğmen Richard C. Horwoord adına da 10,42 Türk Lirası bir paranın da gönderildiğini anlıyoruz.¹³⁷

2.4.2. Koli-Paket

Kastamonu'da bulunan esirlere posta yoluyla bazı eşyaların ulaştığı gerek arşiv belgelerimiz gerekse de esir hatıratından anlaşılmaktadır. Kızılay arşivindeki belgelere göre, 1917 yılı içerisinde Kastamonu'daki İngiliz üseraya gönderilmiş olan muhtelif sayıdaki paketlere dair bilgiler bulunmaktadır. Genel olarak belgelerde paketlerin içeriklerine dair malumat bulunmamakla birlikte paket adetleri ve sevkiyat sayısı gibi bilgilere ulaşılabilmektedir.

Belgelere değindiğimizde; Osmanlı Hilal-i Ahmer Üsera Komisyonu tarafından Kastamonu Kumandanlığı'na gönderilen 6 Ocak 1333 tarihli yazıda şöyle denilmektedir; *Garnizonunuzda bulunan harp esirleri adına gelen 10 adet paketin Galata Postanesi tarafından 6 Ocak 1917 tarihinde sevk edilmiş olduğu ve bunların sahiplerine dağıtılması en kısa zamanda komisyonumuza havale edilmesi rica olunur, ayrıca şayet paketlerin sahibi başka garnizona gönderilmiş ise paketlerin merkezimize iadesi ve doğrudan doğruya bunların adı geçen garnizona gönderilmesi ümit edilmektedir.* Bundan başka da bu telgrafa 24 Mart tarihinde bilmukabele cevap yazıldığı da¹³⁸ belgeden anlaşılmaktadır.

7 Mart tarihinde yukarıda belirttiğimiz komisyon tarafından Kastamonu Üsera Komisyonu Kumandanlığı'na gönderilen yazıda garnizonda bulunan altı esirin

¹³⁴ KA. 165/121, Bkz. Ekler, Belge 4.

¹³⁵ KA. 165/156.

¹³⁶ KA. 165/158.

¹³⁷ KA. 625/197, Bkz. Ekler, Belge 5.

¹³⁸ KA. 818/24.

adlarına gelen 6 kitabın bu kişilere gönderildiğini, kitapların sansür edilmiş olduğundan üzerinde ismi yazan sahiplerine dağıtılması rica edilmekte iken bu telgrafa cevaben; kitapların geldiği ve 5 Haziran tarihinde sahiplerine dağıtıldığı görülmektedir.¹³⁹

10 Mart tarihinde yazılan bir diğer belgede ise özetle 6 ve 8 Ocak tarihlerinde sevk edilmiş olan toplamda 76 paketin sahiplerine dağıtılması rica edilmektedir.¹⁴⁰

13 Martta gönderilen bir diğer yazıda da, özetle 12 Mart'ta sevk edilen 16 paketin de sahiplerine dağıtılması, şayet esir başka bir kampa gönderilmiş ise paketin cemiyete iadesiyle birlikte doğrudan doğruya esirin gönderildiği garnizona dağıtımını umut edilmektedir¹⁴¹ şeklinde bilgi verilmektedir.

15 Mart'ta yazılan başka bir belgede de, yukarıda verilen ilk belge örneğinde kullanılan ifadelerle bire bir aynı içerikte olan, 14 Mart'ta İstanbul'da postaya verilmiş bir adet kitabın sahibine verilmesi rica edilmektedir.¹⁴²

17 Mart tarihli belgede ise, yine diğer belgelerle aynı içerikle birlikte, 17 Mart'ta Galata Postanesinden postaya verilmiş Kastamonu Üsera Garnizonuna esir için gönderilen 10 adet paketten bahsedilmektedir.¹⁴³

7 Nisan tarihli belgede ise, Kastamonu Üsera Garnizonu'nda bulunan harp esirleri adına gelen bir adet balya ve 207 vusülenin 5 Nisan tarihinde Galata Postanesi'nden sevk edildiği yazılmış ve belgenin kalan kısmı diğer belgelerde olduğu gibi bitirilmiştir.¹⁴⁴

Belgelerden de anlaşıldığı üzere 1917 yılı ilk yarısı içinde, Osmanlı Hilal-i Ahmer Üsera Komisyonu tarafından Kastamonu Üsera Garnizonu Kumandanlığı'na -esirlere verilmek üzere- toplamda en az 102 adet paket-koli ve 7 adet kitap gönderildiği açıkça görülmektedir.

¹³⁹ KA. 818/33.

¹⁴⁰ KA. 818/42.

¹⁴¹ KA. 818/55.

¹⁴² KA. 818/56.

¹⁴³ KA. 818/2.

¹⁴⁴ KA. 220/118.

H.C.W Bishop, kitabında “Hayatımızın en önemli olayları şüphesiz posta veya paket gelmesi idi. Kitabın devamında “Paketler aynı rotadan geliyordu, fakat gelmeleri daha uzun zaman alıyordu. Önceleri 3-4 ayda geliyordu, zamanla daha uzun sürmeye başladı, sonunda 8-9 ay yolda geçiyor oldu. Bunun sebebi Viyana’da bulundu, burada tüm paketler aktarılıyor/naklediliyor ve anlaşılan Avusturyalı subaylar birazını daha göndermeye karar verene kadar depoya atılıyordu. İtalya cephesinde herhangi bir büyük operasyon tüm posta ve bazen de mektupları durduracak hızlı etkiye sahipti. Bir şeylerin çalındığı oldukça az sayıda durum vardı ve belli bir tarihe kadar subaylar neredeyse evden gönderilen tüm postaları alıyordu.”¹⁴⁵ denilmektedir.

2.4.3. Gazete

Ayrıca esirlere İstanbul’da Almanlar tarafından Fransızca yayınlanan Hilal¹⁴⁶ adlı bir gazete de gelmekte idi. Bu şekilde savaşın gidişatıyla ilgili haberleri de alabilmekteydiler.

Bu bilgi hatıratda da teyit edilmiştir. Bishop “Dış dünyadan haberler için yerel telgraflara (bunları en iyi Türkçe bilenler tercüme ederdi) ve İstanbul’da basılan Almanların gazetesi “Hilal”e bağımlıydık. Fransızca baskısı elimize geçen bu gazete savaşın başında propoganda amacıyla çıkartılmaya başlanmıştı. Doğal olarak oldukça taraflıydı, fakat satır aralarını okuduğunuzda Batı Cephesi’ndeki durumun ne olduğunu oldukça iyi söyleyebilirdiniz.”¹⁴⁷ demektedir. Keeling, bir İstanbul gazetesinin Fransızca baskısına abone olduklarını, fakat savaşın ilerleyişi hakkında doğru bilgi alamadıklarından bahsetmektedir.¹⁴⁸

2.4.4. Mektup

Esirler için ülkelerinden kendilerine gelecek veya durumlarının iyi olduğunu ailelerine bildirecek olan mektupların varlığı büyük önem taşımaktaydı. Bununla birlikte Osmanlı Üsera Talimatnamesi gelen veya giden mektuplara dair açık hükümler taşımaktaydı (Bkz. Üsera Talimatnamesi Madde 36-40, s. 20). Mektupların ulaşmasında bazen aksamalar yaşanabiliyordu. Bu konuda esirlerden Bishop şöyle diyecektir. “Temmuz 1916’da varışımızdan hemen sonra aldığımız mektuplar, pek

¹⁴⁵ Bishop, **a.g.e.**, s. 87.

¹⁴⁶ Bkz. Giriş bölümünde yer alan Osmanlı Üsera Talimatnamesi’nin 42. Maddesi.

¹⁴⁷ Bishop, **a.g.e.**, s. 94.

¹⁴⁸ Keeling, **a.g.e.**, s. 60.

çoğumuzun evdeki arkadaşlarımızdan, Kut'da kuşatma başlamadan önceden beri yani yaklaşık 8 aydır, aldığımız ilk haberlerdi. Ortalama olarak mektuplar her on günde geliyordu. Mektuplar, İsviçre, Viyana ve İstanbul üzerinden geldiğinde, bu zaman 25 gün oluyordu.”¹⁴⁹

2.4.5. Esirlere Yapılan Giyecek ve Kışlık Eşya Yardımına Dair

2 Temmuz 1332 tarihli bir belgeden anladığımıza göre Kastamonu'daki Miralay (Kutü'l-Amare'den gelecek İngiliz) esirler için bazı malzemelerin gönderilmesini, Osmanlı Hilal-i Ahmer Merkez Heyeti Başkâtipliği'nden talep etmektedir. İstenen malzemelere gelirsek; 2 adet 42 numara kundura (ayakkabı), 4 adet 44 numara kundura, 6 adet 45 numara kundura ve 16 adet yorgan olmakla birlikte buradaki hademe neferlerin artmasından dolayı bu malzemelerin önem ve lüzumu da ifade edilmektedir.¹⁵⁰

Ayrıca Bishop, “Varmamızdan kısa bir süre sonra o dönemler ihtiyaçlarımızı karşılayan/menfaatlerimizi kollayan İstanbul'daki Amerikan elçiliğinden çeşitli hediyeler aldık. Yaz için ince pamuklu şeylerden oluşuyordu, giyilebilir olduğunda çok kullanışlıydı. Maalesef çok küçüktüler, kendilerine verilen pantolonları giyebilen adamlar çok şanslıydı.”¹⁵¹ demektedir.

2.5. İngiliz Esirlerin Kastamonu'daki Faaliyetleri

Esirler yemek ihtiyaçlarını şehirde anlaşılmış oldukları bir lokantadan karşılamaktaydılar. Bishop kitabında; Lokanta sahibinin yemek fiyatlarına zam yapmasından dolayı bir süre yemeklerini evlerde kendi imkânları ile hazırladıklarını, kamp komutanının ve lokanta sahibinin bu durumdan hoşnut olmadıklarından dolayı evde yemek yapmalarının yasaklandığını, fakat yemek ücretlerinin de yarıya düşürüldüğünü, böylece yemekleri boykot etmelerinin işe yaradığını ileri sürmüştür.

¹⁵²

¹⁴⁹ Bishop, **a.g.e.**, s. 86. Çapa, **a.g.m.**, s. 53.

¹⁵⁰ KA. 12/304.

¹⁵¹ Bishop, **a.g.e.**, s. 94.

¹⁵² Bishop, **a.g.e.**, s. 90.

2.5.1. Esirlerin Sportif Faaliyetleri

Esirler hatıralarında, Kastamonu’da bir saha kiraladıklarını, burada futbol oynadıklarını söylemektedirler. Her evde kalan gruptan takımlar oluşturulduğundan, her takımın sahayı üç gün için kullandığından, daha sonradan da İstanbul’dan futbol topalarının getirtildiğinden bahsetmektedirler.¹⁵³ Esirlerin yapmış olduğu bir diğer sportif etkinlik ise Kastamonu’da bir boks turnuvası düzenlemek olmuştur.¹⁵⁴

Haritada futbol sahasına gittiği gösterilen bir yol ve badminton sahası bulunmaktadır. Esirlerin kaldıkları sürede egzersiz yapma, ragbi, futbol vb. sportif oyunlar oynama gibi ihtiyaçları için bu alanları kullandığı düşünülmektedir.

“A Kut Prisoner” isimli kitapta “Yakında futbol için bir saha tutmayı başardık. Çok taşlıktı ve hiçbir şekilde düz bir yer değildi, ama yine de, büyük bir kazanç/başarı oldu. Kural olarak, her ev grubu haftada üç gün sahayı kullandı”¹⁵⁵ denilmektedir. Başlangıçta gerekli malzemelerinin olmadığını ve daha sonra bu oyunlar için kullanılan malzemelerin İstanbul’dan ve memleketlerinden getirtildiği ve maçlar yaptıkları bu eserde anlatılmaktadır.

Keeling, kitabında “Buraya geldiğimizde iyi davranırsak bazı haklar alacağımız söylendi. Biz de serbestçe dükkânları gezebileceğimizi, egzersize çıkabileceğimizi umduk. Bu noktada hayal kırıklığına uğradık. Yanımızda muhafız olmadan ev dizisinin her bir ucundaki bekçileri geçmemize izin verilmedi.”¹⁵⁶ Buradaki bilgi Peter Little da Captured Memories kitabında bahsedilen sokağın iki ucunda karakol olduğu bilgisini desteklemektedir. Keeling “Egzersiz konusunda kumandan bir takım emirler ve karşı emirler verdi, ama kural olarak kır yürüyüşlerine sıklıkla izin verilirdi, bunlar özellikle baharın başlarında, çam ağaçları ve vadi çayırları safran/çiğdem, çuha çiçeği ve yabani otlar ile halı gibi kaplandığında çok eğlenceliydi. ... Sonbaharda biz ve diğerleri için (Kastamonu’daki diğer kısma yerleşen askerler) haftada üçer kez futbol oynamak için bir arsa kiraladık. Bu bizi fit ve neşeli tuttu.”¹⁵⁷ demektedir. Ragbi ve ona benzer bir oyun oynadıklarını, İstanbul’dan top getirttiklerini, bunların ve

¹⁵³ Bishop, a.g.e, s. 93-94.

¹⁵⁴ Keeling, a.g.e, s. 57.

¹⁵⁵ Bishop, a.g.e, s. 93.

¹⁵⁶ Keeling, a.g.e, s. 58.

¹⁵⁷ Keeling, a.g.e, s. 58-59.

düzenledikleri açık hava boks turnuvasının halkı çok hayrete düşürdüğünü de anlatmaktadır.

Wooley, kitabında “Bu arada 15 liraya (sahibinin yıllık mahsülünü karşılayacak ücretle) bir arsa kiraladık, Çankırı’ya gidene kadar bütün maçlar burada oldu. Sonra posta ile futbol ve ragbi topları geldi, böylece düzenli ve sık egzersiz yapabildik” demektedir. Yukarı taraftakiler ve aşağı tarafta kalan askerlerin dönüşümlü olarak sahayı kullandıkları ve aralarında maçlar yaptıklarını da ifade etmiştir. Boks eldivenleri geldikten sonra, aşağı evlerin oradaki restoranın önünde yapılan boks turnuvasının, subaylar, Türk ve Rum erkeklerle kadınlar tarafından izlendiği yazılıdır. Esirlerden Bampton ve Munroe’nin badminton maçları yaptığından da bahsedilmiştir. İlginç olan bir bilgi de Kastamonu’daki Sultaniye Erkek okulundaki öğrencilerin, esirler oraya gelmeden önce futbol oynamayı öğrendiklerinin söylenmesidir. Bu okulun Abdurrahman Paşa Erkek Lisesi olması oldukça muhtemeldir. Bu okulun öğrencileri ile birkaç kez futbol oynadıklarını, ancak daha sonra gençlerin İngiliz esirlerle arkadaşlık geliştirmemesi için bu faaliyetin yetkililerce yasaklandığı anlatılmıştır.¹⁵⁸

2.5.2. Kültür-Sanat Faaliyetleri

Esirler ayrıca bir orkestra da kurmuşlardır. Orkestranın şefliğini Üsteğmen Mousley yapmaktadır. Mousley keman çalmakta ve bunun yanında 16 kişiden oluşan bu orkestrada çello, violon, flüt, klarnet ve banço* gibi çalgılar bulunmaktadır. Zaman zaman bir araya gelerek çalmışlar ve hatta haftada iki kez de konser vermişlerdir.¹⁵⁹

Esirler canları çok sıkıldığı için farklı uğraşlar yapmaya başlamışlardı. İçlerinde üç kişi ayakkabı tamirciliği, bir kişi terzilik, birkaç kişi ise marangozlukla uğraşmışlardır.¹⁶⁰ Nitekim Şekil:2’de gösterilen garnizonun krokisinde de ayakkabı ve marangoz atölyeleri görülmektedir.

Haritada esirlerin kullandığı işaret edilen bir bina da kütüphanedir. Esirler yanlarında bulunan ve posta ile gelen kitaplarla kütüphaneler oluşturduklarını hatıratta

¹⁵⁸ Wooley, a.g.e, s.110-111.

* Afrika kökenli telli bir müzik aleti.

¹⁵⁹ Ertan Erol, Hüseyin Düzgün, “Kutü’l-Ammare Kuşatması sonrası Esir Alınan İngiliz Subayların Hatıratında Esaret Günleri ve Anadolu’daki Esir Kampları”, **100’üncü Yılında Yeniden Anlamak Sempozyumu**, İstanbul, Mart 2016, s. 417.

¹⁶⁰ Keeling, a.g.e, s. 60.

yazmışlardır. Bishop, kütüphanelerinden ve subayların birbirlerine ders verdiklerinden şu şekilde bahsetmektedir: “Oldukça iyi bir kütüphaneye sahiptik, kitaplar evden posta ile fazla bir sıkıntı olmadan geliyordu. Kış boyunca uzun bir dizi ders yapıldı, yapabilen herkes geri kalanlara ders verdi. Birileri gerçekten bir şeyler kattığında bu kadar kapsamlı bir program oluşturulabilmesi muhteşemdi. Diğer entelektüel gayret ise tartışma topluluğuydu, fakat uzun ömürlü olmadı.”¹⁶¹

Keeling kitabında esirlerin yanlarında bulunan kitaplarından bir kütüphane oluşturduklarını, yaklaşık birkaç bin kitap biriktiğini, ısmarladıkları kitaplara İstanbul’da sansür-kontrol uygulandığını ve o yüzden kitapları çok beklediklerini yazmıştır. Keeling’in hatıralarına göre İncil ve İngilizce sözlük de kontrol için geri gönderilenler arasındaydı. “Kut’tan gelirken yükümüzün ağırlığı için sınırlama olmasına rağmen, çoğumuz yanımızda bir veya iki kitap getirmiştik, diğerleri de posta ile geldiler. Tüm kitaplar bir kütüphaneye konuldu, sonunda birkaç bin kitap oldular. Maalesef gelen postalardaki tüm kitapların İstanbul’a gönderilerek kontrol edilmesiyle ilgili bir emir geldi.”¹⁶²

Bishop’un hatırasında bahsettiği subayların birbirlerine ders anlatması konusu Keeling’in hatırasında da geçmektedir.¹⁶³ “Kültür, dersler ile teşvik ediliyordu. Bazılarımız savaştan önce sivil mesleklerdeydi. Astronomi, lokomotifler, çömlekçilik, lastik kauçuk üretimi, çay yetiştirme, balıkçılık, avcılık, köpekler, kuşlar, Hititler, eski ahit, Ksenofon (Sokrates'in öğrencisi Yunan filozof), parlamento seçimleri, hanedanlık armaları, çizim, izcilik, hukuk, ve askerlikle ilgili dersler konularında makaleler geliyordu.”

E.O. Mousley ise zaman zaman kitapların geldiğini, bir kütüphane oluşturduklarını ve kitapları tasnif eden bir kütüphanecilerinin (Esirlerden Herapath) olduğunu söylemektedir. Kütüphanecinin Kut’tan gelirken inanılmaz şekilde Kipling’in çalışmalarını da getirdiğinden bahsetmektedir. İstanbul’daki kitapların kontrolünden burada da bahsedilmektedir.¹⁶⁴

¹⁶¹ Bishop, **a.g.e.**, s. 97.

¹⁶² Keeling, **a.g.e.**, s. 60.

¹⁶³ Keeling, **a.g.e.**, s. 62.

¹⁶⁴ Mousley, **a.g.e.**, s. 224-225.

Wooley, Eylül başında okul evdeki kütüphaneye 50 cilt ile başladıklarını ve bunun 14 cildinin kütüphaneci Herepath tarafından getirilen Kipling'e ait kitaplar olduğunu söylemektedir. Aşağı taraftaki kütüphane ile Keeling ilgilenmektedir. Eylül 1917'de okul evdeki kütüphanenin kitap sayısı 800'e, aşağı kütüphanenin kitap sayısı daha da yüksek sayılara çıkmıştır. Wooley, Herepath'ın görevini layıkıyla yerine getirdiğini ve hatta İngiltere'deki meşhur Bodleian Kütüphanesi'nin müdürlüğü bile teklif edilse onun bu görevini bırakmayacağını söylemektedir.¹⁶⁵

Esirler sık sık Kastamonu'nun havasının onlara iyi geldiğinden söz etmektedirler. Fırsat buldukça yürüyüşler yapabilmekteydiler. Esirlerin kaldıkları yerlerden yaklaşık 100 metreye kadar bir mesafe gidebilmelerine izin veriliyordu. Ayrıca pazara ve Türk hamamına da yanlarında muhafız olmak kaydıyla gidebilmekteydiler.¹⁶⁶ Esirler kamp komutanı Fettah Bey ile iyi anlaşıyorlardı ve onun izni ile kırlarda gezinti yapabiliyorlardı.

2.5.3. Gazeteler (resimli yayın)

İngiliz esirler Anadolu'daki üsera garnizonlarında bazı gazeteler çıkarmışlardı. Örneğin Gediz'de "Kedos" ve Afyon'da "Afion Kara- hissar gazzette" gibi gazeteler bunlardan bazılarıydı. Bu gazeteler el yazısı ile yazılmakta idi. Daha çok bunlar esirlerin yakınlarından haber alması amacı ile yayınlanıyordu.¹⁶⁷

Benzer bir şekilde İngiliz esirler Kastamonu'da da gazeteler çıkartmışlardır. Bu gazeteler Mousley tarafından çıkarılan "Smoke", emir erleri tarafından çıkarılan "Ekmek" ve Smoke'tan önce deneme amaçlı çıkarılmış olan "Mastik" adlı gazetelerdir. Ekmek ve Mastik adlı gazetelerin varlığına dair bilgi Wooley tarafından kitabında verilmektedir. ¹⁶⁸ Bu bilginin dışında incelediğimiz kaynaklarda bu gazatelere dair başka bir malumat yoktur. Ancak bu durum "Smoke" yayını (gazete) geçerli değildir. Smoke'nin yazarı Mousley kitabında gazete hakkında epeyce tafsilatlı

¹⁶⁵ Wooley, **a.g.e.**, s. 112.

¹⁶⁶ Bishop, **a.g.e.**, s. 91.

¹⁶⁷ Ufuk Erdem, "Birinci Dünya Savaşında Türkiye'deki İngiliz esirler: İki Esir Kampı ve İki Esir Gazetesi", **Journal of The Social and Humanities Sciences Research**, Vol:4, Issue:14, 2017, s.1699-1703. Ayrıca bkz. Feyza Kurnaz Şahin, "İngiliz Arşiv Belgelerine Göre I. Dünya Savaşı Yıllarında Afyonkarahisar Üsera Garnizonu'ndaki İngiliz Esirler", **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitü Dergisi**, 2016, s. 1256-1307.

¹⁶⁸ Bkz. Wooley, **a.g.e.**, s. 2-45.

bir malumat vermiştir. Bu yüzden aşağıda “Smoke” adlı yayına ayrı bir başlıkta değineceğiz.

Smoke Gazetesi

Hatıratından anladığımız kadarıyla esir subaylar sadece mesleği askerlik olan kişilerden oluşmuyordu. İçlerinde sivil hayatta öğrenci, bilim adamı, avukat gibi meslek gruplarına mensup kişiler de vardı. Bu esirler arasında Yüzbaşı Edward Opeteki Mousley (Bkz. Ekler, Resim 10) oldukça ilginç bir kişilikti. Yüzbaşı Mousley, Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz ordusunda Irak cephesinde savaşıyordu ve Kutü’l-Amare’de Türklere esir düşmüştü. Kastamonu Üsera Garnizonu, Kutü’l-Amare’de esir düşen İngiliz subaylarının yerleştirildiği kamplardan biriydi ve Mousley de Kastamonu’da bulunuyordu. Mousley hakkında yazılan bir makaleye göre kendisi bir hukuk adamı, bir yazar, bir asker ve bir savaş esiri olarak tanıtılmış entellektüel ve bilgili biriydi.¹⁶⁹

Mousley tarafından, Kastamonu’da el yazısıyla ve yetkililerin bilgisi dışında “Smoke” adlı resimli bir yayın (gazete) çıkartılmaktaydı. Türk yetkililer böyle bir gazetenin çıkarıldığını bilmelerine rağmen bunu tespit edememişlerdi.¹⁷⁰ Bu yayın aynı zamanda “Kastamonu Punch and Tatler” ismini de taşımakta idi. Bu yayının yazarı Mousley’in İngiltere’de uzun yıllar boyunca yayın yapan magazin ve dedikodu gazetesi “Punch and Tatler”e atıfta bulunduğu düşünülmektedir. On beş günde bir çıkartılan bu yayını, sivil hayatında oldukça sosyal bir kişi olan Mousley’in can sıkıntısından ve eğlenme amacıyla yayınladığı, gazetenin içeriğinden anlaşılmaktadır. Ancak gazetede aynı zamanda ciddi konularla ilgili makaleler de yayınlanmaktaydı. Örneğin bu ciddi konular arasında “Kastamonu’ya yapılan yolculuk” ve “savaş” da vardı. Bu yayının yazarı Edward Mousley Kastamonu’dan sonra bulunduğu İstanbul’daki kamptan kaçarken gazeteyi beline dolayarak kaçırmış, sonrasında ise gazeteyi İstanbul’da güvenebileceği birine emanet etmiş ve İstanbul İtilaflarca işgal edildiğinde bu kişiye giderek gazeteyi geri alıp İngiltere’ye götürmüştür.¹⁷¹

¹⁶⁹ Desmond Hurley. Edward Opetiki Mousley: Author, Lawyer, Soldier, Prisoner of War.. *The Journal of New Zealand Studies*, [S.l.], v. 6, n. 3, jan. 1996.

¹⁷⁰ Mousley, *a.g.e.*, s. 232.

¹⁷¹ Mousley, *a.g.e.*, s. 230.

2.6. İngiliz Esirlerin Sağlık Koşulları

Üsera kampındaki esirlerin sağlık sorunları ile ilgilenen esir İngiliz Doktor Yüzbaşı Martin vardı. Esirlerin sağlık taramaları her sabah düzenli olarak Doktor Martin tarafından yapılmaktaydı. Bunun yanında, Doktor Martin'e yardım için asker veya sivil bir doktor da talep edilmişti. Kampta vefat eden üç İngiliz'in yanında bir dördüncü hasta İngiliz de, Menzil Müfettişliğinin emri ile Haydarpaşa Hastanesine gönderilmişti.¹⁷² Esirlerin dış tedavileri için de yerel bir dış hekimi kampa geliyordu. Dış dolguları ve tedavileri bu hekim tarafından yapılmaktaydı.¹⁷³

Keeling kitabında, yolculuk sırasında maruz kaldıkları soğuktan dolayı üç subayın ve tifo nedeniyle üç emir erinin öldüklerini, doktorların geç geldiği veya ilgilenmediğini ifade etmiştir. Keeling: "Ağustosta İngiliz doktorun gelmesi -ilaç ve aletlerin yokluğu ile engellenmesine rağmen- muhtemelen diğer ölümleri engelledi. Türk hastanesinin kötü çalışanları olması yanında, pis, böcek içindeydi ve malzemeleri –kaynakları- tükenmişti. İngiliz doktoru, kendi hastanesini kumandanın izniyle evlerin birinde açtı. Fakat kullanmadan kumandan tarafından sebepsiz yere kapatıldı. Hepimiz Kolera için aşılandık, ancak daha yaygın olan tifo¹⁷⁴ için aşı bulunamadı" demektedir.¹⁷⁵

2.7. İngiliz Esirlerin İnanç ve İbadet İmkânları

Kastamonu esaret hayatında ölen üç rütbeli İngiliz subayı şehre 15 dakika mesafedeki Rum mezarlığında defnedilmişti. Defin töreni, ölenlerin inançlarına uygun bir törenle gerçekleştirilmiş ve törene garnizonun idari personeli, muhafız birliği ve esirlerin tamamı katılmışlardı.

İngiliz esirler içinde Yüzbaşı Spooner rahip görevini ifa etmekte ve esirler Pazar günleri ve dinî bayramlarda ayinler yapmaktaydılar. Esirlerin kaldıkları evlerden biri ayin için tesis edilmişti ve ibadethane olarak kullanılmakta idi.

¹⁷² Özçelik, **a.g.e**, s. 123. Burada, hasta olduğundan dolayı Haydarpaşa Hastanesine gönderilen kişi Üsteğmen R.H.C. Armstrong'tur. Nitekim Üsteğmen Armstrong kendi hatırasında bu olaydan ayrıntılı bir şekilde bahsetmektedir. Bkz. Harold Armstrong, **Turkey in Travel The Birth of a New Nation**, Butler& Tanner Ltd., Frome and London, 1935, s. 30-43.

¹⁷³ Akkor, **a.g.t**, s. 186,

¹⁷⁴ Orijinal metinde kullanılan enterik kelimesi bağırsak enfeksiyonu anlamına gelmekle birlikte tifo anlamında da kullanılmaktadır.

¹⁷⁵ Keeling, **a.g.e**, s. 57-58.

Ayrıca dinî ibadetler için gerekli rahip elbisesi, kutsal kitap vs. gibi malzemeler İstanbul'daki Amerikan elçiliğinden temin edilmişti. Esirlerin dinî hayatına dair bir örnek olay şöyle olacaktır; bir seferinde, Paskalya Bayramında Rum Ortodoks Kilisesine davet edildiklerini burada Rumca, Fransızca Türkçe, Rusça olmak üzere kutsal kitaptan bölümler okunduğunu ve ilk defa olarak burada askerlerin kendi rahibi tarafından kutsal ayetlerin İngilizce okunduğunu da söylemektedir. Keeling bu konuda, “Evlerden birinin geniş odası şapel olarak düzenlendi. Kitaplar ve papaz elbisesi İstanbul'daki Amerikan elçiliğinden temin edildi. Kut'tan beri bize eşlik eden Anglikan-İngiliz kilisesine mensup, Wesleyan- Metodist Kilisesi, Protestan mezhebi, Roman Katolik papazlara önce bulundukları yerden çıkma izni verilmedi- Türkler halkın dininin değiştirilmesinden açıkça korkuyordu, ancak bu gereksiz yasaklama çok geçmeden kaldırıldı. Noel'den önce gelen bu emir titiz hassasiyetlerinin ilginç bir örneği oldu” demektedir.¹⁷⁶

Bu anlatımlardan hareketle İngiliz esirlerin genel olarak dindar oldukları söylenebilir. Nitekim Kastamonu'da kalan İngiliz esirlerin kendileri için kullanmış oldukları armada da bunu görmek mümkündür (Bkz. Ekler, Çizim 7).

Bu bölüme dair son olarak söyleyebileceğimiz ilginç bir olay da esirlerden Keeling tarafından, kitabında anlatılmaktadır. Keeling, kamp komutanının izni ile Kastamonu'da bir cami¹⁷⁷ye gittiklerini (kaç kişi olduklarından bahsetmemiştir), caminin balkon şeklindeki üst katına çıktıklarını ve camiye ayakkabı ile girdiklerini söylemektedir. Camide alt katta ise dervişlerin zikir yaptıklarından ve onları seyrederken 20 kadar dervişin Allah'ın adını anarak döndüklerinden, yanaklarına şiş geçirmek ve cam yemek gibi ayinler gerçekleştirdiklerinden bahsetmektedir. Keeling'e göre bu dervişler yapmış oldukları bu ayinle orada bulunan İngilizlere manevi güçlerini ispatlamaya ve onları etkilemeye çalışmaktadırlar.¹⁷⁸ Bu esir askerlerin İngiliz-Hint ordusunda görev yaptıklarını dolayısıyla İslam dinini ve Müslümanları yakından tanıdıklarını, buradaki ifadelerle de teyit edebilmekteyiz.

¹⁷⁶ Keeling, **a.g.e.**, s. 63.

¹⁷⁷ Bu caminin Kastamonu'da Beyçelesi Mahallesinde bulunan ve Osmanlı döneminde Rufai tekkesi olarak bilinen Molla Sait Camii olduğu değerlendirilmektedir. Mücahit Zafer AĞ.

¹⁷⁸ Keeling, **a.g.e.**, s. 64.

2.8. İngiliz Esirlerin Muhtelif Konulardaki Fikir, Gözlem ve Yorumları

Esir İngiliz askerlerinin, mağrur ve dünyayı yöneten bir imparatorluğun vatandaşları olduklarını iddia ederek insanlara tepeden bakan bir tavırları vardı. Bunun yanında dünyada o dönemde siyaseti ve stratejileri belirleyen bir millet olarak üst düzey bilgi ve görüşe sahip oldukları da söylenebilir. Dolayısıyla esir İngilizlerin hatıratında Türkiye ve Türklere dair verdikleri bilgi ve yorumları hayli enteresandır. Bu bilgilerin önemli ve kayda değer olduğunu düşünmekteyiz. Genel olarak İngiliz esirleri Türkiye’de birçok konudan şikâyet etmiş ve eleştirmişlerdir. Gerçi bu durum onların biraz da dünyaya bakış açılarıyla ilgilidir. Genelde Türkiye’de olumsuz konular hakkındaki fikirleri ve şikâyetlerini dile getirmekte son derece haşin olmuşlar ve küçük olumsuzluklarda bile Türklere ve Türkiye’ye karşı alaycı ve aşağılayıcı hakaretler etmişlerdi. Bunun yanında olumlu olaylar konusunda aynı derecede samimi ve övgülerde bulunmakta ise gayet cimri olmuşlardır. Örneğin esirlerden Keeling hatırasında; hem kendilerinin hem de muhafızlarının birbirlerinden sıkıldıkları ve savaşın içinde olamamaktan dolayı aşağılanmış hissettiklerini ifade etmekteydi.¹⁷⁹ Esirlerin bu ruh halini yine hazırlamış oldukları armadan da anlamak mümkündür (Bkz. Ekler, Çizim 7).

2.8.1. Türk Subayları Hakkındaki Görüşleri

Esirlerin Kastamonu’da kaldıkları sürede, garnizonun komutanlarının Tevfik,¹⁸⁰ Şerif,¹⁸¹ Fettah¹⁸² ve Sami Beyler olduğunu esirlerin hatıratından öğrenebiliyoruz.¹⁸³ Kastamonu Üsera Garnizonundaki esirlerden Teğmen Bishop eserinde, kampın ilk komutanı olan Türk subayından (Tevfik Bey) bahsederken “Çok cahil, acayip biri idi. Dedikodulara göre Kafkasya’da çiftçiymiş. Daima iç karartıcı, çirkin bir görüntüye sahipti. Türk subaylarının çoğu haftada bir kez, perşembeleri tıraş olurdu, o da buna uyardı. Pantolonu yerleri süpürürdü. Farklı boylarda büyük çizmeler ve eski bir palto

¹⁷⁹ Keeling, *a.g.e.*, s. 60.

¹⁸⁰ Ayrıca, 1917 yılının başlarında aniden İstanbul’dan Zeur (Ziya) Bey adlı bir albay kampı denetlemeye gelmiş ve bunun sonucu olarak Tevfik Bey’in yerine Şerif Bey garnizon komutanı olmuştur. Bishop, *a.g.e.*, s. 84.

¹⁸¹ Şerif Bey; bizim ikinci komutanımız (komutada ikinci), bizim için yapabileceği her şeyi yapmak için çok hevesliydi. Ankara’dan Kastamonu’ya yolculuğumuzda kesinlikle elinden gelenin en iyisini yaptı, ancak sonra ondan şüphelenmeye mecbur kaldık. Bishop, *a.g.e.*, s. 84.

¹⁸² İlk komutanımız ayrıldıktan sonra ufak tefek şişman ve kırmızı (yüzlü) Fettah Bey isimli halefi geldi. İyi bir halef olduğunu gösterdi ve olaylar daha hoş ilerledi. Onun sevilmesinde/beğenilmesinde önemli bir nokta Almanca konuşması ve böylece bir çevirmene ihtiyaç duymamamızdı. I.A.R.O.’dan (Indian Army Reserve Officers) Kaptan H, çoğu kez onun sorumluluğunu üstlendi ve birkaç hafta geçirdikten sonra oldukça İngiliz yanlısı oldu. Bishop, *a.g.e.*, s. 85-86.

¹⁸³ Bkz. Bishop, *a.g.e.*, s. 83-84.

giyerdi. Ayaklarını sürterek eli cebinde, kamburunu çıkararak sefalet içinde yürürdü.” demiştir. Elbette bu tespitler esir bir gözlemcinin kendi kampını yöneten komutana dair sübjektif bakışları olarak dikkat ve anlayışla değerlendirilmelidir. Ayrıca Bishop, bu komutanı yolsuzlukla suçlamış, esirlerin ihtiyaçlarını görmek üzere anlaşılmış olan dükkânlardan kurallara aykırı bir şekilde komisyon aldığını iddia etmiştir. Bunun dışında kendilerinden, ikametleri için usulsüz para aldığını ve ödemeleri gereken bazı ücretlerin de olması gerekenin iki katı olarak alındığını da belirtmiştir.¹⁸⁴

Kütü’l-Amare’de esir edilen İngiliz İstihkâm Yüzbaşısı H.C.W. Sandes, Irak’ta gördüğü bir Türk subayı hakkında şöyle diyordu: “Subaylar oldukça iyi giyimliydi. Dürbünlerini boyunlarından kayışa sallandırıyorlardı. Her yanlarında orta uzunlukta kılıçları vardı. Genelde çoğu küçük otomatik pistol* taşıyorlardı. Çoğu Fransızca konuşabiliyordu. Belli ki askerlerini demir yumrukla yönetebiliyorlardı.”¹⁸⁵

“Kut Esirleri tarafından yazılan tüm hatıratta Osmanlı ordusundaki subaylar hakkında iki farklı izlenim görülmektedir. Birincisi ana dilinden başka bir dil bilmeyen bilgisiz insanlar. Bu tip subaylara genellikle cephe gerisinde rastlanılmaktadır. Diğeriyse bunun tam zıddı, genellikle Fransızca konuşan, disiplinli, düzgün tavırlı, giyimine özen gösteren ve insanlara saygılı subaylardır. Bu subaylara ise birliklerinin başında ya da cepheye gidilirken istasyonlarda rastlanır. Buradan da anlaşılacağı gibi Osmanlı ordusunda mektepli subaylar cephede askerlere komuta ederken, alaylı subaylar daha çok cephe gerisine çekilerek pasif görevlere atanmıştır. Esir askerlerin tahliyesinde ve Anadolu’da yabancı subayların esaret yaşamında yaşadıkları olumsuzlukların kaynağı, yetkin olmayan iletişim kurmaktan yoksun, yabancı dil bilmeyen alaylı”¹⁸⁶ subaylardır.

Mektepli subaylar genellikle cephede yer aldıkları için alaylı subaylar tarafından yönetilen İngilizlerin yaşadığı olumsuzluklar savaş sonuna kadar yer yer devam etmiştir.¹⁸⁷ Burada savaş öncesi Osmanlı ordusunda gerçekleşen ıslah ve gençleştirme çalışmasının etkisini görebiliriz.

¹⁸⁴ Bishop, **a.g.e.**, s. 83. Ayrıca bkz. Erol, Düzgün, **a.g.m.**, s. 416.

* Tabanca.

¹⁸⁵ E.W.C Sandes, **Kuşatma Esaretin Adı: Kutulamare Esir bir İngiliz Subayını Hatıraları**, Çev. Tuncay Yılmaz, İstanbul: Yeditepe Yayınları, s. 320-321, Ayrıca bkz. Erol-Düzgün, **a.g.m.**, s. 416.

¹⁸⁶ Erol, Düzgün, **a.g.m.**, s. 416-417.

¹⁸⁷ Hadi Belge, & Sibel Erbaş, “Kütü’l Amâre esiri bir İngiliz subayın anıları ve Anadolu’ya dair gözlemleri”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**. C.6, S.2, 2019, s. 451.

2.8.2. Esirler Nazarında Osmanlı Topraklarındaki Etnik Gruplar

Esirlerin Kut'tan itibaren Kastamonu'ya kadar yolculukları sırasında ve Kastamonu'daki esaret günlerine dair anılarında Osmanlı toplumundaki etnik guruplara dair sık sık bilgiler verilmektedir.

İngiliz subaylar, Türklere esir düşmelerinden itibaren, karşılaşmış oldukları Osmanlı askerleri konusunda etnik tanımlar da yapmaktaydılar. Osmanlı ordusundaki “Arap askerler” veya “Kürt süvariler” gibi ifadelerde bulunmaktalar ve Türklerden ayırdıkları bu gurupları ikinci sınıf asker olarak nitelemektedirler. Örneğin Osmanlı ordusunda Arap askerlerin daha çok firar eylemi gerçekleştirdiklerini ve daha kolay teslim olduklarını belirtmektedirler. Esir olan bir İngiliz subayının şahit olduğu bir olay sonrası, Kürt süvarilerinin acımasız, gaddar ve kötü askerler olduğunu söylemiştir.¹⁸⁸

Hatıratta Osmanlı ordusunda Türkler özellikle Anadolu'dan gelenler açıkça bilinmekte ve tanınmaktaydı. Esir İngiliz Yüzbaşı Sandes eserinde şöyle demektedir: “Kut'a giren ilk Türkler, Anadolu'dan geliyorlardı. Yukarı Mezopotamya'daki Türkler ya da zorla askere alınmış Aşağı Mezopotamya Araplarından farklıydılar. Anadolu Türk'ü cihanda dayanıklılığı ve cesareti ile ün salmıştı ve kesinlikle Osmanlı ordusunun temel direği idi. Zekâ ve ataklığı eksik olsa da kesinlikle birinci sınıf piyadeydi. Türkler tarafından takılan, giyilen malzemeler gösteriyor ki ilk donanımları malzeme ve tasarımıda mükemmel olsa da aktif görevde kullanılmayla aşınabilecekleri düşünülmemişti. Askerler yıpranmış elbiselerini harekât sırasında elde edebileceklerinin en iyisi ile değiştirmek için serbest bırakılmıştı. İçinde bulunduğumuz durum bizi çok sıkıntıya soksa da, uzun süre çarpıştığımız birlikleri görmek ilginçti.”¹⁸⁹

Bunun yanında esirlerin Kastamonu'da bulundukları bölge daha çok Gayrimüslimlerin ve özellikle de Rumların yaşadığı bir mahalle idi. Ayrıca halka olan temaslarını anlatırken – bu daha çok ihtiyaçlarını karşılamak içindi- daha çok şehirdeki gayrimüslimlerden ve yabancılardan bahsetmektedirler. Komutanların çoğu yabancı dil bilmedikleri için esirlerle anlaşmak için tercümana ihtiyaç duyuyorlardı. Bunlar

¹⁸⁸ Mousley, a.g.e, s.163.

¹⁸⁹ Sandes, a.g.e, s. 321.

genelde gayrimüslimlerdi. Bishop “Bu kumandan Türkçe dışında bir dil bilmiyordu ve bunun sonucu olarak tüm ortamlarda bir tercüman gerekiyordu. Başlangıçta bu bir Rum’du, ancak hemen sonra onun alışveriş yaptığımız dükkan sahiplerinden (bizim üzerimizden) komisyon almayı ayarlamak için elinden geleni yapan iki yüzlü bir alçak olduğunu anladık” demiştir. “Rum tercüman ayrılan ilk çalışandı. Ondan sonra, daha iyi iki dost bize gönderildi. Bunlardan biri Remzi adında genç bir Türk’tü.” Hatıradan anlaşıldığı kadarıyla Remzi, amirleriyle problem yaşamış ve yerine “Napolyon” olarak çağrılan bir Ermeni, tercüman (Bkz. Ekler, Çizim 6) olarak gelmiştir.¹⁹⁰

Yine bu esirlerden Mousley, Kastamonu’daki Rum ve Ermeniler için; yalancı ve korkak tabiatlı dolandırıcılar olan bu tercümanların eline düşmek zorunda kaldığından dolayı dert yanmaktadır.¹⁹¹

2.9. Dört İngiliz Subayının Firarı ve Kampın Kapatılması

Kastamonu’da bulunan İngiliz esirlere dair en önemli olaylardan birisi yaşanan firar hadisesidir. Arşiv belgeleri, konuya dair bilgiler olayın gelişim ve sonuçlarını öğrenmemize imkân sağlayacak niteliktedir. Kastamonu Üsera Garnizonu’nda kalan Yüzbaşı Keeling, Yüzbaşı Tipton, Teğmen Sweet ve Teğmen Bishop adlı 4 esir İngiliz subay¹⁹², 8 Ağustos 1917 tarihinde firar etmişlerdir.¹⁹³ Firar olayını takiben kamp komutanı Fettah Bey görevinden alınarak yerine Sami Bey getirilmiştir. Bu olaydan sonra esir askerlere dışarı çıkmaları ve gezmeleri konusunda bazı sınırlamalar da söz konusu olacaktır. Olayın akabinde, firar vesilesiyle görülen güvenlik zafiyeti dolayısıyla buradaki esirlerin gönderilmelerine karar verilmiştir. Olaydan yaklaşık bir buçuk ay sonra Kastamonu’da esir kalmayacak ve tezimizde inceleme konusu olan esirlerin buradaki varlığı da sona erecektir.¹⁹⁴

2.9.1. Esirlerin Firarı ve Yakalanmaları

Bahsedildiği üzere, dört İngiliz subayının firar girişimleri ile ilgili olarak arşiv belgelerinde teferruatlı bilgiler bulunmaktadır. Bu sebeple kaynaklar olayın

¹⁹⁰ Bishop, **a.g.e.**, s. 84-86.

¹⁹¹ Aydın Efe, Kürşat Kurtulgan, “Kutü’l-Ammare Esiri İngiliz Yüzbaşı Mousley’in Kastamonu Esaret Günleri”, **Unutulan Zafer: 100. Yılında Yeniden Anlamak Sempozyumu**, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul 2016, s. 449.

¹⁹² Bkz. Ekler, Resim 11-12.

¹⁹³ Firar eden dört subayın tamamı, olay gerçekleştiğinde “Üsteğmen” rütbesinde idiler. Bkz. Crowley, **a.g.e.**, s. 170-177.

¹⁹⁴ Akkor, **a.g.t.**, s. 186.

gerçekleşmesi ile alakalı önemli bilgilere ulaşmamızı sağlamaktadır. Bu bilgilere göre 8 Ağustos 1917’de gerçekleşen firar olayı ile ilgili olarak; Sapancalı’nın¹⁹⁵ (İttihatçı Sapancalı Hakkı Bey), o dönemde kaldığı evin arkasında bulunan Gavur deresi denilen yere, esir dört İngiliz subayını -hizmetçisi Süleyman delaletiyle- getirttiğini ve bunların firarını sağladığı görülmektedir. Bu olayın cereyanı sırasında tütün kaçakçısı Kebapçı Mustafa, Kastamonu jandarmasından Hilmi Çavuş ve ahaliden Ali çavuş namlarındaki kişilerin yardımıyla, esirleri teslim etmek üzere çağrılan Musa ve Ragıp çeteleri ile birlikte Kebapçı Mustafa’nın, Kastamonu ve Taşköprü arasında bulunan “Germeç” adlı köyündeki hanesine gelindiği ve gece yarısı esirlerle adı geçen çetecileri, Kebapçı Mustafa ve arkadaşlarının Sinop istikametine doğru iki üç günlük yola kadar uğurlayarak geri döndükleri ve Kebapçı’nın oğlunun da bu olaya şahit olduğu arşiv belgelerinde anlatılmaktadır.¹⁹⁶ (Sapancalı Hakkı Bey’in en başta firar olayını organize ettiği fakat devamında olayın içinde olup olmadığı tam olarak anlaşılamamaktadır.)

Daha sonraki süreçte ise belgelerde esirlerin yakalandığına dair bilgilere ulaşılmaktadır; 25 Ağustos 1917 tarihli, 3. Ordu Komutanı adına Samsun Havalisi Kumandanlığı’na gönderilmiş olan yazıda; Sinop Gerze’de yakalanan firari dört İngiliz zabitanının Kastamonu’ya iadesi ve teslim tarihinin bildirilmesi rica edilmektedir.¹⁹⁷ Ayrıca bir başka belgede ise İkinci Ordu Kumandanlığı; yakalanan dört İngiliz zabitanının Kastamonu’ya gönderilmesine dair yazısı, Samsun Havalisi Kumandanlığı’na ulaştığında esir zabitanın Kastamonu’ya teslimi ve teslim evrakının da alınarak Samsun Havalisi Kumandanlığı’na verilmesi emredilmektedir.¹⁹⁸ Aynı konuda 25 Ağustos 1917 tarihli başka bir belgede ise bu sefer Üçüncü Ordu Kumandanı tarafından İkinci Ordu Erkan-ı Harbiye Reisi Ömer Lütfi Bey’e yazılarak esirlerin özel olarak Kastamonu’ya gönderilmesi istenmiştir.¹⁹⁹ Buradan da anlaşıldığı üzere 8 Ağustos’ta Kastamonu’dan firar etmiş olan dört İngiliz esir zabitanının aynı

¹⁹⁵ Belgelere göre; 1916 yılında İttihat Terakki yönetimine karşı gerçekleşmiş olan başarısız darbe teşebbüsü sonrası Kastamonu’ya sürgün edilmiş olan Sapancalı Hakkı Bey’in esirlerle iletişim kurduğu anlaşılmaktadır. Mücahit Zafer AĞ.

¹⁹⁶ BOA. DH. EUM.1.Şb. 11/34.

¹⁹⁷ ATASE BDH K1.2885,D345,F5-60.

¹⁹⁸ ATASE BDH K1.2885,D.345,F.5-61.

¹⁹⁹ ATASE BDH K1.2885,D.345, F.5-62, Bkz. Ekler, Belge 6.

ayın sonlarına doğru Gerze’de yakalandıkları ve Kastamonu’ya gönderilmeleri hususuna önem ve özen gösterilmesi, ilgili makamlara bildirilmektedir.

2.9.2. Derdest Edilen Esirlerin Tekrar Firarı (Kaçırılması)

Kastamonu valisi tarafından, Harbiye Nezareti Asayiş şubesine yazılan belgeye göre; Gerze’de yakalanan esirlerin Kastamonu’ya iade edilmeleri için, sekiz kişiden oluşan bir jandarma müfrezesi görevlendirilmiştir. Bu jandarma müfrezesi kontrolünde Sinop-Boyabat yoluna koyulan esirler, Boyabat’a altı saat mesafedeki Dranas Dağında Ragıp ve İsa adındaki eşkıyaların idaresindeki, tahminen sayıları otuz kişiyi bulan bir çete tarafından saldırıya uğramış ve esirler kaçırılmıştır. Meydana gelen çatışmada bir muhafız jandarma eri şehit olmuş dört muhafız da yaralanmıştır.²⁰⁰

Aynı belgede bu eşkıyalar ile ilgili olarak da; Haziran ayının beşinci günü Taşköprü ile Boyabat arasında “Kapudum” namındaki mevkiye yoldan gelip geçenlere pusu atarak soygun yaptıkları ifade edilirken aynı zamanda asker kaçağı olan bu kişilerin kendilerini yakalamak isteyen askerleri de şehit etmeleri ve bu suretle idama mahkûm Gürcü Rıza, Çerkez Musa ile yüz bir sene kalebentliğe mahkûm Musa? ve Ragıp’tan oluştuğu da belirtilmektedir. Adı geçen Ragıp’ın Mahmut Şevket Paşa suikastinden dolayı Sinop’a sürülüp kalebentliğe mahkûm edildiği ve Sinop’tan firar etmiş olan bir sabıkalı olduğu bilgisi de verilmiştir. Kapudum vakasından sonra bu eşkıyaların yakalanması için şiddetle takibat yapılmış olsa da bir netice alınamamış ve eşkıyaların bundan başka bir vakaya karıştıkları işitilmemiş olduğu da belirtilmiştir.²⁰¹

Jandarma müfrezesi tarafından Kastamonu’ya götürülen üseranın Dranaz Dağı’nda eşkıyalarca alıkonulması olayından sonra eşkıyaların ve üseranın yakalanması için yüz elli kişilik bir kuvvetin harekete geçtiği, fakat bölgenin dağlık ve ormanlık yapısından dolayı ve ayrıca bölgede bulunan Çerkez ve Gürcü köylerinin çeteyi muhafaza etmesi ve yardım etmesinden dolayı takibattan bir netice alınamadığı ifade edilmiş ve üseranın Gerze istikametine doğru götürüldüğünün tahmin edildiği söylenmiştir. Bundan başka bu şartlarda çetenin yakalanabilmesi için bölgede yaşayıp çeteye

²⁰⁰ BOA. DH.EUM.1.Şb. 11/34.

²⁰¹ BOA. DH.EUM.1.Şb. 11/34, Bkz. Ekler, Belge 7.

yardımcı olan veya onları ihbar etmeyen kişilerin tehcirine izin verilmesi gerektiği Kastamonu Valisi Atıf tarafından belirtilmiştir.²⁰²

Beşinci Kolordu Askere Alma Dairesi reisi Miralay Ali Osman tarafından Harbiye Nezareti Asayiş şubesine gönderilen yazıda; dört İngiliz zabitanının ve onları sevk eden Jandarma muhafızlarının Boyabat “Kurut Hanı” namındaki mevki civarında eşkıya tarafından pusuya düşürülmesi neticesinde bir muhafızın şehit, müfreze komutanı dâhil beş muhafızın yaralandığı belirtilmekle birlikte üseranın firarında ahalinin de bu yönde yardımının olduğu -kesin olmamakla birlikte- olayın bu şekilde cereyan ettiğinin tahmin edildiği söylenmiştir. Hadiseye dair edinilecek bir malumat olursa da bunun ayrıca Kastamonu Valiliği özel kalemince bildirileceği söylenmiştir. Bu iş için gerekirse Kastamonu’da bulunan 531. Takip bölüğünün tamamının bölgeye sevk edilerek eşkıya ve üsera takibatı ve sonrasında alınacak neticenin bildirilmesinin gereğinin daha önceden ilgili başkanlığa yazıldığı da ifade edilmiştir.²⁰³

Buraya kadar ortaya konulan hadisenin umumi bir tablosunu başka bir belgede buluyoruz: Bu bağlamda Kastamonu Valisi Atıf tarafından Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen diğer bir telgrafta, esirlerin tekrardan kaçırılması olayı şöyle anlatılmaktadır; *Gerze’de derdest edilen dört İngiliz zabitanı, takip müfrezesinden bir çavuş kumandasındaki dokuz nefer, bir onbaşı ve efradı muhafazasında Gerze’den götürülmekte iken Gerze- Ayancık arasında, sıklık bir orman örtüsüyle tamamen çevrili şose üzerinde dört bir tarafı sarılmış olarak ani bir pusuya düşürülmüşlerdir. Eşkiyalar ormanın içinden ateş etmek suretiyle müfrezeden bir neferi şehit, dört neferi de yaralamışlardır. Ardından eşkıyalar müfrezenin kalanına silahlarını bırakarak esirleri kendilerine vermelerini aksi halde öldürülecekleri tehdidini savurmuşlar ve buna mukabil durumun müşkülâtı üzerine müfreze silahlarını bırakarak teslim olmaya mecbur olmuştur. Bu sırada esir zabitanıdan biri olay yerinden kaçmış ve diğer üçü ise eşkıyadan uzaklaşarak müfrezenin yanına geçmek istemeleri üzerine eşkıya da “sizi kurtarmaya geldik niçin kaçıyorsunuz” diye seslenmelerine rağmen karşılık alamayınca bu sefer eşkıyalar üç İngiliz zabitanını zorla tutarak kollarından birbirlerine bağlayarak zapt etmiş ve yanlarına almışlardır. Müfrezenin silahlarından dört tanesini ve cephanelerinin tamamını alarak üseraya vermişler ve böylece çetenin*

²⁰² BOA. DH.EUM.1.Şb. 11/34.

²⁰³ BOA. DH.EUM.1.Şb. 11/34

*tamamı silahlarla donatılmış olacaktır.*²⁰⁴ Bu olay sırasında esirlerden Sweet olay yerinden kaçmıştır. Sweet daha sonra yakalanacaktır.²⁰⁵

Yine aynı belgede eşkiyadan Ragıp'ın müfrezeye hitaben *bunları nereye ve kimin emriyle götürüyorsunuz* dediğinde müfreze komutanının *zabitanımızın emriyle Kastamonu'ya götürüyoruz* şeklindeki cevabı üzerine Ragıp emri veren zabıtana ve hükümete karşı ağır sözler ve küfürler ederek *birkaç güne kadar İstanbul'a gelip Enver Paşanızı da aldıracağız* diyecektir.²⁰⁶ Sonrasında da eşkiya ve esirler, üseranın teslimine dair resmî evrakı da alarak Sinop tarafına doğru gitmişlerdir. Olayın gelişimine bakarak üseranın önceden bu olaydan haberinin olmadığı ve ani bir taarruza uğradıklarını kaymakamlık yazısında da belirtmektedir. Bu konuda, ilgili makam ne emrederse onun yerine getirileceği babında nihai hüküm İstanbul'a bırakılmıştır.²⁰⁷

2.9.3. Esirlerin Tekrardan Kaçırılmasına Dair Yapılan Tahkikat

Belgelere göre olaydan sonra bu firar hadisesinin organizatörü olarak gördüğümüz Sapançalı Hakkı Bey'in Konya'ya sürgüne gönderildiği görülmektedir. Vali Atıf Bey tarafından Dâhiliye Nezaretine yazılan yazıda Sapançalı Hakkı Bey'in koruma altında Çankırı-Ankara yoluyla Konya'ya sevki için yola çıkarıldığı bildirilmektedir.²⁰⁸ Diğer bir belge ise vali vekili Nazım Bey tarafından Dahiliye Nezaretine yazılarak Sapançalı Hakkı Bey'in iki jandarma ve iki polis muhafazasında tren ile Eskişehir²⁰⁹ yoluyla Konya'ya sevk edildiği belirtilmektedir.²¹⁰ Nihayetinde Kastamonu vali vekili Nazım Dahiliye Nezaretine Sapançalı Hakkının Konya'ya ulaşarak teslim edildiğine dair yazının ilgili memur tarafından bildirildiğini yazmaktadır.²¹¹

Yapılan tahkikat ile ilgili olarak da; özetle Kastamonu Garnizonu'ndan üserayı kaçırtmak suçundan zanlı olan Sapançalı Hakkı Bey'in arkadaşları Kebapçı Mustafa, Jandarmadan Hilmi Çavuş ve ahaliden Ali Çavuş'un tutuklanma evrakının gönderilmesine dair; 7/8 Ağustos tarihinde Kastamonu Garnizonu'ndan firar eden İngiliz üseranın gerek başlangıçta gerekse de derdestlerinden sonra muhafızların

²⁰⁴ BOA. DH.EUM.1.Şb. 11/34.

²⁰⁵ BOA. DH.EUM. 6. Şb. 21/18

²⁰⁶ Bkz. Ekler, Belge 8.

²⁰⁷ BOA. DH.EUM.1.Şb. 11/34.

²⁰⁸ BOA. DH.EUM.1.Şb. 11/34.

²⁰⁹ Ankara'dan devam eden demiryolu hattı Eskişehir üzerinden Konya'ya gitmektedir.

²¹⁰ BOA. DH.EUM.1.Şb. 11/34.

²¹¹ BOA. DH.EUM.1.Şb. 11/34.

elinden aldirtmak suretiyle tekrardan firar etmeleri olayı ile ilişkili olan Sapançalı Hakkı Bey ile arkadaşları Kebapçı Hacı Mustafa, Jandarma Alayı Çavuşlarından Hilmi Çavuş ve efrat-ı ahaliden Ali Çavuş ile Sapançalı Hakkı Bey'in hizmetçisi Süleyman haklarında hazırlanan fezlekeli tahkikat evrakı ve sair belgeleri İstanbul Divan-ı Harp Başkanlığına yazılan bir kıta yazı ve eki ile sunulmuştur. Kastamonu'da bulunan zanlılardan Kebapçı Hacı Mustafa, Jandarmadan Hilmi Çavuş ve Ali Çavuş'un Merkez Jandarma Kumandanı Ahmet Sedad Bey'e polis ve jandarma eşliğinde teslim edilmesi için gönderilmiş olduğu ve adı geçen evrak ve yazı ile korunarak gönderilen zanlıların Divan-ı Harbe teslim edilmesine ve ayrıca Konya'da sürgüne gönderildiğini, yukarıda belirttiğimiz Sapançalı Hakkı Bey'in adı geçen divan-ı harbe teslimi için gerekenlerin yapılmasına dair izin verilmesi ve bu konudaki son kararın padişaha ait olduğu bildirilmiştir.²¹²

Esirlerin tekrardan kaçırılması ile ilgili yapılan tahkikat sonunda Kastamonu valisi Dâhiliye Nezaretine gönderdiği son bir ek yazıda konuyu nihai veçhesiyle ortaya koyar; *Kastamonu Garnizonundan firar edip Gerze'de derdest edilen dört İngiliz esirin nakli sırasında Sinop ile Boyabat arasında muhafız askerlerden birinin şehadeti ile neticelenen müsademe neticesinde esirleri kaçırın Musa ve Ragıp çetesi ile Sapançalı arasında bir ilişki ve bağlılık gördüğünü arz ettiğini belirtmekten başka sekiz ay boyunca devam eden tahkikat ve tetkikat neticesinde valinin âcizane kanaatini teyit edecek surette vakanın açıklığa kavuştuğunu, esirlerin bizzat ve fiilen Sapançalının yapmış olduğu tertibat ile Musa ve Ragıp çetesi tarafından kaçırıldığı, vakanın gelişme tarzıyla başında Sapançalının olduğu halde gerçekleşen bu vatana ihanetin failleri deliller ve şahitlerle ispat edilmiş olup tafsilatı da verilecektir.*²¹³ şeklinde tahkikatın sonucu ifade edilmekte ve olay bu şekilde açıklığa kavuşturulmaktadır.

Bu firar olayından sonra Kastamonu'ya 4 Temmuz 1916'da esirlerin getirilmesiyle faaliyete geçen Kastamonu Üsera Garnizonu kapatılacaktır. Bu yolda alınan tedbirler muvacehesinde esirlerin 21 Eylül 1917 tarihinde 50 kişilik ilk kafilesinin, ardından 28 Eylül 1917'de²¹⁴ daha kalabalık olan ikinci kafilenin de yola çıktığı görülmektedir.

²¹² BOA. DH.EUM.1.Şb. 11/34.

²¹³ BOA. DH.EUM.1.Şb. 11/34.

²¹⁴ Bu tarihi de Kastamonu Üsera Garnizonu'nun faaliyetinin sona erdiği tarih olarak kabul edebiliriz.

Böylece Kastamonu Üsera Garnizonu bahsettiğimiz üzere kapatılmış oldu ve esirler Çankırı Üsera Garnizonu'na sevk edilmiştir.²¹⁵

2.10. İngiliz Esirlerin İadesi

Kastamonu Üsera garnizonu 1917 Eylülde kapatıldığı için Kastamonu kampından haliyle bir esir iadesi gerçekleşmedi. Yaşanan firar olayı sonrası Kastamonu'daki İngiliz esirler Çankırı'ya sevk edilmişti. Bu firar olayı Çankırı garnizonunu da etkilemiş ve esirlerin mektup alışverişi bir süre durdurulmuştu. Daha sonra buradaki esirler de Gediz, Bursa ve Yozgat gibi farklı kamplara gönderilecektir.²¹⁶

Mondoros Ateşkes Antlaşması yapıldıktan sonra anlaşmaya göre esirlerin iadesi söz konusu olmuş ayrıca İngilizler, esirlerin iadesi konusunda kapsamı genişleterek tutuklu esirler ve Rum ve Ermenilerin de serbest bırakılmasını sağlamışlardır. İngilizler bu suretle Anadolu'da açıkça bir kargaşa ortamı hedeflemekte ve Mondoros sonrası Anadolu ile ilgili planlarına zemin hazırlamaktaydı.

Esirlerin iadesi konusunda İstanbul önemli bir merkez olmuştu. İstanbul'da Samatya'da bulunan üsera kampı hem İstanbul'daki hem de diğer kamplardan buraya gelen esirlerin iade edildiği önemli bir çıkış kapısı olmuştu.

Bunun dışında esirlerin gönderildiği bir başka nokta İzmir'di. Başta Yozgat olmak üzere, Kırşehir ve Afyon kamplarında toplanan esirler süratle İzmir'e doğru trenlerle yollanmaya başlanmıştı. Fakat esirlerin aynı anda serbest bırakılması sebebiyle sevkியatta yaşanan yoğunluktan dolayı aksamalar meydana gelmiş ve bazı esirler yaya olarak sevk edilmişlerdi.²¹⁷

²¹⁵ Keeling, **a.g.e.**, s.57.

²¹⁶ Akkor, **a.g.t.**, s. 160-161; N. Betül Çelik, "I. Dünya Savaşının Bir Başka Yüzü Çankırı Esir Garnizonu", 5. **Çankırı Bilgi Şöleni Bildirileri**, Ekim 2010, Çankırı, s. 404.

²¹⁷ Akkor, **a.g.t.**, s.249.

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Öncelikle, ana kaynaklarımızdan olan esir hatıralarına ait bazı önemli tespitleri belirtmek istiyoruz. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı sırasında, Türkiye'deki İngiliz esirler konusunda değerli çalışmaları olan Feyza Kurnaz Şahin ve Mahmut Akkor gibi kıymetli akademisyenler, İngiliz devlet arşivlerinden yararlanmışlardır. Türkiye'deki esirlere ait İngiltere Devleti tarafından hazırlanan raporlarla esir hatıraları karşılaştırıldığında önemli benzerlikler olduğu görülmüştür. Dolayısıyla esirler ülkelerine döndüklerinde kendi devletlerinin yetkili birimleriyle yapmış oldukları görüşmelerde veya sorgulamalarda elde edilen bilgilerin önemli oranda İngiliz devlet arşivlerine girmiş olduğunu değerlendirmekteyiz. Yani burada kaynak olarak kullandığımız esir hatıralarının önemi bir kez daha anlaşılmaktadır.

Ayrıca şu konuyu da belirtmek isteriz ki; bir devlet, dünya savaşı gibi önemli bir olayda, kendi bekasını korumak ve savunmak için sahip olduğu askeri personele maddi-manevi önemli imkânlar sağlamakta ve ondan vatan borcunu ödemesini beklemektedir. Bununla birlikte esir düşen bir asker kendi ülkesi açısından bazı riskler de taşıyabilmektedir. Resmi olarak olmasa da, bir devlet esir düşen askeri personelinden esaret sırasında tepki koymasını, isyan etmesini veya özellikle firar eylemi gerçekleştirmesini bekler. Nitekim bizim incelediğimiz hatıralarda da bu durum göze çarpmaktadır. Örneğin Kastamonu Garnizonundan firar eden Bishop ve Keeling'in hatıralarında, firar eylemini haklı veya meşru bir eylem olarak göstermeye çalıştıkları görülmüştür. Hâlbuki savaş hukuku açısından firar eylemi bir suçtur. Dolayısıyla tezimizde geçen dört esir subayın Kastamonu Garnizonundan firarı olayı bu açıdan da değerlendirilmesi gereken önemli bir vakadır.

İncelediğimiz esir hatıralarına dair elde ettiğimiz önemli bir tespit de, askerliği bir meslek olarak yapan esirlerle, savaş sırasında silahaltına alınmış ve sivil hayatta farklı meslek icra eden esirler arasında dünya görüşü açısından önemli farklar bulunduğunu görmüş olmamızdır. Mousley'in ve Keeling'in hatıraları karşılaştırıldığında bu fark açıkça görülmektedir. Mousley'in nispeten daha vicdanlı ve insani değerlendirmelerinin olduğunu, Keeling'in ise biraz daha resmi, kişisel ve bencil

ifadeler kullandığını söyleyebiliriz. Ayrıca esirlerden Wooley'in de bir istihbarat subayı olduğu, hatıralarında vermiş olduğu bilgilerin öneminden anlaşılmaktadır.

Genel olarak bir değerlendirme yaptığımızda ise; daha önce toplu olarak ortaya konulmamış olan, sadece bazı çalışmalarda ifade ve işaretle yetinilen, Kastamonu Üsera Garnizonu'nun kuruluşundan kapatılmasına kadar olan süreci ve bu vetirede yaşananları belgeler ışığında ortaya koymamız, bu çalışmanın en önemli ve somut sonucu olarak zikredilebilir. Buna göre mevcut bilgi, belge ve kaynakların ışığında Kastamonu Üsera Garnizonu'nun özelliklerini şu şekilde ortaya koyabiliriz:

- 1- Garnizonun faaliyet dönemi; 4 Temmuz 1916 - 28 Eylül 1917'dir.
- 2- Burada kalanlar; çoğunluğunu subayların oluşturduğu İngilizler'dir.
- 3- Esirlerinin sayıları; 150-200 arasında değişmektedir.
- 4- İngilizlerin esir edildikleri cepheye bakıldığında; tamamının veya tamamına yakınının Kutü'l-Amare'den geldikleri söylenebilir.
- 5- Kamp komutanları sırasıyla; Tevfik Bey, Şerif Bey, Fettah Bey, Sami Beyler'dir.
- 6- Esirlerin kaldıkları mekânlar; Bir Rum okulu ve onun yakınlarında bazı Rum evlerinde-bu evler boşaltılarak esirlere tahsis edildi- kaldıkları ve Kastamonu şehrinin tepelik kısımlarına doğru genelde Rumların yaşadığı bir mahalle olduğudur.

Esir İngiliz askerlerinin hatıralarında Kastamonu şehrine dair önemli bilgiler vermişlerdir. Bu hatıralar arasında Wooley'in, *From Kastamonu to Kedos*, Mousley'in, *The Secrets of a Kuttite*, Keeling'in, *Adventures in Turkey And Russia*, Bishop'un, *A Kut Prisoner* adlı eserleri en önemlileridir. Hatıralarda Kastamonu şehrine ait verilen bilgiler arasında, şehrin fizik yapısı, dükkânlardan satılan ürünler, şehrin pazarı ve hamamı bulunmaktadır. Esirlerin Kastamonu'nun ikliminin sağlık ve moral açısından kendilerine iyi geldiğini söylemekle birlikte özellikle haftada bir gün gittikleri şehir hamamından memnuniyetlerini de dile getirmektedirler. Ayrıca esirler tarafından Kastamonu'da gerçekleştirilen önemli faaliyetler arasında; Kastamonu şehrinde (garnizon içerisinde) iki kütüphane kurmak, gazete çıkarmak (kaçak olarak) ve orkestra kurarak konserler vermek gibi faaliyetlerin Kastamonu şehir tarihi açısından önemli olduğu söylenebilir. Bunun yanında esirlerin Kastamonu Sultaniye

Erkek Lisesi (Abdurrahman Paşa Lisesi) öğrencileri ile yapmış oldukları futbol müsabakaları da iki düşman ülkenin vatandaşları arasında Kastamonu şehrinde gelişen bir dostluk nişanesi olarak değerlendirilebilir.

Kastamonu’da bulunan esir İngiliz askerlerinin yazmış oldukları hatıratın bir başka önemi şu şekildedir, Birinci Dünya Savaşı’nda Anadolu’daki İtilaf devletleri askerleri ve üsera garnizonları ile ilgili yapılan çalışmalar incelediğinde özellikle Kızılhaç’ın Anadolu’daki üsera kamplarını ziyareti ve bunlarla ilgili belgeler önemli bir yer tutmaktadır. Ancak Kızılhaç Heyeti Kastamonu Üsera Garnizonu’nu ziyaret etmemiştir. Bundan dolayı Kastamonu’da esaret günlerini geçiren İngiliz subaylarının hatıratı bu çalışmada önemli bir kaynak olmuştur. Hatırat tabi ki kişiseldir. Ayrıca İngiliz subaylara göre, kendileri dünyaya hükmeden büyük bir imparatorluğun ayrıcalıklı vatandaşlarıdır. Bundan dolayı kendilerinin dışındaki dünyaya ve insanlara tepeden bakmaktadırlar. Sözde dünyaya hükmeden İngilizlerin, dünyaya nizam vermek gibi bir misyon üstlendiklerini ve buna da samimiyetle inandıklarını söyleyebiliriz.

Ayrıca başta İngiltere olmak üzere o dönemde Türklere karşı düşmanca propaganda ve söylemler Avrupa’da oldukça yaygındır. Bunlar göz önünde tutulduğunda İngiliz subaylarının Türkiye’deki esaret günlerine ait hatıratın oldukça kayda değer kaynaklar olduğunu düşünmekteyiz. Buna rağmen esirlerin Kastamonu’ya getirilişleri, buraya yerleştirilmeleri ve buradaki etkinliklerine dair çok önemli bilgileri bu hatıratın elde ettiğimizi de ifade etmeliyiz. Özellikle kendilerine yapılan muamelenin nizamname çerçevesinde olduğunun tespiti, savaş hukuku açısından Osmanlı Devleti’nin temiz sicilini ortaya koyması bakımından önemli olmuştur.

Bu çalışma ile daha önce her hangi bir ilmî eserde ele alınmamış olan Kastamonu’daki Kutü’l-Amare esirleri konusu tezimizde arşiv belgeleri, hatırat ve araştırma eserlerine dayanılarak objektif ve gerçekçi bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylece Kutü’l-Amare Zaferi sonrası Anadolu’daki esirler konusunun önemli bir merkezinde yani Kastamonu’da yaşanan olaylar tespit edilmiş ve ilim dünyasının değerlendirmesine sunulmuştur. Bu esnada esirlerin Kastamonu’ya gelişleri, buradaki hayatları, kaynaklardan tespit edilebilen kadronun isimleri ve nihayet kampın

kapatılarak esirlerin buradan nakli ortaya konulmuştur. Böylece Kastamonu’da bulunan esirlerin vaziyetleri ilmî veriler desteğiyle tespit edilmiştir.

Bu esirlerin Kastamonu’da yerleştirildikleri mahal gerek şehrin hafızasında gerekse de ilmî çalışmalarda tam olarak tayin edilememekteydi. Biz bu çalışmayı hazırlarken hatıratan edindiğimiz krokiden yola çıkarak bu mahallin yerini tespit ettiğimizi düşünüyoruz. Kroki merkezinde oluşturduğumuz bir tablo ile evlerin bugünkü halini de gösterir şekilde bu yerleri tespit ettik. Buna dair kroki ve resimler çalışmamız içinde ve eklerde sunulmuş bulunmaktadır. Bu tespit çalışmamızın önemli bir sonucu olarak görülebilir.

Savaş esirlerine yapılan muamelelerin Lahey Konferansı kararlarına ve Osmanlı Üsera Nizamnamesi’ne göre yapıldığı görülmektedir. Bu kararlar ve nizamnameler çerçevesinde yapılan değerlendirmeye göre Osmanlı Devleti’nin bu esirlere bir hukuk devleti olarak yaklaştığı görülüyor. Bu çerçevede yapılan muamelenin mahiyetinin ortaya konulmasını, tezimizin bizi ulaştırdığı önemli bir sonuç ve bulgu olarak ifade etmek istiyoruz. Böylece I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti’ne atfedilen pek çok haksız eleştiri ve ithamın yersiz ve gerçeği yansıtmadığını da bu çalışma vasıtasıyla bir kere daha teyit ve tespit etmiş oluyoruz. Bu meyandaki hikâyede bizim haklılığımızı gösterir bir husus olarak İngiliz esirlerin Türkiye’deki esaret günlerine dair hatıraları ve onlar üzerinde esirliğin etkisi konusunda tespit ettiğimiz şahitliklerine mukabil, benzer bir hikâyeye sahip olan ve İkinci Dünya Savaşında Burma’da Japonlara esir olan İngiliz askerlerini anlatan “Kwai Köprüsü” adlı Amerikan yapımı filmin mevcudiyetinin Osmanlı Devleti’nin hukuk çerçevesinde nasıl hareket ettiğini görmek bakımından önemli olduğunu düşünüyoruz.

Son olarak bu çalışmada İngilizlerin, Kutü’l-Amare bozgunundan oldukça etkilendikleri ve Çanakkale ile birlikte Kutü’l-Amare Zaferinin de onlar derin etkiler bıraktığı görüşü, bir kez daha gözler önüne serilmiştir.

KAYNAKLAR

ARŞİV KAYNAKLARI

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA. DH.EUM.1.Şb. Dosya No:11.

BOA. DH. EUM 6. Şb. Dosya No:21

BOA. DH.ŞFR. Dosya No:63.

BOA. DH.ŞFR. Dosya No:64.

Kızılây Arşivi

KA. Dosya No: 12/304.

KA. Dosya No: 165/121.

KA. Dosya No: 165/156.

KA. Dosya No: 165/158.

KA. Dosya No: 220/118.

KA. Dosya No: 625/197.

KA. Dosya No: 818/2.

KA. Dosya No: 818/24.

KA. Dosya No: 818/33.

KA. Dosya No: 818/42.

KA. Dosya No: 818/55.

KA. Dosya No: 818/56.

Atase Arşivi

ATASE BDH Kl.2885,D345,F5-60.

ATASE BDH Kl.2885,D345,F5-61.

ATASE BDH Kl.2885,D345,F5-62.

ATASE BDH Kl.551,D3,F169.

HATIRAT, KİTAP, MAKALE, TEBLİĞ, TEZ VE İNTERNET KAYNAKLARI

Ahmad, F. (1971). *İttihat ve Terakki (1908-1914)* (Çev. N. Ülker). İstanbul: Sander Yayınları.

Akalın, D. (2017) İngiltere'nin Basra Körfezi Politikaları ve General Townshend'in Kütü'l Amâre'de Esir Düşmesi. M.Y. Ertaş ve H. Kılıçalan (Haz.) içinde, *Kütü'l Amâre Olaylar, Hatıralar, Raporlar 1916* (s.70-75). İstanbul: Kronik Kitap.

Akçay, G. (2018). *Afyonkarahisar Esir Kampı (1914-1923)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.

Akkor, M. (2013). *Birinci Dünya Savaşında Anadolu'daki İngiliz Esirleri ve Esir Kampları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Alkan, N. (2014) *Alman Kaynaklarına Göre Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girmesi*. 1914'ten 2014'e 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak Uluslararası Sempozyumunda Sunulmuş Bildiri, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul.

Armaoğlu, F. (1995). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. C. 1-2, Ankara: Alkım Yayınevi.

Armaoğlu, F. (2003). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. Ankara: TTK. Yayınları.

Armstrong, H. (1935). *Turkey in Travel The Birth of a New Nation*. Frome and London: Butler& Tanner Ltd.

Arslan, N. O. (2008). *Birinci Dünya Savaşında Türkiye'deki Rus Savaş Esirleri*. İstanbul: Iq Kültür Sanat Yayıncılık.

Aydın, M. (2016). Birinci Dünya Savaşında Mısır, Suriye ve Filistin Cepheleleri. Ümit Özdağ (Ed.) içinde, *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı*. (s. 288). Ankara: Kripto Yayınları.

Babacan, H. (2014). *Mehmed Talat Paşa (1874-1921)*. Ankara: TTK. Yayınları.

Balcıoğlu, M. (1993). Birinci Dünya Savaşına Girişimizle İlgili Tartışmalar ve Yeni Belgeler, *Tarih Ve Toplum Dergisi*, İletişim Yayınları, 19(114), 20-21.

Bayur, Y. H. (1991). *Türk İnkılabı Tarihi, Cilt II, Kısım IV*. Ankara: TTK. Basımevi.

Bayur, Y. H. (1991). *Türk İnkılabı Tarihi, Cilt III, Kısım I*. Ankara: TTK. Basımevi.

Bayur, Y. H. (1991). *Türk İnkılabı Tarihi, Cilt III, Kısım II*. Ankara: TTK. Basımevi.

Bayur, Y. H. (1991). *Türk İnkılabı Tarihi, Cilt III, Kısım III*. Ankara: TTK. Basımevi.

- Belge, H. & Erbaş, S. (2019). Kûtü'l Amâre Esiri Bir İngiliz Subayın Anıları ve Anadolu'ya Dair Gözlemleri. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*. 6(2) 433-472.
- Biçici, M. (2014). Hatıralarla Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşına Girişi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 13(3), 693-702.
- Bishop, H. C. W. (1920). *A Kut Prisoner*, Essex, England: The Anchor Press Ltd.
- Burak, D. M. (2004). *Birinci Dünya Savaşında Türk İngiliz İlişkileri*. Ankara: Babil Yayıncılık.
- Burian, O. (1951). Türk-İngiliz Münasebetinin İlk Yılları, *A.Ü. D.T.C.F. Dergisi*, 9(1-2) 1-41.
- Cemal Paşa (2017). *Hatıralar*. Haz. Alpay Kabacalı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Crowley, P. (2016). *Kut 1916*. Great Britain: History Press,
- Çanakkale 1915, (CD), Türk Tarih Kurumu Başkanlığı, Ankara, Tarihsiz.
- Çapa, M. (2010). *Kızılay (Hilal-İ Ahmer) Cemiyeti 1914-1925*. Ankara: Türkiye Kızılay Derneği Yayınları.
- Çapa, M. (1999). Birinci Dünya Savaşında Türkiye'deki İtilaf Devletleri Esirleri. *Toplumsal Tarih*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 66.
- Çelik, N. B. (2010). "I. Dünya Savaşının Bir Başka Yüzü Çankırı Esir Garnizonu", 5. *Çankırı Bilgi Şöleni Bildirileri*, Çankırı,404.
- Çolak, M. (2006). *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya politikası (1914-1918)*. Ankara: TTK. Yayınları.
- Demirci, S. (2016). Birinci Dünya Savaşında İngiliz Diplomasisi: İngiltere'nin Osmanlı Politikasını Anlama. Ümit Özdağ (Ed.) içinde, *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı* (s.188). Ankara: Kripto Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara, Aydın Kitapevi.
- Düzgün, H. & Erol, E. (2016, Mart). *Kutul Amare Kuşatması Sonrası Esir Alınan İngiliz Subaylarının Hatıratlarında Esaret Günleri ve Anadolu'daki Esir Kampları*. Unutulan Zafer: Kutü'l-Ammare, 100'üncü Yılında Yeniden Anlamak Sempozyumu'nda sunulmuş bildiri, İstanbul.
- Efe, A. & Kurtulgan, K. (2016, Mart). *Kutü'l-Ammare Esiri İngiliz Yüzbaşı Mousley'in Kastamonu Esaret Günleri*. Unutulan Zafer: Kutü'l-Ammare, 100'üncü Yılında Yeniden Anlamak Sempozyumu'nda sunulmuş bildiri, İstanbul.

- Erdem, U. (2017). Birinci Dünya Savaşında Türkiye'deki İngiliz esirler: İki Esir Kampı ve iki esir gazetesi. *Journal of The Social and Humanities Sciences Research*. 4(14), 1699-1703.
- Gardner, N. (2016). *Kut'ül Amare Mezopotamya'da Bir Savaş (1915-1916)*, Tercüme: Mehtap Gün, Ankara: Etkileşim Yayınları.
- Genelkurmay Başkanlığı, (2010). *İngilizce-Türkçe Müşterek Askeri Kısaltmalar Sözlüğü* (Tasnif Dışı), Ankara, Genelkurmay Basımevi.
- Görgülü, İ. (2014). *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*. Ankara: TTK. Yayınları.
- Gündoğdu, A. (2016). Büyük Harbe Giden Yol ve Dünya Dengeleri. Ümit Özdağ (Ed.) içinde, *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı* (s. 30). Ankara: Kripto Yayınları.
- Hiçyılmaz, E. (2002). *Esir Kampları Bana Biraz Hürriyet Yollar mısın?..* İstanbul: Bilge Karınca Yayınları.
- Hurley. D. (1996). Edward Opatiki Mousley: Author, Lawyer, Soldier, Prisoner of War. *The Journal of New Zealand Studies*. [S.l.], 6(3), 10-17.
- Kalaycı İ. & Uzun A. D. (2017). “I. Dünya Savaşı: İktisadi Nedenleri ve Sonuçları” Uluslararası Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılı Sempozyumu'nda sunulmuş bildiri, C. 2, TTK, Ankara.
- Karabulut, U. (2017). Sayılar, Olaylar ve Kişilerle Kûtü'l Amâre Kuşatması. M.Y. Ertaş ve H. Kılıçalan (Haz.) içinde, *Kûtü'l Amâre Olaylar, Hatıralar, Raporlar 1916* (s.52), İstanbul: Kronik Kitap.
- Karal, E. Z. (1999). *Osmanlı Tarihi, Cilt IX*. Ankara: T. T. K. Basımevi.
- Keeling, E.H. (1924). *Adventures in Turkey And Russia*. London: Billing And Sons Ltd.
- Kocabaş, S. (1985). *Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar: Türkiye ve İngiltere*. İstanbul: Vatan Yayınları.
- Kocatürk, Ö. (2013). *Osmanlı-İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911-1914): Sorunları Çözme ve İlişkileri Kopması, İkinci cilt (1913-1914)*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Liddle, P. (2010). *Captured Memories 1900-1918 Across The Threshold of War*. UK: Pen& Sword Military.
- Miller, D.- Ryan, A. (1994). *Blackwellin Siyasal Düşünce Ansiklopedisi*, Çev. Bülent Peker-Nevzat Kıracık, C: 1, Ankara, s. 221. Ümit Yayıncılık.

- Mousley, E. O. (1922). *The Secrets of a Kuttite an Authentic Story of Kut, Adventures in Captivity and Stamboul Intrigue*. Great Britain: William Clowes and Sons, Limited.
- Mustafa Kemal, (1990). *Arıburnu Muharebeleri Raporu*, Yay. Haz. Uluğ İğdemir, Ankara, TTK.
- Ortaylı, İ. (2017). Kûtü'l Amâre Zaferi. M.Y. Ertaş ve H. Kılıçalan (Haz.) içinde, *Kûtü'l Amâre Olaylar, Hatıralar, Raporlar 1916* (s. 15), İstanbul: Kronik Kitap.
- Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1800-1914). (16 Şubat 2018 Cuma) 30.09.2019 tarihinde <https://bhagatsingh2024.blogspot.com/2018/02/osmanli-ingiliz-iliskileri1800-1914.html> sayfasından erişilmiştir.
- Öngel, Ç. (2018). *Birinci Dünya Savaşında Pozantı-Belemedik (Bilemedik) Esir Kampı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Özçelik, M. (2013). *Birinci Dünya Savaşında Türkiye'deki Esirler*. Ankara: TTK. Yayınları.
- Özdemir, B. (2008). Fişlenen Türkiye (Birinci Dünya Savaşı Yıllarında, İngiliz İstihbarat Raporlarında), Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Özel, A. (2003). "Esir", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 11, TDV. Yayınları, Ankara.
- Öztürk, Ö. Kastamonu Antik Çağ Tarihi: Timonium, Timonitus, Kastamon (4 Ocak 2018) 01.10.2019 tarihinde <https://ozhanozturk.com/2018/01/04/kastamonu-antik-cag-tarihi/> sayfasından erişilmiştir.
- Sabis, A. İ. (1990). *Harp Hatıralarım*, Birinci Cilt, İstanbul, Nehir Yayınları.
- Sandes, E.W.C. (2017). *Kuşatma Esaretin Adı: Kutulamare Esir Bir İngiliz Subayını Hatıraları*. (Çev. T. Yılmaz). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Sander, O. (2005). *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*, İstanbul: İmge Kitabevi.
- Sav, Ö. (2015). Savaş ve Barış Hukuku, Ankara, *Türkiye Barolar Birliği Yayınları*, 296, 20.
- Sonat, R. (2014). I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Muhasım Devlet Politikası (1914-1918). *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Tarih'in Peşinde*. (11), 267-268.
- Sorgun T. (2016). *Kut'ül Amare Kahramanı Halil Paşa: Bitmeyen Savaş*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

- Şahin, F. K. (2016). İngiliz Arşiv Belgelerine Göre I. Dünya Savaşı Yıllarında Afyonkarahisar Üsera Garnizonundaki İngiliz Esirler, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitü Dergisi*, (56), 1256-1307.
- Şahin, A. (2001). “Kastamonu”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 24, TDV. Yayınları, İstanbul.
- Taşkıran, C. (2015). *Ana Ben Ölmedim: Birinci Dünya Savaşında Türk Esirleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tanilli, S. (2009). *Uygarlık tarihi*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Tetik, A. (2013). Osmanlıya Esir Düşenler Anadolu’daki Esir Kampları, *Atlas Tarih Dergisi*, 19.
- Townsend, C. V.F. (2016). *Esir Bir İngiliz Generalin Kaleminden: Kutul Amare’de Esaret*, (Çev. Tarih-i Asker-i Osmani Encümeni, Sadeleştiren Recep Ahıskalı). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Tuncer, H. (2016). 1914 Yılında Osmanlı İmparatorluğu. *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı*, Ümit Özdağ (Ed.) içinde, (s. 213), Ankara: Kripto Yayınları.
- Türkmen, Z. (2014). *Birinci Dünya Harbinde Irak Cephesinde Türk- İngiliz Mücadelesi*, 1914’ten 2014’e 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak Uluslararası Sempozyumunda Sunulmuş Bildiri, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul.
- Uca, A. (2003). 1915 yılında Yayımlanan Bir Üsera Talimatnamesi ve Düşündürdükleri, *Atatürk Dergisi*, 3,(3), 169-183.
- Uçarol, R. (2013). *Siyasi Tarih (1789-2012)*. İstanbul: Der Yayınları.
- Üzen, İ. (2008). Türklerin Kut’ül-Amare Kuşatması Sırasında İngiliz Ordusunda Bulunan Hintli Askerlerin Tutumu (Aralık 1915 - Nisan 1916), *Gazi Akademik Bakış*, 2,(3), 81-102.
- Wooley, C. L. (1921). *From Kastamuni To Kedos*, Oxford: Basil Blackwell.
- Yakupoğlu, C. (2016), Selçuklu Uç Beyliği: Çobanoğulları ve Candaroğulları Beyliği, *Anadolu Beylikleri El Kitabı*, Haşim Şahin (Ed.) içinde, Ankara: Grafiker Yayınları, (s. 389-427)
- Yakupoğlu, C. (2007). “Kastamonu Tarihine Kısa Bir Bakış”, *Kastamonu-Geçmiş Olmayanın Geleceği de Olmaz*, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Destekli Kastamonu Gençlik ve Spor Kulübü Eğitim ve Kültür Projesi, Tarihsiz, Kastamonu:19.
- Yakupoğlu, C. (2014). Kastamonu İsminin Ortaya Çıkışını Anlatan En Eski Kaynak: Saltukname *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(16), 202.

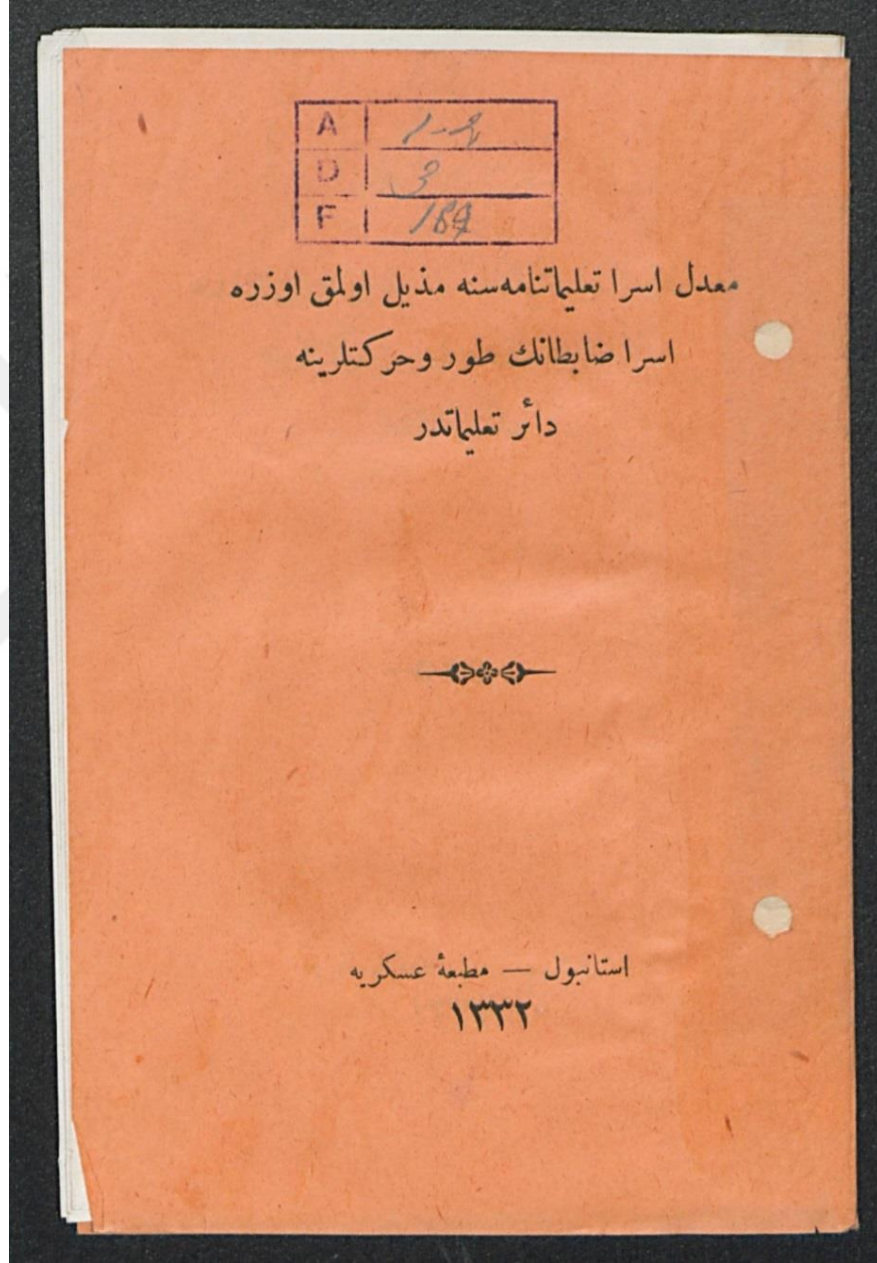
Yener, T. (2015). *Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Yılmaz, S. (2017). *Türk-İngiliz İstihbarat Savaşları 1914-1918*, Ankara, Kripto Yayınları.

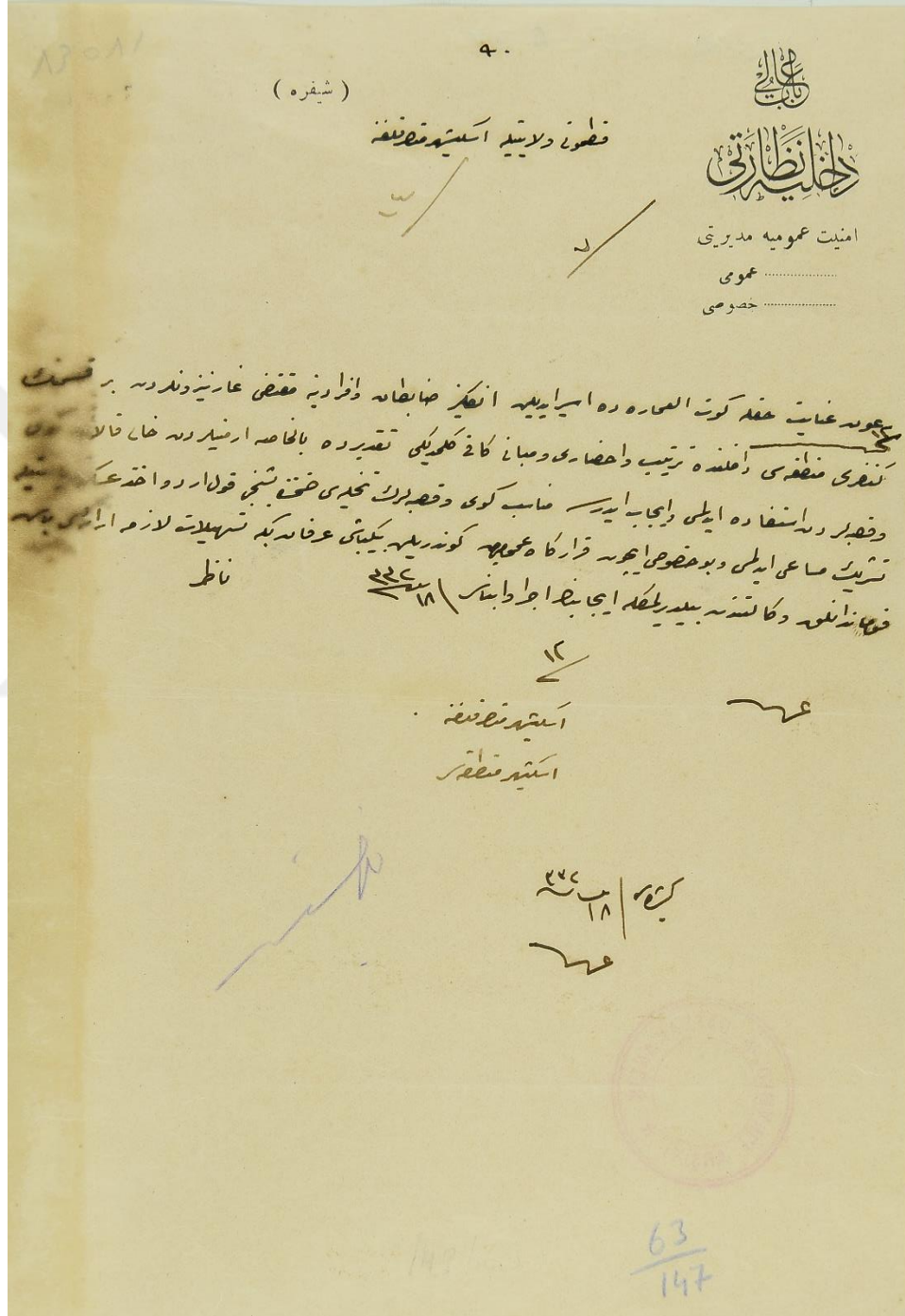
EKLER

BELGELER

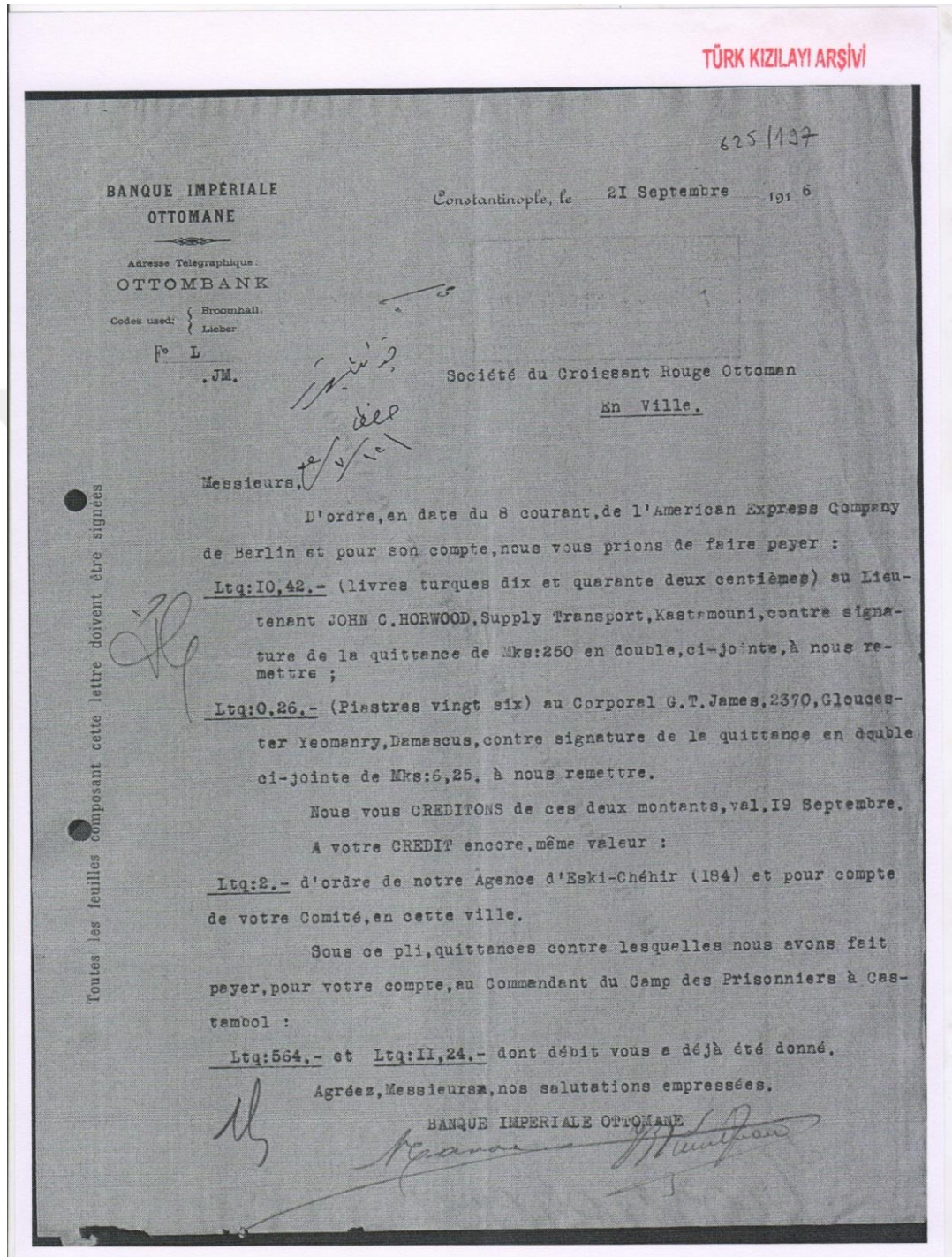

Belge 1: ATASE Arşivi, Osmanlı Üsera Talimatnamesi.

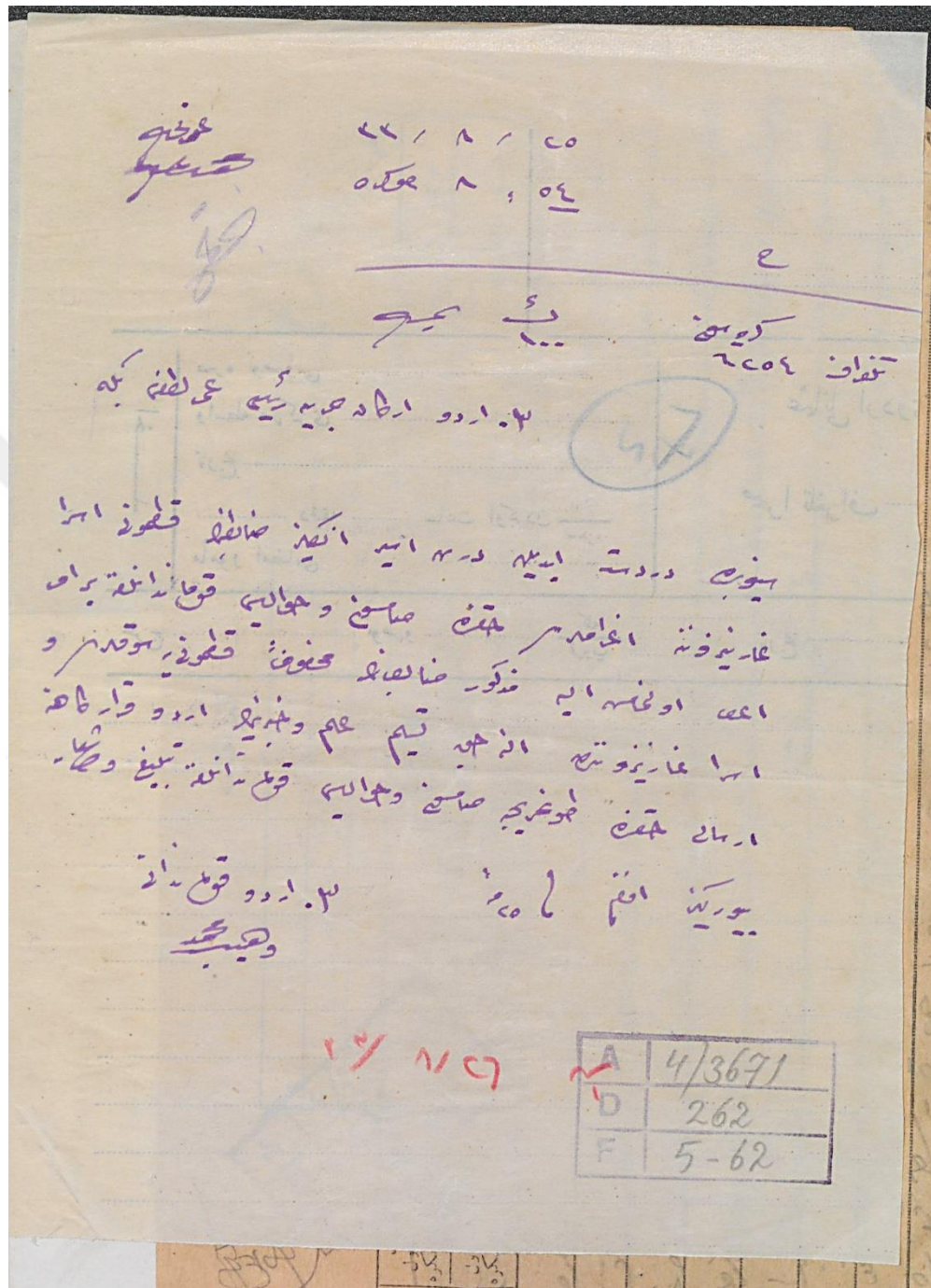
Belge 2: BOA. Kutü'l-Amare'de Esir Edilen İngilizlerin Kastamonu'ya Sevkine Dair Belge.

Belge 3: BOA. Kastamonu Vilayeti 'ne gönderilecek İngiliz esirlerin iskânına dair belge.

Belge 5: Kızılay Arşivi; Kastamonu'da bulunan Teğmen Horwood'a gönderilen parayı gösteren belge.

Belge 6: ATASE Arşivi; firar eden Dört İngiliz zabitanın yakalandıklarına dair belge.

[illegible]

Belge 8: BOA. Esirlerin tekrardan firarı olayına ait belge.

RESİMLER

Resim 1: Kolunda “Esir” yazısı bulunan bir itilaf devleti askeri. Bkz. Esir Talimatnamesi, Madde 31 (BOA. FTG 576).

Resim 2: İngilizlerin Elinde Esaret Altında Kalan Kut Kasabası, Harp Mecmuası (2019), (8), 117.

Resim 3: Kut'un Tesliminden Hemen Önce General Townsend ve Maiyyeti, Harp Mecmuası. (2019), (10), 153.

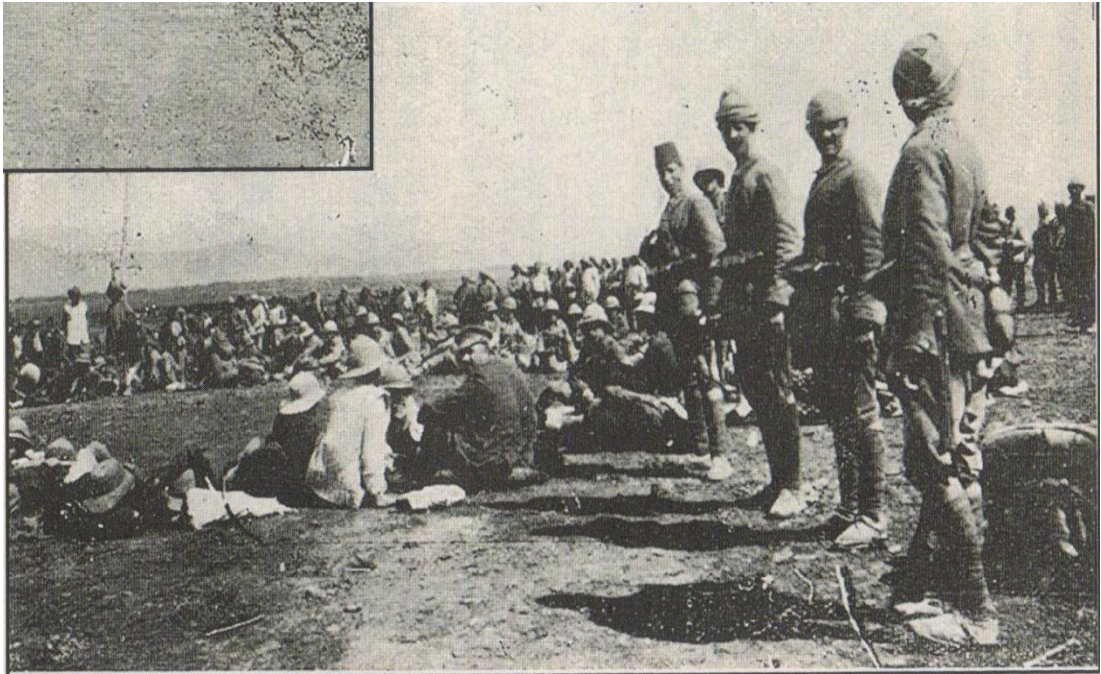
Resim 4: Kutu'l Amare den Sevk Edilen Esirler, Harp Mecmuası (2019), (10), 153.

Resim 5: Kutu'l Amare den Sevk Edilen Esirler, Harp Mecmuası (2019), (10), 153.

Resim 6: Kutü'l-Amare den Sevk Edilen İngiliz Esirler, Harp Mecmuası (2019), (10), 153.

Resim 7: Kutü'l-Amare den Sevk Edilen Esirler, Harp Mecmuası (2019), (10), 153.

KASTAMUNI

THE CASTLE ROCK (KASTAMUNI)

Resim 8: Kastamonu'nun fotoğrafları, Bishop (1920) A Kut Prisoner, resimler kitabın en başında sayfa numarası olmaksızın yer almaktadır.

Resim 9: Kastamonu'nun Resimleri- Keeling (1924) Adventures in Turkey And Russia, s.46.

Resim 10: E. O. Mousley'in esirken İstanbul'da gizlice çektiirdiğı resim- Mousley, (1922). The Secrets of a Kuttite an Authentic story of Kut, Adventures in Captivity and Stamboul İntrigue. s.311.

RICHARD JAMES TIPTON

Resim 11: Üsteğmen Richard James TIPTON; aynı zamanda firar eden dört subaydan biridir – Keeling (1924) *Adventures Turkey and Russia*, s.156.

THE THREE OFFICERS AND THREE OF THEIR RESCUERS

Resim 12: Firar eden subaylardan üçü Bishop, Keeling, Tipton ve onlara yardım edenlerden üçü Musa, Bihgar (Ragıp), Kiarmil (Kamil), Bishop (1920) *A Kut Prisoner*, s. 226

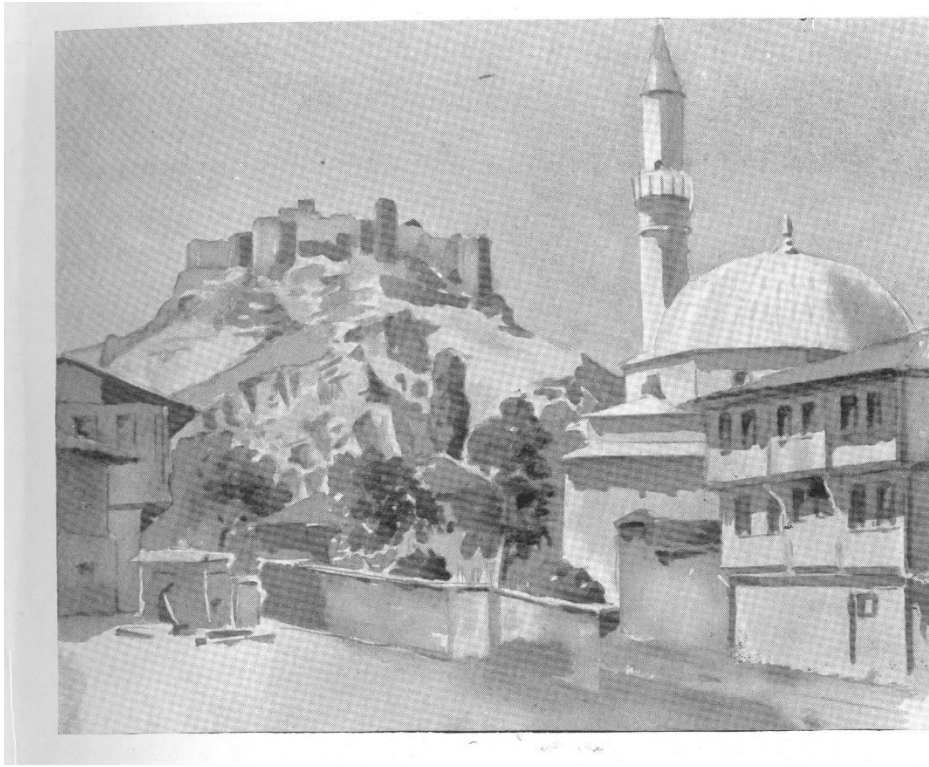
Kroki 2: Esirlerin kaldığı bölgede aşağı taraf olarak ifade edilen sokaktaki evlerin günümüzdeki görünüşü.

ÇİZİMLER

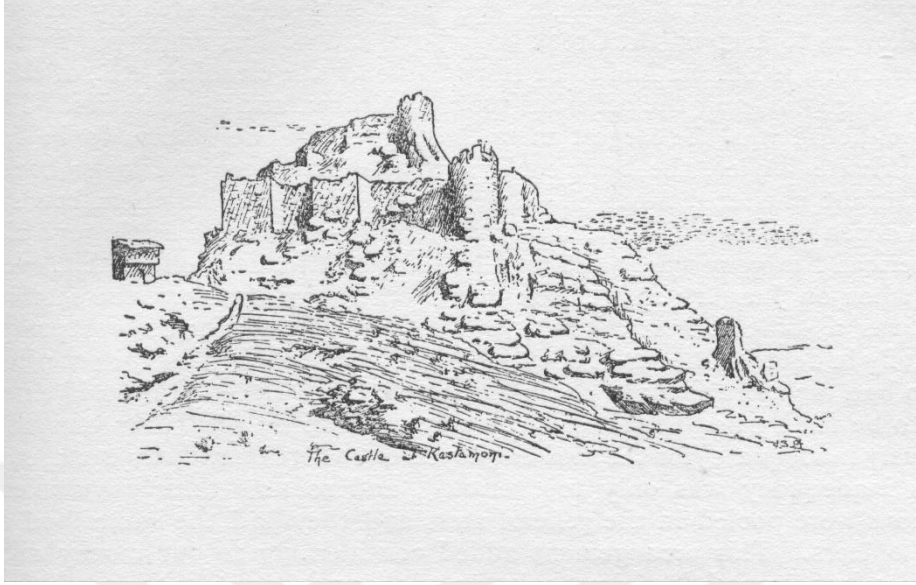

To face p. 2.

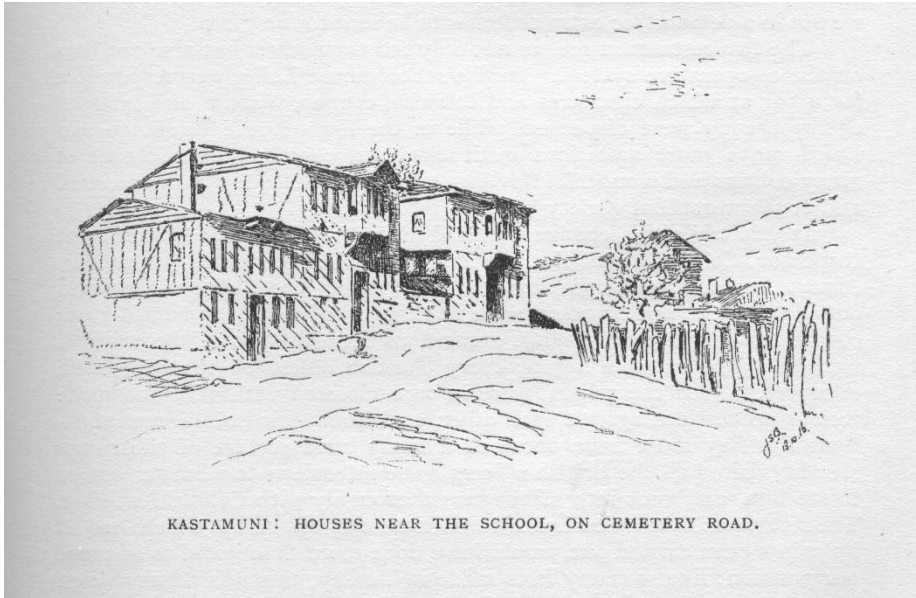
Çizim 1: Esirler tarafından çizilmiş Kastamonu kalesini gösteren resim. 19/1/1917 olarak tarih sağ alt köşede görülmektedir. Wooley, C. L. (1921). *From Kastamuni To Kedos*, Oxford: Basil Blackwell.

Çizim 2: Esirler tarafından çizilmiş Kastamonu kalesini gösteren resim. Wooley, C. L. (1921). *From Kastamuni To Kedos*, Oxford: Basil Blackwell.

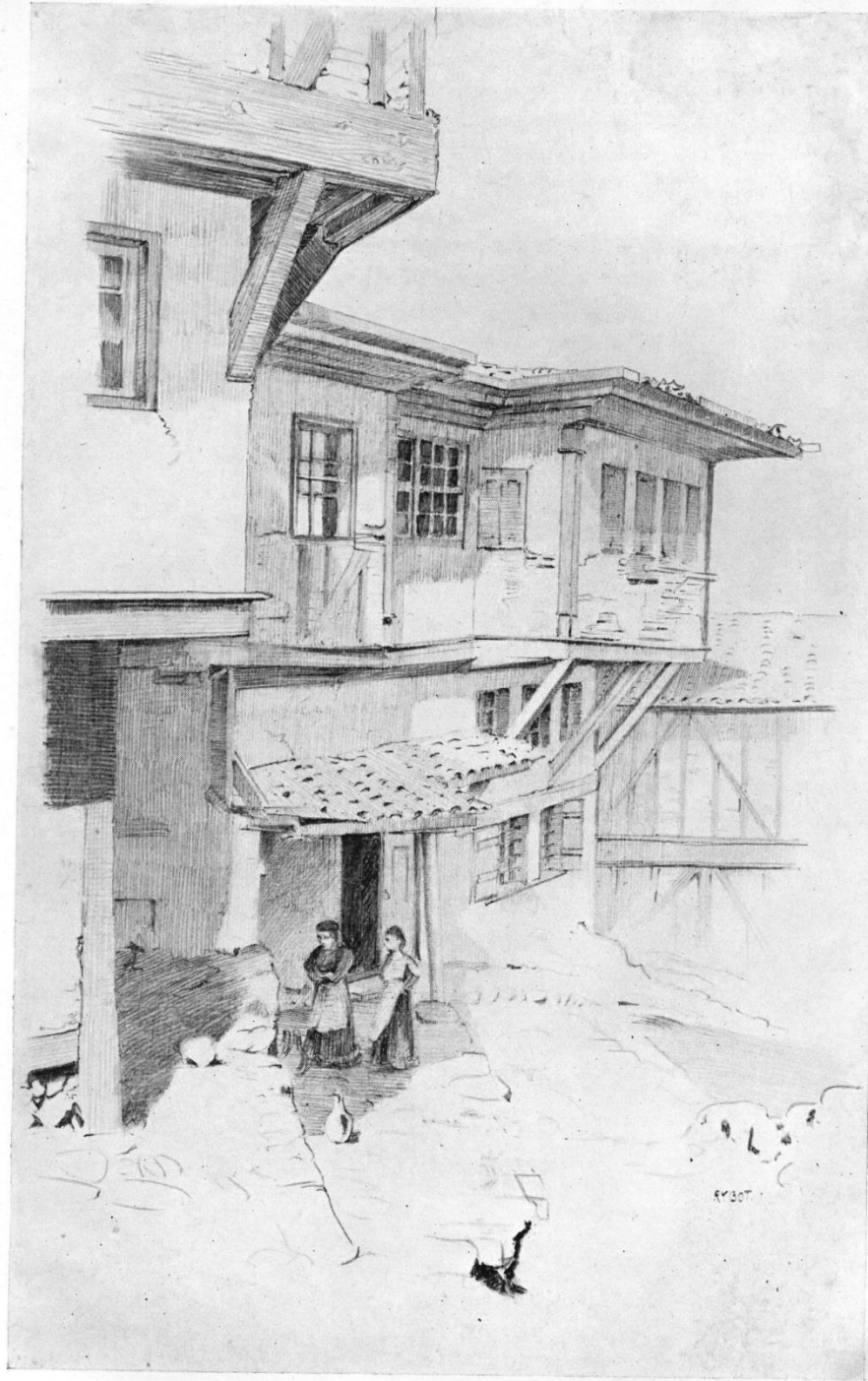

Çizim 3: Esirler tarafından çizilmiş Kastamonu kalesini gösteren resim. Wooley, C. L. (1921). *From Kastamuni To Kedos*, Oxford: Basil Blackwell.

KASTAMUNI: HOUSES NEAR THE SCHOOL, ON CEMETERY ROAD.

Çizim 4: Okulun yakınındaki evleri ve mezarlık yolunu gösteren çizim Wooley, C. L. (1921). *From Kastamuni To Kedos*, Oxford: Basil Blackwell.

KASTAMUNI : A STREET SCENE.

To face p. 72

Çizim 5: Kastamonu sokak ve evlerini gösteren esirlerden Rybot imzası taşıyan bir çizim. Wooley, C. L. (1921). *From Kastamuni To Kedos*, Oxford: Basil Blackwell.

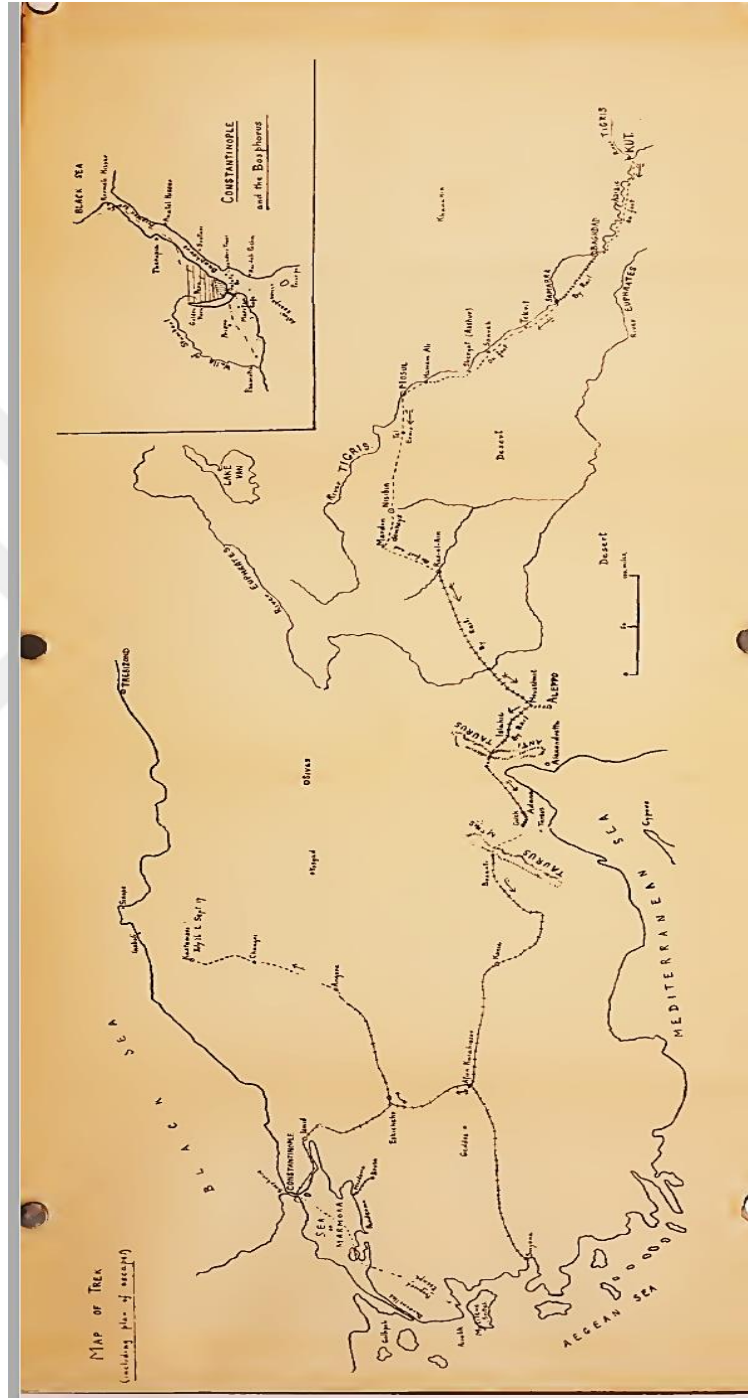
Çizim 6: Esirlerden Rybot tarafından resmi çizilen “Napolyon” lakaplı Ermeni tercüman- Wooley, C. L. (1921). *From Kastamuni To Kedos*, Oxford: Basil Blackwell.

Frontispiece.

Çizim 7: Kastamonu'daki Kutü'l-Amare esirlerinin tasarladığı arma. Armada kırmızı alanda zincirlenmiş cesur İngiliz aslanı, umudu simgeleyen bir güneş, esirlerin ıstırabını, acısını simgeleyen örtülü bir alan ve haç ile hilalin iç içe geçtiği bir alan görülmektedir. Kampın sloganı "Umut, Kardeşler!" olarak armanın en altında yazılmıştır. Çizimin sol alt köşesinde tarih olarak 15.IX.16 ve sağ alt köşesinde esirlerden Rybot'un ismi görülmektedir. Wooley, C. L. (1921). *From Kastamuni To Kedos*, Oxford: Basil Blackwell.

HARİTALAR

Harita 1: Esirlerin Anadolu'ya geçiş güzergahını gösteren harita, Mousley, a.g.e., s.394.

Harita 2: Osmanlı Demiryolları Haritası, https://www.gifex.com/fullsize-en/2010-01-04-11613/Ottoman_Empires_rail_system_1914.html adresinden 01.10.2019 tarihinde erişilmiştir.

Harita 3: Osmanlı Demiryolları Haritası, https://www.wikizero.com/tr/Dosya:ORC_Railway_Map.GIF adresinden 01.10.2019 tarihinde erişilmiştir.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Mücahit Zafer AĞ
Doğum Yeri : İzmit/Merkez
Doğum Tarihi : 29.08.1974
Medeni Hali : Evli, iki çocuklu
Yabancı Dili : İngilizce

Eğitim Durumu

Lise : Safranbolu Endüstri Meslek Lisesi
Lisans : Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Tezli Yüksek Lisans: Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi
Çalıştığı Kurum : Kastamonu Üniversitesi Eğitim Fakültesi